

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
ПАЖЎҶИШГОҶИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҶМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҶСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 37.034.6:008+373

ТКБ: 74.2+74.200.5+71

М – 65

МИРЗОЗОДА АКРАМ РУСТАМ

**ТАШАККУЛИ ҶИССИ ВАТАНДЎСТИИ НАСЛИ НАВРАС БО
ИСТИФОДА АЗ ИМКОНОТИ ТАРБИЯВИИ МУАССИСАҶОИ
ФАРҶАНГӢ-МАЪРИФАТӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади

илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси

5.3.9. Назария ва методикаи ташкили фаъолияти

фарҳангӣ-иҷтимоӣ (педагогикаи иҷтимоӣ)

Роҳбари илмӣ: Наврузова Гулшан -
номзади илмҳои педагогӣ, мудири
кафедраи забони русии Донишгоҳи
давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон

ДУШАНБЕ – 2026

МУНДАРИЧА

МУҚҚАДИМА	3
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТИИ НАСЛИ НАВРАС ДАР МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГИВУ МАЪРИФАТӢ	19
1.1. Ватанпарварӣ ва тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун проблемаи педагогӣ.....	19
1.2. Тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ.....	43
Хулосаи боби 1	66
БОБИ 2. ТАШАККУЛИ ҲИССИ ВАТАНДҶУСТИИ НАСЛИ НАВРАС БО ИСТИФОДА АЗ ШАРОИТ ВА ИМҚОНОТИ ТАРБИЯВИИ МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГӢ-МАЪРИФАТӢ.....	69
2.1. Шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ.....	69
2.2. Тавсифи марҳилаҳои озмоиш ва таҷрибаи сатҳи ташаккули ҳисси ватандӯстии насли наврас	91
Хулосаи боби 2	115
БОБИ 3. ҚОРҲОИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД БА ВОҚЕИСОЗИИ РАВАНДИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТИИ НАСЛИ НАВРАС ДАР МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГИВУ МАЪРИФАТӢ.....	119
3.1. Таҷрибаи шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ.....	119
3.2. Самаранокии қорҳо оид ба воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ.....	136
Хулосаи боби 3.....	160
ХУЛОСА	163
ФЕҲРИСТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА	173

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ чун анъана мавриди таваҷҷуҳи ҷомеаи Тоҷикистон ва роҳбарияти кишвар қарор дошта, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 43), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон», Концепсияи миллии тарбия ва як қатор барномаҳои тарбияи ватандӯстӣ) инъикос ёфтааст. Воқеан, дар шароити ҷаҳонишавӣ, рушди раванди ҳамгирии кишвар ба иқтисодиёту фарҳанги ҷаҳонӣ ва иттилоотикунории босуръат рушдбанда масъалаҳои ҳифзи ҳувияти миллии мубрам гардида, мазмуни нав гирифта, таваҷҷуҳи бештари мақомоти давлатӣ, ҷамъиятҳои педагогӣ, ҳаракатҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, инчунин аъзоёни калонсоли оилаҳои насли наврасро тақозо менамояд. Проблемаи ҳифзи соҳибхитиёрӣ, ҳисси ваҳдати миллии дар асоси дарки умумияти фарҳанг, забон, таърих имрӯз қариб дар тамоми кишварҳои, ки дар равандҳои ҷаҳонии ҳамгирӣ ва муттаҳидшавӣ, яъне раванди ҷаҳонишавӣ иштирокдоранд, дар мадди аввал меистад. Таърихи солҳои охир аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидани як қатор барномаҳои давлатӣ («Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони тоҷик барои солҳои 2023-2027», «Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон" ва ғайра) аз он шаҳодат медиҳанд, ки роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин мушкилот огоҳӣ доранд ва баҳри ҳалли он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд.

Қобил ба зикр аст, ҳатто натиҷабахштарин барномаҳо бидуни ташкили ҳуби қарор оид ба тарбияи ватандӯстии насли наврасу ҷавон дар маҳалҳо, асосан дар муҳити таълимии муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла дар соатҳои беруназсинфӣ, инчунин дар муҳити рушддиҳандаи муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ самарани дилхоҳ нахоҳанд дод. Вобаста бар ин, дар назди ҷомеаи илмию педагогӣ, хадомоти маҳаллии маориф вазифаи гузошта шудааст, ки

усулҳои муосири тарбияи ватандӯстӣ, фароҳам овардани муҳити тарбиявиरो ба роҳ монда, дар он шароитҳои мувофиқи педагогике муҳайё намоянд, ки ба тарбия ва ташаккули сифатҳои ватандӯсти наврасону ҷавонон мусоидат намояд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки муваффақияти фаъолияти педагогии ба ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ нигаронидашуда, пеш аз ҳама, ба мавҷудияти мавқеи фаъоли ҳаёти ба омӯзгоре низ мусоидат мекунад, ки на танҳо дорои салоҳияти зарурии касбӣ мебошад, балки мавқеи ташаккулёфтаи шахрвандӣ, эътиқоди шахсии ба ватандӯстӣ нигаронидашударо соҳиб буда, ба ташкили кори тарбияи ватандӯстӣ ғайрирасмӣ низ муносибат карда метавонад. Вале, тибқи як қатор таҳқиқотҳо на дар ҳамаи муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ раванди тарбияи ватандӯстӣ тавре ба роҳ монда шудааст, ки мақсадҳои муассисаи таълимӣ оид ба ташаккули ҳисси ватандӯстии хонандагон ва зарурати иштирок дар чорабиниҳои ватандӯстӣ ҳал карда шавад, чунончи: чорабиниҳо ба таври расмӣ гузаронида мешаванд, мазмуни онҳо мувофиқи талаботи ҷавонони муосир нав карда намешавад, ба ташкили онҳо ҳуди ҷавонон, инчунин аъзоёни оилаи онҳо ва дигар шарикони имкондошта ҷалб карда намешаванд. Аксар вақт сабаби чунин рафтори ҳайати омӯзгорон дар набудани усулҳои муосири ташкили чунин чорабиниҳо, ба таври кифоя огоҳӣ надоштани онҳо аз моҳият ва аҳамияти чорабиниҳо оид ба тарбияи ватандӯстии наврасон, зарурати шомил намудани чорабиниҳои шаклҳои гуногун на танҳо дар доираи барномаҳои таълимӣ, балки ҳамчунон дар нақшаҳои чорабиниҳои беруназсинфӣ бо мақсади ташаккули муносибати эмотсионалии хонандагон нисбат ба маҷмуи афкори мафҳумҳои мешаванд, ки бо муҳаббати бошуурона ба Ватан ва омодагӣ барои ҳимояи манфиатҳои он алоқаманданд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Ҳангоми таҳияи кор мо ба таҳқиқоти муҳаққиқоне такя кардем, ки истифодаи усулҳои коркардаи онҳо имкон медиҳанд тарбияи ватандӯстӣ ҳам дар доираи рушди фанҳои таълимии бахши гуманитарӣ (Е. А. Абрамов [1], В.А. Романов [116], Х.А. Ҷӯраев [41], Х.

Раззоқов [105] ва ғайра) ва ҳам дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ дар машғулиятҳои берунасинфӣ (Г.Х. Ахметшина [9], П.И. Селезнёв [125], Н. Табаров [134], А. Умаров [143], С.Ҳ. Рустамзода [118] ва ғайра) амалӣ карда шаванд. Баъзеи онҳо фаъолияти муносиби роҳбарони синфҳоро муҳимтарин ҳисоб кардаанд (Д. Латипов [68], Р.Э. Каримов [58] ва ғайра). Азбаски усули таъсири педагогӣ ба кӯдакони синну соли гуногун дар раванди тарбияи ватандӯстӣ хусусиятҳои худро дорад (вобаста ба марҳилаи мушаххаси инкишофи психофизиологӣ), мо омӯзиши нашрияҳоеро, ки дар онҳо усулҳои самараноки кор бо кӯдакони синну соли гуногун инъикос ёфтааст, муҳим шуморидем, аз ҷумла асарҳои О.В.Грашина [31], Т.В. Сафонова [124], С.Ҳ. Рустамзода [118], Х.С. Раззоқов [106] ва дигарон - усулҳои кор бо кӯдакони синни томақтабӣ; И.М. Витковская [23], А.Э.Симановский [127], Е.В.Яковлева [170] - бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва миёна (дар сатҳи миёна); А.М. Мирзокаримзода [86], О.Е.Чаленко [151], Р.Э. Каримов [59] ва ғ. - бо хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро тавсиф карданд.

Бо вучуди ин ҳама, мо ба миқдори кофӣ таҳқиқотҳои мукамалро бахшида ба усулҳои тарбияи ватандӯстии ҷавонон пайдо карда натавонистем, агарчанде давраи синну соли психологии кӯдак аз тарафи Л.С. Виготский [26], И.С. Арон [5], Т.Н.Гушина [33] ва дигарон баррасӣ ёфта, дар асарҳои онҳо муфассал тавсиф гардидааст. Дар асарҳои онҳо нисбат ба он тағйиртҳое таъкид ба амал оварда шудааст, ки маъмулан бо истилоҳи «хуруҷ (ломка)» ва «буҳрон» тавсиф карда мешаванд, вақте ки фаъолияти таълимӣ дигар пешсаф буда наметавонад, дар ҷойи аввал моҳиятан муошират, дар навбати аввал бо ҳамсолон, ба таври назаррас бо калонсолон, ба вучуд омада, ҷойи муқаррароти дарки аксари падидаҳо ва арзишҳои иҷтимоиро гирифта, муҳимтарин равандҳои ташаккули симои мусбати «ман»-ро ҷорӣ менамояд (Д.Б. Элконин [164], Д.И. Фелдштейн [147]). Ба ибораи дигар гӯем, кӯдаке, ки ба синни наврасӣ ворид шудааст, ҷаҳонро барои худ аз нав кашф мекунад ва аз ин рӯ, ӯ бештар майл дорад дар шаклҳои гуногуни фаъолиятҳои муштаракӣ

дастачамъонае иштирок кунад, ки дар муҳити рушдбандаи муассисаҳои фарҳангию равшаннамоӣ таҳти роҳбарии устоди кордону бомаҳорате, ки пайваста дар пайи ташаккули ҳиссиёти ватандӯстӣ дар хонандагон мебошад, амалӣ карда мешаванд.

Имрӯз дар ҷомеаи педагогӣ нуқтаи назаре ҳукмфармост, ки мувофиқи он самаранокии бештари раванди таълим дар сурати тағйир додани мавқеи омӯзгор ва хонанда, дар ҳоле ки онҳо (тавассути ташкили ҳамкории педагогӣ) дар ташаккули хислатҳои шахсияти одами ҷавон, субъектшавии ӯ ба хоҳири мураттаб сохтани мақсадҳои ҳаёти ва нишон додани фаъолияти бошуурона барои ба даст овардани ин мақсадҳо, шарикон ва иштирокчиёни баробарҳуқуқ мегарданд, ба даст оварда мешавад (Л. В. Байбородова [10], М. И. Рожков [115]).

Аз нуқтаи назари илми педагогикаи муосир, бе таъя ба субъективият, раванди ташаккули ватандӯстӣ ҳамчун сифати иҷтимоию ахлоқӣ мукамал ва пурсамар намегардад.

Ташаккули сифатҳои инфиродии шахсияти кӯдакро бе воқеисозӣ тасаввур кардан мумкин нест, яъне раванди тафаккуре, ки дар давоми он ҳисси субъективияти предмет ба дарки он табдил меёбад. Дар раванди таълиму тарбия воқеисозӣ мавҷудияти симои устод (педагоге)-ро дар назар дорад, ки аз рӯйи вазифаи (касби) худ андешаҳои худро дар бораи объект ба хонанда интиқол дода, бо аз нав дида баромадани симои интиқолшуда, шахсияти ӯро ташаккул медиҳад.

Албатта, “таъсири мутақобилаи субъекту субъект дар муҳити муайяни иҷтимоӣ ба амал омада, хусусияти дарки (аксуламали) шахси тарбияшавандаро (соҳиби маҷмуи хусусиятҳои психофизиологии ба синну сол мувофиқ) ва интиҳоби усулҳои ҷавоб ба рафтор ва воқунишро муайян мекунад” [161]). Аммо масъалаи он, ки кадом шароити педагогӣ барои раванди ҳамкории педагогӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон зимни корҳои беруназсинфӣ дар муҳити рушди муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ мусоид хоҳад буд, имрӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст.

Таҳқиқи мавзуи таҳқиқот ба мо имкон дод, ки як қатор **ихтилофхоро** дар равишҳои ташкили кор оид ба тарбияи ватандӯстии насли наврас дар корҳои беруназсинфӣ муайян кунем:

- аҳамияти таъмини пайдарпайӣ ва муттасилии раванди тарбияи ватандӯстӣ ва зарурати таваҷҷуҳ ба мутобиқати шаклу усулҳои ташкили ин раванд ба хусусиятҳои психофизиологии давраи хурди наврасӣ ва зимни интихоби технологияҳои педагогӣ ва фароҳам овардани шароити педагогӣ ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии ҳар як хонанда;

- рушди нерӯи тарбиявии муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ ва омодагии нокифояи омӯзгорон барои истифодаи равишҳои муосир, татбиқи усулҳои инноватсионӣ дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ, ки ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар байни наврасон нигаронида шудааст;

- дарки зарурати баланд бардоштани самаранокии раванди тарбияи ватандӯстӣ бо мақсади ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар насли наврас ва набудани таҳияи номгӯӣ аз ҷиҳати назариявӣ асосноки шароитҳои педагогӣ, ки барои воқеисозии раванди тарбияи ватанпарастӣ мусоидат мекунанд.

Зиддиятҳои номбаршуда ва хулосаҳои дар ин асос баровардашуда имкон доданд проблемаи таҳқиқот муқаррар карда шавад, ки моҳияти он мавҷуд набудани тасаввуроти возеҳ роҷеъ ба шароитҳои педагогӣ, ки барои воқеисозии бомуваффақияти раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар шароити инкишофи муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ заруранд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии шуъбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 дар мавзуи “Роҳу усулҳои ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии хонандагон дар заминаи мероси маънавии халқи тоҷик” ва талаботи асосии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Тарбияи ватандӯстии шахрвандон”, Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ

ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022, Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023–2027 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: тасдиқи озмоишии мутобиқати шароитҳои педагогии аз ҷиҳати назариявӣ асосёфта, ки барои воқеисозии бомуваффақияти раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ заруранд.

Вазифаҳои таҳқиқот:

1. Ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот оид ба моҳият ва хусусиятҳои раванди воқеисозии ҷараёни ҳамкориҳои педагогӣ дар самти ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар наврасон берун аз таълим.

2. Муайян намудани хусусиятҳои муҳити таълимии муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ, амиқ кардани шаклҳои истифодаи неруи онҳо дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасон.

3. Пешниҳод намудани амсилаи педагогии муаллифӣ раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас берун аз таълим дар муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ.

4. Пешниҳод намудани номгӯи шароитҳои асосии педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ ва ба таври озмоишӣ санҷидани онҳо дар рафти озмоиши педагогӣ.

Объекти таҳқиқот – раванди баланд бардоштани самаранокии тарбияи ватандӯстии насли наврас дар ҷараёни корҳои беруназсинфӣ.

Мавзӯи таҳқиқот - шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ.

Фарзияи илмӣ таҳқиқот: воқеисозии бомуваффақияти раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас берун аз дарс дар муҳити рушдбанди

муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ дар шароитҳои мувофиқи иҷтимоӣ дар доираи татбиқи як қатор шартҳои педагогии зерин амалӣ мегардад:

- ҷалби фаъоли наврасон ба фаъолиятҳои самти ватандӯстидошта, махсусан ба вазифаҳои асосии ташкилӣ, ки додани аксари ваколатҳо ва муайян кардани дараҷаи масъулият барои ба даст овардани муваффақият, инчунин талабот ба ҷалби ҳадди аксари шарикони иҷтимоиро дар ташкили чорабиниҳо дар назар дорад;

- ҷалби наврасон ба фаъолияти осорхонаи мактабӣ, осорхонаҳои муассисаҳои гуногун ва махсусгардонӣ бо мақсади ҷалби онҳо ба мавзӯи хувияти миллӣ, таҳкими робитаи бошуурона бо зодгоҳи худ, ташаккул додани ҳисси иштирок ва масъулият барои ҳифзи таъриху маданияти чандинасра;

- васеъ намудани доираи шаклҳои (асосан интерактивии) ҷалби насли наврас бо анъана ва расму оинҳои мардумӣ, амиқтар намудани дарки онҳо аз соҳаҳои гуногуни ҳунари мардумӣ ва санъати классикӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги ҷаҳонӣ ва моеи ифтихори миллӣ;

- ба равандҳои ҳамкориҳои ҳама субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ ворид намудани чунин шаклҳои муошират, ки мавҷудияти шароитҳоро барои гирифтани фикру мулоҳизаҳо бо мақсади ворид намудани ислоҳ (дар ҳолати зарурӣ) ба раванди таълим дар асоси таҳлилу инъикоси натиҷаҳои он (аз ҷумла фосолавӣ) пешбинӣ менамояд.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Тамоми чараҳои омодагӣ ва таҳияи таҳқиқоти мазкурро метавон ба се марҳила тақсим кард.

Марҳилаи якум ба ҷамъоварии маълумот дар бораи коркарди мавзӯ, адабиёти илмӣ ва диссертатсияҳои муаллифони муосир, ҷустуҷӯи маълумот дар бораи вазъи воқеии корҳои тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таълимӣ вобаста ба ташаккули хусусиятҳои шахсиятии муҳассилин, таҳқиқи татбиқи амалии равишу усулҳо, методҳо ва шаклҳои фаъолияти мазкур, арзёбии самаранокии он бахшида шуда, дар асоси ин маълумот ва таҳлили натиҷаҳои бадастомада мантиқ ва сохтори таҳқиқоти илмӣ мазкур тартиб дода шуд.

Инчунин дар марҳилаи аввали таҷриба ташхис гузаронида шуд, ки он имкон дод дараҷаи асосии ташаккули ҷузъи асосии ватандӯстӣ (маърифатӣ, эмотсионалӣ-ангезавӣ ва фаъолиятӣ) дар наврасони шомили гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ арзёбӣ карда шавад. Илова бар ин, дар марҳилаи муқарраркунанда бо омӯзгороне, ки ба сифати ташкилкунандагони омӯзиш интихоб шуда буданд, дар мавзӯи «Воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар соатҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ» омӯзиш гузаронида шуд.

Марҳилаи дуум ба санҷиши самаранокии амсилаи педагогии таҳияшуда бо роҳи ворид намудани тағйироту навоариҳо дар раванди педагогӣ бо мақсади тафтиши мувофиқати шартҳои педагогии пешниҳодшуда, ки барои баланд бардоштани самараи воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар соатҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию равшаннамоӣ таъин гардидаанд, бахшида шудааст.

Марҳилаи сеюм гузаронидани озмоиши назоратӣ, чамбаст ва таҳлили натиҷаҳои дар рафти татбиқи он ба даст оварда шуда, сатҳҳои ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар насли наврасу ҷавон, арзёбии самаранокии амсилаи педагогии ба татбиқи шароитҳои педагогии пешниҳодшударо, ки ба баланд бардоштани самараи воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ равона гардидаанд, дар бар мегирад. Инчунин дар марҳилаи сеюм эътимоднокии маълумоти гирифташуда арзёбӣ гардида, хулосаҳои асосӣ тартиб дода шуда, дурнамои самтҳои кори минбаъда муайян гардида, натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсия мувофиқи талаботи меъёрӣ тартиб дода шуданд.

Асоси методологии таҳқиқотро муқарароти зерин ташкил мекунад:

- равиши фаъолияти мунтазам, ки ба ғояи таълим ҳамчун раванди ҳамкории омӯзгор ва хонанда таъяс намуда, ба хусусиятҳо ва ниёзҳои инфиродии хонанда асос ёфта, иштироқи ӯро дар раванди таълим фаъол

мегардонад. Натиҷаи истифодаи ин равиш дар насли наврасу ҷавон ташаккули ҳисси ватандӯстӣ, ангезаи ташаккули мавқеи шаҳрвандӣ мебошад, ки саъйу кӯшиши онҳоро барои иҷрои вазифаи шаҳрвандии (ватандӯстии) худ дар назди Ватан пешбинӣ мекунад (А. Г. Асмолов [6], Л. С. Виготский [26], А.Н. Леонтев [69], Д.Б.Элконин [164], А.Н.Виршиков [27], В.В.Гладких [29] ва ғайра;

- равиши аксиологӣ, ки дарки бахши ғояҳо ва мафҳумҳои марбут ба ватандӯстӣ ҳамчун асоси арзишҳои бунёдии шаҳрванди муосир ва ватандӯстро дар бар мегирад;

- равиши экзистенциалӣ - ба омӯзиши субъективии шахсе асос ёфтааст, ки бошуурона барои худшиносӣ дар фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятдошта тавассути ифшои иқтидори эҷодии шахсии худ саъйу кӯшиш намуда, қобилияти инъикоси худшиносӣ ва такмили ихтисос дорад.

Асоси назариявии таҳқиқотро таҳқиқоти назариячиёни намоёни илми педагогикаи давраҳои шӯравӣ ва пасошӯравии зерин ташкил медиҳад:

- Л.С.Виготский ва пайрави ӯ Л.И.Божович, муаллифи концепсияи аслии шахсият [26]; Б.А.Ананев ва шогирди ӯ А.А.Бодалев, ки дар коркардҳои соҳаи даврабандии синну соли даврии ҳаёти инсон иштирок доштанд; В.В.Белкина, ки хусусиятҳои психофизиологии давраи наврасиро омӯхтааст [13]; гурӯҳи олимон бо сардории Д.Б.Элконин ва В.В.Давидов [164], ки хусусиятҳои давраи наврасии таълими мактабро омӯхтаанд ва ғайра;

- Л.П.Буева, ки хусусиятҳои муошират ва мутобиқшавии иҷтимоиро дар давраи наврасӣ омӯхтааст; А.В.Петровский, ки динамикаи инкишофи гурӯҳҳои иҷтимоиро тавсиф кардааст; муҳаққиқи бонуфузи назарияи шахсият ва психологияи рушд И. С. Кон; А.В.Мудрик, ки хусусиятҳои муносибатҳои байнишахсро дар давраи аввали ҷавонӣ таҳқиқ кардааст, инчунин Е.Н.Шиянов ва дигарон;

- Л. В. Байбородова, В. В. Белкина [13], М. И. Рожков [115], ки болотар ёдрас гардида буданд ва коркардҳои онҳо, ки асоси раванди муосири инсонпарварии таълимро ташкил дода, ба самти фардияти таълимгирандагон

равона гардидааст, инчунин Т. Н. Сапожникова, ки проблемаи ҳамгирии педагогии худмуайянкунии ҳаёти наврасонро таҳқиқ намудааст; И.Г.Харисова, ки нишондиҳандаҳои муҳити бехатар ва бароҳати рушди наврасонро омӯхтааст ва ғайра;

- Н.В.Адаева, С.Н. Богатирева, В. И. Лутовинов, ки ҷанбаҳои гуногуни назарияи тарбияи ватандӯстии ҷавонони синну соли гуногунро таҳия намудаанд [3], [16], [73], муаллифи китоби дарсӣ оид ба тарбияи ватандӯстии мактаббачагон В.Е. Мусина [93]; И.Е.Кузмина, ки самтҳои арзишӣ дар соҳаи шуури ватандӯстии мактаббачагонро таҳқиқ кардааст; З.И.Валиева, инчунин Т.В.Сафонова, А.Е.Симановский ва дигарон, ки тарбияи ватандӯстиро омилҳои пайдории субот дар минтақаҳои сермиллат мепиндоранд [124], [127];

- Г.Ф.Биктагирова, ки хусусиятҳои дарки анъанаҳоро аз ҷониби наврасони муосир тавсиф кардааст; В.С. Катрич, ки ҷанбаҳои илмию педагогии истифодаи анъанаҳоро дар тарбияи ватандӯстӣ омӯхтааст; О.В.Волкова, ки масъалаҳои ҳамкориҳои оила ва мактабро дар самти тарбияи ватандӯстӣ омӯхтааст; П.В.Летуновский, ки тадқиқи таҳаввули муассисаҳоеро, ки ба тарбияи ҳарбию ватандӯстии ҷавонон ва дигарон нигаронида шуда буданд, баррасӣ намудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқот. Сарчашмаҳои таҳқиқотро инҳо ташкил доданд:

1) Осори бунёдии муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ: Д. Б. Эльконин, Д. И. Фелдштейн, Н.В.Адаева, С.Н. Богатирева, В. И. Лутовинов, Т.В.Сафонова, А.Е.Симановский, Д.А.Сироткин, О.В. Волкова, П.В.Летуновский, В.С. Катрич, М. А. Орифӣ, И. О. Обидов, Х.С. Афзалов, Х. Раҳимзода, Б. Раҳимов, А.П. Паҳлавонов, М. Лутфуллозода, Қ.Б. Қодиров, Х.Х. Тиллошев, З. Раҷабов, Б. Мачидова, Д. Латифов, М. Юлдошева, Н. Табаров ва дигарон [147], [2], [16], [73], [124], [127], [107], [74], [68], [168], [134].

2) Қонунҳо, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, концепсияву стратегия ва барномаҳои давлатӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф ва ғайра.

Заминаҳои эмперикии таҳқиқот. Усулҳои таҳқиқоти эмперикии хангоми таҳияи диссертатсия истифодашударо метавон шартан ба гурӯҳҳои зерин тақсим кард:

- *назариявӣ*, дар байни онҳо, пеш аз ҳама, таҳқиқи як миқдори зиёди осоре, ки натиҷаҳои таҳқиқотро дар соҳаи психофизиологияи рушд, даврабандии ташаккули ақидаҳои шахс дар бораи худ, хусусиятҳои истифодаи дастовардҳои соҳаҳои илмҳои ба ҳам алоқаманд дар педагогика, инчунин татбиқи технологияҳои баҳодиҳии навҳои гуногун ва хусусиятҳои тафсири онҳо дар робита ба мавзӯи таҳқиқоти мазкурро тавсиф мекунанд, қайд кардан ба маврид аст;

- *эмпирикӣ*, ки омӯзиши таҷрибаи истифодаи технологияҳои педагогии дахлдори дар адабиёт тавсифшуда, инчунин дар амалия (дар доираи татбиқи амсилаи педагогӣ), татбиқи усулҳои умумӣ ва усулҳои санҷидашудаи ташхис ва арзёбии пешрафт ва натиҷаҳои озмоиши педагогӣ оид ба ташаккули ҷузъи асосии ватандӯстӣ дар насли наврасро пешнибӣ менамояд;

- *оморӣ*, ки бо ёрии он эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот санҷида мешавад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Кори таҷрибавӣ-озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии МТМУ №45, Мактаби бачагонаи санъат ба номи Файзулло Шарипови ноҳияи Ёвон, МТМУ №50, №98, №99-и шаҳри Душанбе, Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқӣ ҷумҳуриявии ба номи Зиёдулло Шаҳидии ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ва МТМУ №7-и ба номи А. Навоии шаҳри Турсунзода ба ҳайси пойгоҳи таҳқиқот барои татбиқи амсилаи педагогии таҳиякардаи мо ва гузаронидани озмоиши педагогӣ гузаронида шуданд. Наврасон (хонандагони синфҳои 5-6) ба гурӯҳҳои назоратӣ озмоишӣ тақсим карда шуда, 4 нафар омӯзгорони МТМУ №50, №98, №99-и шаҳри Душанбе, Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқӣ ҷумҳуриявии ба номи Зиёдулло Шаҳидии ноҳияи Синои шаҳри Душанбе, 4 нафар омӯзгорони МТМУ №45., Мактаби бачагонаи санъат ба номи Файзулло Шарипов ноҳияи

Ёвон ва 5 нафар омӯзгорони МТМУ №7-и ба номи А. Навоии шаҳри Турсунзода ба ҳайси ташкилотчӣ интихоб ва омӯзонида шуданд.

Навгони илмӣ таҳқиқот:

1. Дар рафти таҳқиқот *кӯшиши карда шуд*, ки моҳияти падидаи воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон ҳамчун ҳамкориҳои педагогии мураббӣ (педагог) ва шогирди ӯ ошкор гардад. Дар ин раванд омӯзгор ба хонанда низоми арзишҳои шахсии худро ба арзишҳои асосии шахсии бахши ғояҳо ва мафҳумҳои моҳияти ватандӯстидошта интиқол медиҳад ва хонандагон бошанд, арзишҳои мазкурро баҳо дода, дарк намуда, муносибати шахсии худро ба ин арзишҳо ташаккул медиҳанд ва ин ба ташаккули ҳиссиёти ватандӯстӣ, ки асоси онро муҳаббат ба Ватан, дарки волоияти таърихи он, пайдо шудани зарурат ба амалҳои дорои хусусиятҳои ватанпарварӣ, афзалдонистани манфиатҳои ҷамъиятӣ аз манфиатҳои шахсӣ ташкил мекунанд, боис мегардад.

2. Дар тарбияи ватандӯстии насли наврас неруи тарбиявӣ, таълимӣ ва рушддиҳандаи муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ *ошкор гардида*, дар муҳити муассисаҳои фарҳангӣ *мазмунӣ нава касб менамояд* ва ба омӯзгор имкон медиҳад, ки барои ҷалби хонандагон ба амалҳои ватандӯстӣ шакли усулҳои инноватсиониро истифода барад, ин фаъолиятҳоро тавре ба роҳ монад, ки насли наврасу ҷавон бо иҷрои нақшҳои асосӣ (бо назардошти хусусиятҳои психофизиологии синусоли наврасӣ) дар раванди ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо ва рӯйдодҳо барои худтатбиқкунӣ ва худшиносӣ имконият пайдо кунанд. Иштирок дар чунин чорабиниҳо имкон медиҳад, ки мактаббачагон ба фаъолияти минбаъда ҳавасманд карда шаванд ва дар ҷараёни он ҳам ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ ва ҳам зарурати худшиносии минбаъда тавассути ҷалби лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ бомуваффақият ташаккул меёбанд.

3. Амсилаи муаллифӣ педагогии тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муҳити рушдбандаи муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ *коркард шуда*, он аз ҷузъҳои иборат мебошад, ки ба мақсад ва вазифаҳои озмоиши педагогӣ

мувофиқат мекунад ва инчунин имкон медиҳанд натиҷаҳои таҳқиқоти педагогӣ ба таври эътимодбахш дар асоси меъёрҳои муайяни илмӣ арзёбӣ карда шаванд.

4. Ҳаҷми зиёди шароитҳои педагогии дар адабиёти махсус тавсифшуда *муайян карда шуда, мавриди таҳқиқ ва санҷиш қарор дода шуданд* ва он шароитҳои барои татбиқи интиҳоб гардиданд, ки ба самранокии бештари воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ мусоидат мекунад. Ташаббус ва ташкили шарикӣ иҷтимоӣ педагогиро бо намоёндогони мақомот, коллективҳои меҳнатӣ, иттиҳодияи ҳаракатҳои ҷамъиятӣ, инчунин бо аъзоёни оилаи хонандагони муассисаи таълимӣ; ҳамкорӣ бо осорхонаҳои, ки дар минтақа фаъолият мекунад, бо истифода аз иқтисоди онҳо (дар баробари имкониятҳои осорхонаи мактабӣ) ҳамчун муҳити рушд, ки шароити он ба мазмун ва пурзӯр намудани корҳо чӣхати ба ҳаҷми анъанаҳои мардумӣ шомил намудани наврасон ва расму оинҳои мусоидат мекунад; фароҳам овардани шароитҳои барои фаъол гардонидани ҷузъи худбаҳодиҳӣ-таҳлили раванди ҳамкориҳои педагогии субъектҳои тарбияи ватандӯстиро шартӣ муҳимтарин мешуморем.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Воқеисозӣ ҷузъи таркибӣ ва шартӣ асосии раванди ташаккули шахсияти наврасон буда, бо таъсири шахсияти омӯзгор, ки дар бораи маҷмуи ғояҳо, мафҳумҳо ва истилоҳоти марбут ба ватандӯстӣ ҳамчун арзиши миллӣ ба шогирдони ақидаҳои худро расонида, тавассути дарк ва азхудкунии истилоҳоти дар сатҳи маърифатӣ ва эҳсосӣ гирифтаи наврасон ба вучуд меояд. Муваффақияти воқеисозиро татбиқи маҷмуи шароитҳои педагогӣ, ки боиси ташаккули муҳити рушди таълимӣ тавассути ҷалб ба фаъолиятҳо мегарданд, ташаккули ҳисси ватандӯстӣ, ба миён омадани талабот ба ташаккули мавқеи шахрвандӣ ва зарурат ба худамаликунӣ ҳамчун шахрванд ва ватандӯсти кишвари худ, ҳам дар ҳуди наврас ва ҳам дар ҳақиқатроқчиён - шарикони ҳамкориҳои педагогии иҷтимоӣ, инчунин истифода аз нуқтаҳои муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ таъмин менамояд.

2. Воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврасу ҷавон дар муҳити инкишофи муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ дар шакли ҳамкориҳои субъекту субъектии омӯзгорӣ амалӣ мегардад, ки ба фаъолияти наврасон ва хонандагоне, ки дар марҳилаи ташаккули «симои Ман» қарор доранд, ба рафти ташаккули муносибати арзишманд ба ҷузъҳои ватандӯстӣ, ки ҳамчун ақсуламали инфиродӣ ба таъсири педагогӣ ба вучуд меояд, роҳнамоӣ мекунад. Нақши асосӣ доштани наврасону ҷавонон дар ташкили ҷорабиниҳои ватандӯстӣ таъсири воқеисозиро зиёд намуда, ба пайдоиши зарурати ҷустуҷӯи мустақилонаи иттилоот, васеъ намудани доираи ҷаҳонбинии онҳо ва фаро гирифтани мавзӯҳои ватандӯстии марбут ба омӯзиши гузаштаи пуршарафи Ватани худ, ҳолномаи шахсиятҳои таърихӣ, майлу хоҳиши бошууроно ба манфиати он хизмат кардан мусоидат менамояд.

3. Неруи муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ҳамчун фазои таҳсилоти ривҷобанда аз ҷиҳати мусоидат ба воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон тавассути огоҳӣ ва муайян намудани уфукҳои берунӣ ва ботинии он ошкор мегардад. Ҳамчун доираи берунаро мо мақсад ва ҳолияти муассисаҳои фарҳангиву маърифатиро барои ташкили ҷорабиниҳои гуногуни ватандӯстӣ дарк мекунем, ки дар доираи онҳо наврасону ҷавонон таҳти роҳбарии омӯзгорон фазои эҷодкорӣ ва зӯҳуроти қобилияти ташкилотчигӣ пайдо мекунанд. Ҳамчун доираи дохилӣ раванди тағирёбии шахсияти наврасон фаҳмида мешавад, ки дар ҷараёни ин фаъолият, тавассути пайдоиши муносибати эмотсионалӣ ба рӯйдодҳо, ташаккули эҳтиёҷот ба худамалисозӣ тавассути таҳлилкунӣ ва дарки бошууроноии иштирок дар шаклҳои гуногуни фаъолияти шахрвандӣ ва ҷамъиятӣ ба вучуд меояд.

4. Амсилаи педагогии пешниҳодшудаи тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ аз якҷанд унсурҳои концептуалӣ - бахшҳои сохтори муҳтавоӣ иборат аст, ки ҳар кадоми онҳо ба ҳалли як доираи мушаххаси масъалаҳо нигаронида шудааст. Чунончи, бахши концептуалӣ (маъноӣ) сохтори амсила, маҷмуъ ва усулҳои таъсири мутақобилаи унсурҳои онро, ки барои ноил шудан ба ҳадаф муҳиманд, ташкил

медихад (бинобар ин онро баъзан бахши концептуалии мақсаднок меноманд). Дар асоси ҳадафи гузошташуда - воқеисозии бомуваффақияти раванди тарбияи ватандӯстии насли наврасу ҷавон - равишҳои асосӣ (фаъолияти мунтазам, аксиологӣ) ва усулҳои татбиқи онҳо дар ҳамкориҳои педагогӣ, ки ба ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ нигаронида шудаанд, муайян гардид. Бахши ташкилию муҳтавоӣ дар асоси санадҳои меъёрӣ ва идеяҳо дар бораи ченакҳои зарурии ҳамкориҳои субъекту субъектҳо дар раванди азхудкунии донишҳои нав ва ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар байни наврасон дар муҳити рушди муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ, ки дар он ҷо амалӣ намудани маҷмуи шартҳои тавсияшудаи педагогӣ имконпазир аст, шакл мегирад. Мазмуни бахши меъёрӣ-натичавӣ (ё арзёбӣ-ташхисӣ) бо маҷмуи нишондиҳандаҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта муайян карда шуда, имкон медиҳанд сатҳи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ (маърифатӣ, эҳсосотиву ангазавӣ, фаъолиятӣ) дар насли наврас бо дараҷаи баланди эътимод баҳо дода шаванд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот иборат аст аз:

- омӯзиш, таҳлил ва ҷамъбасти ақидаҳои, ки дар таҳқиқоти пешин оид ба татбиқи мафҳуми «воқеисозӣ» дар илм ва амалияи педагогӣ оварда шудаанд;

- назари муаллиф оид ба татбиқи воқеисозӣ дар рафти тарбияи ватандӯстии асли наврасу ҷавон дар давраи машғулиятҳои берун аз синфӣ дар муҳити рушдбандаи муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ нишон дода шудааст;

- барои баланд бардоштани самаранокии тарбияи ватандӯстии наврасон, ташаккули муносибати арзишманди онҳо ба ғояҳо, мафҳумҳо ва равандҳои сохтори ватандӯстӣ дохилшаванда иқтидори муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ҳамчун муҳити рушдбандаи таълимӣ барои татбиқи самаранокии ҳамкориҳои педагогӣ ошкор карда шудааст;

- зарурати ҷорӣ намудани усулҳо ва шаклҳои инноватсионии тарбияи ватандӯстии насли наврас бо таъки ба афзалиятҳои истифодаи маҷмуии равишҳои муосир (фаъолияти системавӣ ва аксиологӣ) дар ташаккули

барномаи баланд бардоштани фаъолияти ватандӯстии муассисаи таълимӣ дар вақти корҳои беруназсинфӣ (аз ҷумла дар фазои муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ) асоснок карда шудааст;

- асоснокии назариявии истифодаи як қатор технологияҳои педагогӣ ва татбиқи шароитҳои алоҳидаи педагогӣ, ки дар шакли амсилаи педагогии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ пешкаш гардидааст, пешниҳод карда шудааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки дар амалияи педагогӣ истифода бурдани таҳияҳои муаллифӣ вобаста ба усулҳои пешниҳодшуда ва тавсияҳои амалии баланд бардоштани самаранокии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ имконпазир мебошад. Дар раванди исбот намудани дурустии фарзияи таҳқиқот мо корҳои зеринро анҷом додем:

- гунаҳои барномаи чорабиниҳои муштарак бо муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ (вобаста ба хусусият ва самти фаъолияти онҳо), коркардҳои мушаххаси методӣ ва тавсифи муфассали шаклҳои фаъолияти муштарак, ки ба баланд бардоштани самаранокии таъсири педагогӣ дар раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас мусоидат мекунад, пешниҳод карда шудааст;

- барномаи омодаسازیи омӯзгорон ва тарбиягарони мактабҳо - «Воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ» интихоб карда шуд, ки ба мақсад ва вазифаҳои озмоиши педагогӣ мувофиқат мекунад;

- воситаҳои муносиби меъёрӣ-баҳодихӣ муқаррар карда шудаанд, ки истифодаи онҳо дар марҳилаҳои муайянкунӣ ва назоратии озмоиши педагогӣ имкон медиҳад динамикаи ташаккули сатҳҳои асосии ватандӯстӣ дар наврасон, ки барои иштирок дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ интихоб шудаанд, арзёбӣ карда шавад;

- маҷмуи ғояҳои, ки дар чараёни фаъолияти ташхисии иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ташаккул ёфтаанд, пешниҳод карда шуданд, ки дар оянда дар

раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар доираи ҳамкорихои иҷтимоию педагогӣ амалӣ карда мешаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Эътимоднокии хулосаҳои таҳиякардаи мо бо сарчашмаҳои назариявии омӯхташуда, аз ҷумла ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва барномаҳои давлатӣ, дарк ва истифодаи натиҷаҳои фаъолияти омӯзгорони озмоишгузаронида, инчунин риояи қатъии тавсияҳои илмию методӣ оид ба ташкили корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳам дар ҷараёни эҷод ва ҳам дар ҷараёни татбиқи амсилаи педагогии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар вақти корҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ тасдиқи худро пайдо намуд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ: Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба мазмуни бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 5.3.9. Назария, ва методикаи ташкили фаъолияти фарҳангӣ-иҷтимоӣ (Педагогикаи иҷтимоӣ ва худшиносӣ), аз ҷумла, *банди 1.* Методологияи таҳқиқи фаъолияти иҷтимоӣ-педагогӣ, моҳият, сохтор, вазифа, принципҳои онҳо; – *банди 2.* Амсиласозии равандҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ; – *банди 4.* Сифати ташкили ҷорабиниҳои иҷтимоӣ-педагогӣ (технология ва усулҳои баҳодихӣи сифати фаъолияти иҷтимоию педагогӣ); – *банди 5.* - Меъёрҳо, нишондиҳандаҳои баҳодихӣи сифати фаъолияти иҷтимоию педагогӣ мувофиқ мебошад.

Саҳми шахсии докталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф аз он иборат буд, ки ӯ мустақилона дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои назариявӣ мақсад ва вазифаҳои таҳқиқотро муайян намуда, амсилаи педагогии раванди тарбияи ватандӯстии наврасонро дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ таҳия кардааст; технологияҳои педагогӣ ва шароитҳои педагогиро, ки барои ноил шудан ба самарани татбиқи ин амсила дар фаъолияти амалии муассисаҳои таълимӣ мусоидат мекунанд, интихоб намудааст; интихоби воситаҳои баҳодихӣ ва меъёрҳои мониторинги тағирёбии сатҳи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар наврасонро ҳангоми озмоиши педагогӣ аз

чиҳати назариявӣ асоснок кардааст; маълумотҳоеро, ки дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва назоратии озмоиш ба даст оварда шудаанд, коркард намуда, ҷамъбаст, таҳлил ва шарҳ додааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот дар фаъолияти амалии хонандагони синфҳои 5-6-уми дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии МТМУ №45, мактаби бачагонаи санъат ба номи Файзулло Шарипов ноиҳяи Ёвон, МТМУ №50, №98, №99, Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқӣ ҷумҳуриявии ба номи Зиёдулло Шаҳидии ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ва МТМУ №7-и ба номи А. Навоии шаҳри Турсунзода мавриди тасвибу озмоиш қарор дода шуданд. Ҳамзамон, дар ин муассисаҳо амсилаи таҳиянамудаи мо дойир ба самаранок ташаккули ҳисси ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ дар шароити муосир мавриди тасвиб ва озмоиш қарор дода шуда, натиҷаи он дар диссертатсия ҷамъбаст карда шудаанд.

Натиҷаҳои тадқиқоти диссертатсионӣ ва корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар ҷаласаи семинарҳои шӯъбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажуҳишгоҳи рушди маорифи ба номи А. А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва дар конференсияҳои илмӣ, ки дар он муаллифи диссертатсия бо маъруза баромад кардааст, пешниҳод ва баррасӣ шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 12 номгӯй интишороти илмии муаллиф инъикос ёфтаанд, ки аз онҳо 4 номгӯй мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи феҳристи тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 6 номгӯй дар маҷмуаи маводи конференсияҳои илмӣ 2 номгӯйи илмӣ оммавӣ ба таъб расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия ба мантиқи таҳқиқот мувофиқат намуда, аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда, ки 195 саҳифаи чопи компютериро ташкил медиҳанд, иборат буда, 8 расму диаграмма ва 11 ҷадвалро дар бар гирифтааст. Феҳристи адабиёт фарогири 178 номгӯй мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶСТИИ НАСЛИ НАВРАС ДАР МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГИВУ МАЪРИФАТӢ

1.1. Ватандӯстӣ ва тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун проблемаи педагогӣ

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» маориф ҳамчун раванди таълим муайян карда шудааст, ки бо раванди тарбия алоқаи ногусастанӣ дошта, омӯзгорон ва дигар мутахассисони соҳаро вазифадор мекунад, ки насли наврасро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, риояи арзишҳои демократӣ, анъанаҳои миллӣ, афзалияти ҳифзи табиат ва беҳдошти саломатии худ ва ғайра тарбия намоянд. Волидайн низ тибқи талаботи қонуни мазкур бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки фарзандони худро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои оилавӣ ва миллӣ, фарҳанг, забон ва рамзҳои давлатӣ ба воя расонанд.

Таваҷҷуҳи хоси роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарбияи ватандӯстӣ аз мавҷудияти қонун «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» шаҳодат медиҳад, ки фаъолиятро дар ин самт танзим намуда, субъектҳои онро муайян намуда, заминаи зарурии ҳуқуқиро тавсиф менамояд.

Таҳсилот дар умум ҳамчун таъсири мақсаднок ба ташаккули сифатҳои инфиродӣ ва хислатҳои шахсияти кӯдак тавассути ташкили ҳамкориҳои самараноки байни омӯзгор ва тарбиятгиранда, ки дар шароити мусоидтарини ин раванд таҳсил мекунад, шарҳ дода мешавад. Барои фаҳмидани он ки тарбияи ватандӯстӣ чӣ маъно дорад, пеш аз ҳама, бояд дарк кард, ки дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеа ба мафҳуми «ватандорӣ» чӣ дохил мешавад.

Муҳаққиқони таърихи афкори фалсафии Юнон давраи тағирёбии шакли алоқадориро ба хусус қайд карданд, ки дар он афзалияти робитаҳои “бо хун” бо тасаввурот дар бораи аввалӣ будани мақоми шаҳрвандӣ, яъне доираи масъулияти фард то марзи як ҷомеаи муайян иваз мешавад ва он пайдоиши баъзе маъноҳои муқаддасро дар назар дорад, ки фард метавонист ба он такя

кунад.

Ҳамин тариқ, ҳуди пайдоиши ин мафҳум таърихан ба далели мавҷудияти давлатҳои ҷудогона, халқҳо, гурӯҳҳои этникие алоқаманд аст, ки бо фарҳанги умумӣ, аз ҷумла, забон ва анъанаҳо, ки аҳолии ин давлатҳо нисбат ба онҳо ҳисси дилбастагӣ дошт, муттаҳид гашата, то асри XVII дар як қатор кишварҳои аврупоӣ қабул шуда буд ва бо ҳамин хусусият ба лексикон ворид шудааст.

Оҳиста-оҳиста мафҳум мазмуни васеъ гирифта, таърифи ягонаи ватандӯстиро метавон танҳо барҳӯрди асосии дарки ин падида нишон дод.

Муҳаққиқони муосир, аз ҷумла муаллифоне, ки асарҳояшон ба дарки ватандӯстӣ тавассути алоқамандии он бо эҳсоси мансубият ба як давлати муайян бахшида шудаанд, ватандӯстиро ҷузъи ғояи миллӣ медонанд (Э.Г. Радионов); онро ҳамчун арзиши фарҳанги иҷтимоӣ шарҳ медиҳанд (В.И. Лутовинов); проблемаҳои ватандӯстӣ дар давлатҳои серфарҳангро таҳлил мекунанд (С.Ю. Иванова) ва ғайра.

Гурӯҳи дигари муаллифон (А.К. Быков) нақши ватандӯстиро дар иҷтимоишавии мактаббачагон тавассути дарки он, пеш аз ҳама, фаъолият ба манфиати ҳамватанон мешуморанд; бартариҳои равиши фаъолияти тарбияи ватандӯстиро асоснок мекунанд (М. П. Бузский); роҳҳои ташаккули ватандӯстиро дар қорҳои беруназсинфӣ баррасӣ менамоянд (А.А. Шаронов) ва ғ.

Баъзе муҳаққиқон сарчашмаҳои ватандӯстиро дар ҳувияти миллӣ ҷустуҷӯ мекунанд (А.В. Абрамов), онро ҳамчун ғояи миллӣ (Н.В. Ипполитова), ҷузъи идеяи ҳамоҳангии миллӣ, муттаҳидшавии ҷомеа (А.В. Кузнецова) ва ғ.барарсӣ менамоянд.

Нуқтаи назари он муаллифоне (В.Г. Валув), ки ватандӯстиро ба муҳаббат ба давлат (як навъ идомаи ғояҳои «Патриотизми шӯравӣ», истинодҳое, ки мо дар нашрияҳои М.П.Рогачев, М.А.Свердлин мебинем) шабоҳат медиҳанд, аҳамияти тарбияи ватандӯстиро ҳамчун асоси сиёсати ҷавонони давлати муосир (В.М. Хаустов ва дигарон), қобили тавачҷуҳ

мебошад. Муҳаққиқ А.В.Абрамов ватандӯстиро ҳамчун яке аз ҷузъҳои таркиби шуури ҷамъиятӣ, ки дар зерин таъсири сиёсати давлати муайян ташаккул меёбад, баррасӣ менамояд [1, с. 183].

Айни ҳол дар сарчашмаҳои илмӣ таърифу тафсири падидаи ватандӯстӣ хеле зиёд вуҷуд дорад ва дар онҳо навъҳои гуногуни таснифот ва истилоҳоти таърихан муқарраргардида (масалан, «патриотизми қвасӣ», яъне «фатирпарварӣ» ватандӯстии дурӯғин, «чингоизм») оварда шуда, дар бораи шеваҳои мухталифи сӯйиистифода аз маъноҳои мусбати ин мафҳум, дар сурате, ки таҳти ғояҳои ватандӯстӣ манфиати худро ниқоб мекунад ё миллатгароён дар паси шиорҳои он пинҳон мешаванд ва ғайра маълумот дода шудааст [25, с. 108-112].

Муҳаққиқ Н.С. Божок қайд кардааст, ки “Давлат кӯшиш менамояд он шакли ватандӯстиро талқин намояд, ки ба манфиатҳои он дар ин марҳилаи таърихии он мувофиқ бошад, аз ҷумла ватандӯстӣ ва ҳисси ба он вобаста, ки дар ҳар як шаҳрванд дар раванди ташаккули шахсият дар муассисаҳои таълимӣ, оила ва ҷомеа, дар заминаи ғояи миллӣ, ки дар атрофи он муттаҳидшавии ҷомеаи тоҷик сурат мегирад, тарбия карда мешавад” [18, с. 97-106].

Зимнан, қадами навбатии зарурӣ ташаккули концепсияи ватандӯстӣ мебошад ва он бояд андешаҳои муайяно дар бораи ҳадафҳои, ки давлати муосири тоҷикон дар назди худ гузоштааст, тавсиф кунад. Татбиқи ин ҳадафҳо танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар онҳо аз ҷониби ҷомеаи Тоҷикистон, ки ба самаранокии сохторҳои давлатӣ, субот, амният ва беҳбудии рӯзгори шаҳрвандон дар асоси рушди иқтисоди кишвар ва таҳкими мақоми он дар арсаи байналмилалӣ манфиатдор мебошанд, дастгирӣ ёбад.

Худогоҳии ватандӯстӣ, ки унсури шуури ҷамъиятӣ мебошад, на танҳо бо арзишҳои таърихӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва ахлоқии ҷомеа, балки бо ақидаҳои имрӯзаи сиёсӣ ҳуқуқӣ, муносибат ба вижаҳои сохти давлатӣ ва институтҳои ҷамъиятии мамлакат, ки бо кӯшиши онҳо идеологияи давлати тоҷик ташаккул меёбад, робитаи қавӣ дорад.

Ватандӯстиро, ки ҳамчун ҳисси муҳаббат ба Ватан, омодагӣ ба хидмат барои ҳифзи манфиатҳои он, болотар гузоштани онҳо аз манфиатҳои шахсӣ, ҳамчун яке аз ҷузъҳои ҳувияти миллӣ (С.Ю. Иванова), ҳамчун ангезандаи фаъолияти ҷамъиятӣ (И.В. Павлов) зоҳир мегардад, бе таъя ба шаҳрвандии тамоми аломатҳои арзиши ахлоқии инсонӣ комилро фарогиранда тасаввур кардан мумкин нест (О. П. Семилет). Ба андешаи В.И. Андреева, В.В. Белкина, Л. Щелкунова ва дигар олимони: “Намояндагони мақомоти давлатии танзимкунандаи масъалаҳои тарбия ва таълим, ташкилотҳои сиёсӣ ҷамъиятии ҷавонон, инчунин устодону мураббӣ амалкунанда бояд зарурати ташаккули дарки эмотсионалии муносибат ба зухуроти гуногуни ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ, ташаккул додани муносибати хонандагон ба ин мафҳумҳо, ба арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва муносибатҳои шахсиро равшан дарк намоянд [148, с. 49-52].

Чӣ тавре ки маълум аст, “Инъикоси фаъоли мавҷудияти ҷамъиятӣ шуури ҷамъиятӣ буда, он чизи умумиро, ки дар шуури ҳар як фард мавҷуд аст, муттаҳид месозад, ҳаёти маънавии ӯро муайян мекунад. Ватандӯстӣ маҳз аз он сабаб яке аз арзишҳои асосӣ ба ҳисоб меравад, ки дар шуури ҷамъиятӣ шаклҳои имконпазири муносибатро ба арзишҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва маънавии миллат, анъана ва ақидаҳои муайян намуда (то андозае ҳатто дикта мекунад) ва ба амалӣ гардидани имкониятҳои иштирок дар соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъият ва давлат мусоидат менамояд” [160, с. 53-60]. Маҳз ҳамин хосияти ватандӯстӣ ба аксари муҳаққиқон имкон медиҳад, ки ватандӯстиро ба рӯйхати арзишҳои низомсоз дохил кунанд [14, с.141-149].

Таҳқиқкунандагони моҳияти арзишҳои ватандӯстӣ (аз ҷумла А.К. Биков) ба чунин хулоса омадааст:

“1. Мансубияти арзишҳои ватандӯстӣ ба тамоюлоти маънавию ахлоқии шахсият мавҷудияти доимии онҳоро дар шуури инсонӣ ҳамчун тамоюлҳои беназир муайян мекунад, ки дар навбати худ дар баробари ҳувияти фарҳангӣ он ба зухуроти рафтори берунии фард таъсири муайян мерасонад.

2. Ватандӯстӣ аз он сабаб хосияти духӯрагӣ дорад, ки вай ҳам оломи

шахсиятии коллективӣ ва ҳам моликияти асосии шахсият аст.

3. Дар ҷаҳони муосир тақозо ба ифшои нуруи инсондӯстии ватандӯстӣ тавассути тавачҷуҳ ба чунин арзишҳо, аз қабилӣ раҳму шафқат, хайрандешӣ, меҳрубонӣ ва эҳтиром ба одамон ва ғайра ҳам дар раванди ташкили ҳамкориҳо дар самти ҷаъмиятӣ - ҳавасмандгардонӣ ва ҳам дар сатҳи шахсӣ ва ҳам давлатӣ вучуд дорад.” [21, с. 47].

Дар марҳилаи ҳозираи тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ватандӯстӣ яке аз василаҳои дарёфти таносуби арзишҳои миллии мардуми тоҷик ва арзишҳои маънавию фарҳангии умумибашарӣ маҳсуб мешавад, ки ба далели муваффақияти раванди ҳамгироии Тоҷикистон ба муносибатҳои ҷаҳонии байнидавлатӣ нақши рӯзафзун доранд. Аз ин рӯ, ба тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун як роҳи тарбияи шахсияти барҷастае, ки қодир аст бе мамноият ба воқеияти атроф мутобиқ шуда, дар ҳаёти ҷаъмиятӣ фаъолона иштирок намояд, аҳамияти зиёд дода мешавад.

Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти аҳамияти тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ раҳандозӣ гардида, ин вазифа бар зиммаи системаи маориф вогузор карда шудааст. Дар ҷумҳурӣ дар асоси омӯзиши тамоюлҳои арзишмандие, ки дар байни ҷавонон ташаккул меёбанд, ангезаи асосии ҳосил кардани соли гуногун, махсусиятҳои тафаккури хонандагон вобаста ба ҳосил кардани соли, инчунин мавҷуд будани миқдори кофӣ дониш, ки барои ташаккули минбаъдаи шахсият зарур аст, усулҳои мувофиқ таҳия гардида истодаанд.

Муҳаққиқон В.В. Сулимин ва В.С. Соловев тавсиф намудаанд, ки “Раванди ташаккули ватандӯстӣ дар давраи кӯдакӣ, дар вақте ки дар ҳаёти кӯдак бештари ҷизҳо аз арзишҳои хонаводаи ӯ муайян карда мешавад, дар ҳосил кардани соли, ки одатан бо иҷтимоишавии ибтидоӣ (шабех ба ватандӯстӣ, ки дар раванди тарбияи хонаводагӣ ташаккул меёбад ва ҳамчунон ибтидоӣ номида мешавад), ҳамчун “хишт”-и дар таҷрибаи ин қолаб рехташуда алоқаманд аст”. Минбаъд дар кӯдак дар зери таъсири саъю кӯшиши мураббӣён ва омӯзгорон дарки мансубият ба ҷомеаи муайян, мардум, огоҳӣ аз чунин категорияҳо ба

мисли ватан, зодгоҳ ва ғайра ташаккули ёфта, дар натиҷаи он ташаккули маҷмуи арзишҳои маънавӣ ва ахлоқие, ки барои ташаккули эҳсосоти ватандӯстӣ заруранд, ба вуҷуд меояд [132, с. 176-180].

Дар марҳалаи кунунии рушди илми педагогика ватандӯстӣ ҳамчун маҷмуи хосиятҳо ва арзишҳои тавсиф карда мешавад, ки бояд тавассути истифодаи маҷмуи муайяни технологияҳои педагогӣ инкишоф дода шуда, ба ташаккули шахсияти ҳамачониба инкишофёфта, аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғайбӣ, дар саъюу талош барои худшиносӣ нигаронида шавад. Вале барои ноил шудан ба ин ҳадаф омӯзгоронро зарур аст, ки ба тафсири илман асоснок кардашудаи падидаи ватандӯстӣ, аз ҷумла тафсири ҷузъҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ташаккули муносибати ҳамачониба ба ин самти татбиқи кӯшишҳои педагогӣ таъкид кунанд.

М.А. Мазур ва Я. Ванюкова дар таҳқиқоти худ, ки ба таҳаввули мафҳумҳои дахлдор бахшида шудааст, якчанд марҳилаи ташаккули онҳоро муайян мекунад ва ду марҳилаи охири он – “давраи шуравӣ ва пасошӯравӣ - танҳо ба амалияи педагогии ҷумҳуриҳои дахл дорад, ки дар ҳаёти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ буданд” [77, с. 51-53].

Н.В. Адаева аҳамияти педагогикаи халқӣ, нақши онро дар ташаккули маҷмуи сифатҳои шахсияте, ки бояд ягон узви «идеал»-и ҷамъият дошта бошад (аз нуқтаи назари ҳуди ҳамин ҷамъият), қайд мекунад [3, с. 38-43].

Ба андешаи М.А. Мазур: “Минбаъд нақши «фармоишгар», ки кадом хислатҳоро доштани шахрвандро пешакӣ муайян мекард, ба давлат гузашта, вобаста ба мақсадҳои сиёсии он то ин ё он дараҷа дастгирии одамони фидокор, аз идеяҳои муайян илҳомёфта талаб карда мешуд” [77, с. 52].

Муҳаққиқ Е.В. Яковлева дар ин маврид изҳор кардааст, ки: “Бар асари он, ки ҳар як давлат барои таҳкими мавқеи худ тавассути мутамарказкунии захираҳо, эҷоди идеологияи соҳибихтиёр ва иқтисоди ҳарбӣ кӯшиш мекунад, ватандӯстӣ тадриҷан дар самти омодагии шахрванд ба қурбонии на танҳо манфиатҳои шахсӣ, балки зиндагии худ ба манфиати Ватан низ инкишоф меёбад, зимнан дар аксари мавридҳо байни мафҳумҳои «Ватан» ва «давлат»

баробарӣ гузошта мешавад. Идеологияи абарқудрат шуури қудратии шахрвандонро ташаккул медиҳад” [170, с. 444].

Бар хилофи ақидаи маорифпарвари бузург И.Н. Новиков - «Ахлоқи нек барои ободии давлат хеле муҳим аст, омӯзгорон дастури ходимони давлатиро роҳнамоӣ намуда, «фарзандони вафодор»-и Ватанро, ки ба идеологияи мутлақият кӯр-кӯрона бовар карда буданд, ба воя расониданд” [96, с. 532].

Дар миёнаҳои асри XIX дар ҷомеаи Русия ҳангоми баҳсҳои шадид дар бораи ҳувияти миллӣ ғояи миллат ташаккул ёфт, ки барои он замон муҳимтарин буд (муаллифи ин истилоҳ шоҳзода П.А. Вяземский, яке аз тафсирунандагони асосии падида В.Г.Белинский маҳсуб меёбад). Дар робита ба педагогика К.Д.Ушинский ғояи миллатро ба таври асоснок ва амиқ таҳқиқу тафсир намуда, даъво мекунад, ки: “... асоси ин падидаҳо ҳувияти миллӣ ташкил менамояд” [146 с. 496]. Педагоги бузург чунин мешуморид, ки “Системаи тарбияро аз системае, ки аллақай ҳуди халқ ба вучуд овардааст, ба таври сохта ташкил кардан мумкин нест. Самти асосии тарбия, назар ба гузоштани миқдори муайяни дониш бар дӯши кӯдак аҳамияти бештар дорад, ин ташаккули пояҳои ахлоқии шахсиятест, ки барои нишон додани сифатҳои нек, меҳнатдӯстӣ, ирода ба худшиносӣ ва худтакмилдиҳӣ, муҳаббат ба Ватан ва зодгоҳ, майлу хоҳиш барои иштироки ғайбӣ дар меҳнати коллективӣ барои ноил шудан ба манфиати умум қодир аст.” [146 с. 497]

Муносибат ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстро мо дар осори мутафаккирон, ки дар оғози асрҳои XIX-XX ғайбӣ намудаанд, ҳамчун масъалаи муҳиму аввалиндараҷа мебинем: Н.А. Бердяев ватандӯстро ҷузъи ҷудонашавандаи ахлоқ ва маънавият шуморида, хизмат ба Ватанро баробар бо иҷрои қарзи маънавии шахс дар назди худ меномад; И.А. Ильин, чунин мешуморад, ки “Тарбияи ватандӯстӣ танҳо дар заминаи маънавий имконпазир гашта, эҳсоси муҳаббат ба Ватан дар сатҳи тасаввурот ва ҳиссиёти норавшан эҳсос мешавад ва ин раванди сирф инфиродӣ, шахсӣ аст” [51, с. 216]; А.Ф. Лосев ҳувияти этникӣ ва фарҳангиро таъкид кардааст, ки: “Пояи ватандӯстӣ мақоми мутлақо арзишнок буда, муҳаббат ба Ватан, дарки худ ҳамчун ҷузъи

он фардро баландмаком мекунад, ўро лабрез аз ҳиссиёти хушбахтӣ мегардонад” [81, с. 309-313]; Н.В. Шелгунов ватандӯстиро “унсури зарурии характери интегралӣ и ҷтимоӣ” медонист. А.В.Бабаян асарҳои ўро таҳқиқ намуда, таъкид кардааст, ки “... ба андешаи публицист, ватандӯстӣ эҳтироми эҳсосоти миллии халқҳои дигарро умуман истисно намекунад” [10, с. 96]. В.С. Соловев чунин мешуморад, ки “... ҳуди мафҳуми «Ватан» барои намояндаи миллат маъноӣ ахлоқӣ дошта, ватандӯстиро ба дараҷаи ғояи миллии мебардорад” [25, с. 108-112]. Педагогони барҷаста ҳамзамонони файласуфони номбаршуда П.Ф. Каптерев ва М. Демков тасдиқ намудаанд, ки “Ватандӯстӣ дар кӯдакон аз хурдсолӣ ташаккул меёбад, он дар асоси шиносӣ бо забон, таърих, фарҳанг ва дини мардум сурат мегирад” [10, с. 94].

Муҳаққиқ Г.В. Лимонтсев қайд мекунад, ки: “Ватандӯстии сотсиалистӣ (шӯравӣ) дорои хислатҳои ба худ ҳосе буд, ки бо афзалиятҳои пешбарандаи муборизаи синфӣ нисбат ба худмуайянкунии миллии алоқаманд аст, яъне ба ақидаи сарварони шӯравӣ, коргарон бояд дар асоси нафрат ба золимон муттаҳид шаванд, на дар асоси ҳувияти миллии. Меҳнаткашони миллатҳои озодшуда як Ватани умумӣ – Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) доштанд” [70, с. 9-13].

Ба андешаи А.С. Макаренко: “Ватандӯсти ҳақиқии советӣ (шӯравӣ)-ро танҳо бо роҳи ҷалб намудани ҷавонон ба меҳнате, ки ба манфиати умум нигаронида шудааст, тарбия кардан мумкин аст. Корнамоиҳои меҳнатӣ ба номи Ватан аз корнамоиҳои ҳарбӣ кам нест ва зарурати заҳматҳои зиёд ва самаранок барои беҳбудии зиндагии мардум ва таҳкими иқтисоди Ватан ва ҳиссиёти ватандӯстӣ нисбат ба он яке аз равшантарин зуҳуроти ҳиссиёти ватандӯстист” [66, с. 533].

Д. Шарипова таъкид мекунад, ки: “Зуҳуроти ватандӯстии халқи советӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945 асоси тарбияи ватандӯстии чандин наслҳои шахрвандони ИҶСШ ва баъдан (то имрӯз) - шахрвандони давлатҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ гардидааст” [155].

Педагоги варзидаи навоар В. Сухомлинский дар пайравӣ ба А. Макаренко ба кори ба меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб намудани хонандагон аҳамияти калон меод, то ки онҳо вазифаи шахрвандӣ ва масъулияти худро дар назди Ватан дарк намоянд, майлу хоши худро аз манфиатҳои шахсӣ болотар гузоранд. Дар масъалаи тарбияи ватандӯстӣ, ба қавли В. Сухомлинский “... нақши пешбаранда ба омӯзгор тааллуқ дорад, аммо самараи ғайолияти ӯ дар сурате афзун мегардад, ки агар вай шакли ҳамкорию муносибатро бо хонандагон аз шакли иерархӣ авлотар донад” [133, с.326].

“Азбаски донишони таъриху фарҳанги халқи худ, анъана ва расму оинҳои онҳо барои ташаккули ҷаҳонбинӣ аҳамияти калон дорад, худи мавҷудияти шуури ватандӯстӣ аз сатҳи муайяни инкишофи сифатҳои маънавию ахлоқии шахсият шаҳодат медиҳад” [53, с. 131-138]. Сухомлинский ин ҷиҳатро таъкид карданӣ шуда, баъзе хислатҳои шахсӣ ва сифатҳои ахлоқиро, ки ҷомеа талаб мекунад, бо мафҳуми «ватандӯстӣ» тавсиф намуда, мувофиқати онҳо ба идеалҳои олии хизмат ба Ватан ифода кардааст.

Муҳаққиқ Х.А. Ҷӯраев иброз кардааст, ки: “Дар солҳои 90-уми асри гузашта тавачҷуҳ ба тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо як қатор сабабҳои объективӣ хеле суст шуда, пас аз рафъи бӯҳрон ва аз харобаҳо баромадани як қатор давлатҳои соҳибистиклол, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, зарурати таҳияи равишҳои нави ташаккули тарбияи ватандӯстӣ, оғоз аз ташаккули сиёсати давлатӣ, таҳияи усулҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок, тарбияи кадрҳои нави омӯзгорӣ ва ғайра, ба миён омад.

Яке аз самтҳои ғайолият дар ташаккули муносибатҳо зимни таҳияи барномаи давлатии тарбияи ҷавонон чун анъана рӯ овардан ба таҷрибаи андӯхтаи дигар давлатҳо мебошад” [41].

Инак, Л.Н. Данилова, ки таҷрибаи тарбияи ватандӯстиро дар мактабҳои Олмон, Ҷопон, Чин ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (кишварҳои дорони таҷрибаи муайяни ҷанг ва нишон додани суръати баланди рушди иқтисодӣ) омӯхтааст, вобастагии муносибатҳои ин самти тарбияро дар мафҳуми давлатӣ

нишон медиҳад, ки он дар марҳилаи муайяни таърихии рушди мамлакат ҳукмфармоӣ [35, с. 257-263].

Муҳаққиқ Л.Н. Данилова қайд мекунад, ки: “Дар Ҷумҳурии Халқии Чин ошкоро намоиш додани ватандӯстӣ қабул шудааст ва ин қонунист, зеро чунин қувваи бонуфузи сиёсӣ, монанди Ҳизби Коммунистии Чин, ки дар давоми қариб як аср қалонтарин ҳизби ҳукмрони сайёра маҳсуб меёбад, дар бораи тарбия намудани ҳислатҳои муносиб дар қӯдакони чинӣ аз синни хеле хурдсолӣ ғамхорӣ зоҳир мекунад” [37, с. 208].

Дар иртибот ба ин муҳаққиқ Л.В. Ясинских изҳор кардааст, ки: “Воқеан, тарбияи ватандӯстӣ вазифаи асосии муассисаҳои таълимӣ дар ҳар як сатҳ ба ҳисоб меравад, дар ҳоле ки самти пешбарии ин қор ҳарбию ватандӯстӣ буда, ҳадафҳои асосии эълонкардаи он ба интизоми қариб ҳарбӣ, тобеияти бечунучарои иерархӣ ва коллективизм одат кардани қӯдакон мебошад. Идеи тарбияи ватандӯстӣ, аслан, тамоми соҳаҳои ҳаёти кишварро фаро гирифтааст, ки онро на танҳо аз рӯйи мундариҷаи бартаридоштаи нашриҳои васоити ахбори оммаи Чин, балки аз рӯйи мавҷудияти тамоми ташкилотҳои интернетии дорои тамоюли ватандӯстӣ, вусъатёбӣ ва маъруфияти бозиҳои компютерӣ бо мундариҷаи мувофиқ ва ғайра арзёбӣ қардан мумкин аст.

Мақтаббачагони Чин вазифадоранд, ки суруди миллии мамлакатро аз ёд донад, ҳар рӯзи душанбе дар тамоми муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии халқии Чин маросими барафроштани Парчами миллии барпо мегардад.

Дар аксари мақтабҳои давлатӣ ва хусусии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико маросими баланд бардоштани парчам ва қироати савганди садоқат ба парчам ҳамарӯза баргузор мешавад (зимнан қалимаҳои савганд дар иёлотҳои гуногун метавонанд фарқ кунанд; вобаста ба дину мазҳаб Худоро ёд накардан мумкин аст ё умуман хомӯш метавон истодан)” [172, с. 364].

Дар таҳқиқоти Л.Н. Данилова баён гардидааст, ки: “Дар ИМА барномаи асосии тарбияи ватандӯстӣ вучуд надорад, вале роҳбарияти қариб ҳамаи давлатҳо директиваҳои муайян бароварда, ба роҳбарони муассисаҳои таълимӣ супориш медиҳанд, ки бо ин соҳаҳо машғул шаванд. Унсурҳои асосии тарбияи

ватандӯстии кишвари худ омӯзиши таърих (баъзе муҳаққиқон курси мактабро барои майли аз ҳад зиёд «сафед кардан»-и он ва бар зарари ҳақиқат «ситоиш»-и номуносиб танқид мекунанд), ташаккули муносибати мусбат ба рамзҳои давлатӣ, идҳои давлатӣ, ки дар ин ҷо бо шукӯҳи махсус қайд карда мешаванд, инчунин тарғиби ҳаракатҳои гуногуни бачагону ҷавонони дорои характери ватандӯстӣ мебошанд, ки онро тичорати Америка ғайбона дастгирӣ мекунад.”

Муҳаққиқ Т. Реиманн дар иртибот ба ин навиштааст, ки: “Дар ҷомеаи илмӣ дар бораи вижагии ватандӯстӣ дар ин кишвар тавафуқе вучуд дорад, ки на ба фарҳанги ҷаҳонасраи этникӣ, балки ба хоҳиши муштаракӣ тамоми аҳолии гуногунфарҳанг ва сермиллат барои ояндаи дурахшон ва омодагӣ ба он асос ёфтааст. Зимнан дар ҷомеаи муосири Амрико баҳсҳо дар бораи он ки, оё аслан бояд барои тарбияи ватандӯстӣ кӯшишҳои назаррас равона карда шаванд, оё эҳсоси муҳаббат ба Ватан ва ҳисси ифтихор аз мансубият ба миллати бузург дар асоси ҳаёти воқеии мамлакат, ғайбалияти он дар арсаи ҷаҳонӣ, мақоми ҳақиқӣ, на балки эълоншуда доштани ҳимоягари асосии асолати миллӣ ва пуштибони сулҳ дар рӯйи замин набояд вучуд дошта бошад, вусъат ёфта истодаанд” [177].

Профессор Майкл С.Мерри изҳор медорад, ки: “Талошҳои аз ҳад зиёд барои тарбияи шаҳрвандони содиқ, ки ватандӯстии онҳо маҳсули таълиму тарбия аст, ба ҷомеа чӣ гуна зарар расонида метавонад, оё талошҳои омӯзгорон боиси ташаккули мавқеи беасоси «мураббӣ», «бародари калон», ки нисбат ба намояндагони давлатҳои дигар ҳуқуқи таълим додан ва фармон доданро дорад, намешавад? Бинобар эътиқоди ҷонибдорони ин ақида, талошҳои омӯзгорон барои рушди тафаккури интиқодӣ нафъи бештар хоҳад овард, зеро он метавонад ҷомеаро на ба худситоӣ ва худпарастӣ, балки ба дарку ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилоти дар назди он истода барангезад.

Дар Олмони муосир ба ҳуди мафҳуми «ватанпарастӣ» ва тамоми зуҳуроти он хеле эҳтиёткорона муносибат мекунанд ва ин мавқеи аз ҷониби умум пазируфташуда дар натиҷаи рӯйдодҳои маъруфи марбут ба пайдоиш ва

таҳкими идиологияи фашистӣ, ки дар нимаи аввали асри гузашта дар Германия ҳукмрон шуда буд, ташаккул ёфтааст” [37, с. 209].

Муҳаққиқ В. Маротзқай дар робита ба ин менависад, ки: “Мағлубияти рейхи сеюм боиси пастшавии миллӣ гардид, дар шуури бисёр одамон ватандӯстии немисҳо ба миллатчигӣ алоқаманд карда мешуд. Бо вучуди он, дар ҷомеа (ва дар навбати аввал дар ҷомеаи педагогӣ) баҳсу мунозира идома дорад, ки оё ҳисси муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз он, таъриху фарҳанги он, аз ҷумла риояи тамоюлҳои комилан аз байн бурдани нобудшавии хувияти миллӣ дар зери таъсири ҷаҳонишавӣ мавриди баҳс қарор дорад.

Афзоиши эҳсоси ватандӯстӣ дар Олмон пас аз муттаҳидшавӣ мушоҳида шуд ва имрӯз, тибқи назарсанҷиҳои сотсиологӣ, беш аз шаст дарсади шаҳрвандони Олмон аз кишвари худ ифтихор мекунанд. Гузашта аз ин, чоряки олмониён бисёрфарҳангиро комилан рад намуда, тарафдори ақидаи қонунӣ будани бартарияти фарҳанги олмонӣ дар Олмон менамоянд” [175].

Вобаста ба ин, муҳаққиқ В.В.Дементева таъкид мекунад, ки: “Мавқеи давлат ва ҷомеа дар арзёбии қобили қабул будани зухуроти ошкорои ватандӯстӣ танҳо ҳангоми мусобикаҳои варзишӣ ба ҳам мувофиқ аст ва хеле ҷолиб он аст, ки муҳочирони муқими кишвар аз комёбиҳои тими футболи Олмон ифтихор мекунанд, ки ин далели ҳамгироии онҳо ба ҷомеаи Олмон мебошад. Бо мушоҳидаи муҳокимаи оммавӣ мо ба хулосае меоем, ки дар Олмон дар пеши назари мо раванди ҷустуҷӯи равишҳои санҷидашуда барои дарк ва тарбияи ватандӯстӣ ҷараён дорад.

Вобастагии тафсири падидаи ватандӯстӣ дар ҳар як кишвар ба сиёсати он, ки бар мафкураи ҳукмронии давлатӣ асос ёфтааст, равшан аст. Таҷрибаи ҷанги гузаштаи ҷаҳонӣ, таърихи муноқишаҳои байни миллатҳо дар фазои пасошӯравӣ ва дигар минтақаҳои ҷаҳон як хушдори хеле ҷиддӣ аз “лағзиш” ба идеологияи миллатгарой буда, муносибати эҳтиёткоронаро ба ҷустуҷӯи ифротгаройӣ байни ватандӯстӣ ва миллатчигӣ, ки табиатан ба шовинизм табдил меёбад, тақозо мекунад. Омӯзгорон дар тамоми кишварҳои ҷаҳон бояд ба шогирдони худ бо тамоми воситаҳои мавҷуда арзиши баробар барои

инсоният доштани тамоми фарҳангҳо, зарурати ҳаётан муҳими барқарор кардани муносибатҳои бехатар ва мутақобилан судмандро бо намояндагони тамоми миллатҳо нишон диҳанд ва афзалияти таҳаммулпазирӣ ва баробариро тасдиқ кунанд” [38, с. 204-210].

Бори дигар таъкид кардан лозим аст, ки муваффақият дар тарбияи ватандӯстӣ танҳо дар заминаи дарки амиқи падидаи ватандӯстӣ, дарки огаҳӣ ва дарки моҳияти он ҳам дар сатҳи зеҳнӣ ва ҳам дар сатҳи эҳсосӣ имконпазир аст.

Дар боло зикр кардем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарбияи ватандӯстии оммаи васеи аҳоли, пеш аз ҳама, ҷавонон, дар сатҳи давлатӣ таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Ин аз мавҷудияти маҷмуи томи санадҳои асосии қонунгузорӣ, ки ҳадаф аз онҳо танзими масъалаҳои тарбия ва таълим дар мамлакатест, ки соҳибхитиёрӣ ва истиқлолият ба даст овардааст ва саъю кӯшиши ворид гардидан ба фазои ягонаи иттилоотию маърифатӣ дорад, шаҳодат медиҳад. Роҳбарияти Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ медиҳад, ҳамон амсилаи системаи маорифро дарёбад, ки арзишмандтарин анъанаҳои таълиму тарбияи миллиро ҳифз намуда, онҳоро бо усулу амалияҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта пурра намояд, то ки низоми расонидани ҳадамоти таълимиро ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ рушд диҳад.

Далели дарки моҳияти иҷтимоию ахлоқии тарбияи ватандӯстӣ «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад, ки дар асос ва бо назардошти арзишҳои миллии ҳам халқи тоҷик ва ҳам дигар халқҳои муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст. Дар ин Консепсия таъкид шудааст, ки: “Ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии ҷумҳурӣ, иттифокҳои эҷодӣ ва касабавӣ, муассисаҳои таълимӣ, воситаҳои ахбори омма, муассисаҳои фарҳангии ҳамаи намудҳо, иттиҳодияҳои ветеранҳо ва ғайра вазифадоранд, ки дар татбиқи ин концепсия саҳми худро гузоранд.

Дар назди коллективи педагогии муассисаҳои таълимӣ вазифа гузошта шудааст, ки маҳорати педагогӣ ва дараҷаи салоҳияти омӯзгоронро, ки бо тарбияи ҳисси ватандӯстӣ машғуланд, чи дар вақти дарс ва чи дар соатҳои

беруназсинфӣ барои ташаккули барномаи таълимии фанҳои гуманитарӣ бо дарназардошти зарурати ташаккули маҳорати баҳодиҳии иттилоот оид ба сиёсати хориҷӣ ва дохилии давлатҳо, ҳамкориҳои онҳо дар арсаи ҷаҳонӣ, бо мақсади ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ташаккули мавқеи худ дар муносибат ба ин равандҳо; вусъат додани чунин самтҳои фаъолияти фаъолонани хонандагон ба монанди ҷустуҷӯи таҳқиқотӣ, фаъолият дар самти кишваршиносӣ, сайёҳатҳои таълимиро, ки барои ташаккули тасаввурот оид ба манзараи ҷаҳон мусоидат мекунад, ба роҳ монанд” [94].

Як қатор муҳаққиқон дар даҳсолаҳои охир асосноксозӣ ва таҳияи асосҳои методии тарбияи ватандӯстии хонадагонро а) дар рафти азхудкунии фанҳои таълимӣ (Н.Г. Егорова (забони англисӣ), Е.Л. Райхлина (адабиёт); б) дар раванди корҳои беруназсинфӣ (Н.А. Абрамова хусусиятҳои тарбияи ватандӯстии кӯдакони синни томактабро, Г.Х. Ахметшина хонандагони синфҳои болоиро баррасӣ намудаанд, Д.Н. Вятлев нозуқиҳои кор бо ҷавононро, ки дар клубҳо ва мактабҳои варзишӣ ҷалб шудаанд, таҳқиқ намудааст); в) дар доираи қори роҳбарони синфҳо (бо наврасони хурдсол - М. Л. Афанасев, инчунин Е. М. Дударева, Л. В. Курочкина ва ғайра) мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ғайр аз ин, монографияҳо бахшида ба таърих, анъана ва тамоюлҳои ташаккули он дар Россия (П.Д. Симашенков), китобҳои дарсӣ оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар муассисаҳои таълимии сатҳҳои гуногун (В.И. Лутовинова, В.Ю. Микрюкова ва ғайра), инчунин асарҳое, ки самараи ба фаъолият дар маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ ҷалб намудани насли наврасро бо мақсади ислоҳи муносибатҳои шахсии онҳо тавсиф менамоянд (Л. Б. Держинская) ва бисёр дигар асарҳо ба ташаккули муносибатҳои нав дар фаҳмиши вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ таъсири назаррас гузоштаанд.

Дар асоси назарияи шахсияти А.Н. Леонтев [69] муҳаққиқон О. Лотарев Л. Манин, Т.М. Маслов ва дигарон номгӯи таърифи унсурҳои асосиро, ки асоси сохти ватандӯстиро ташкил медиҳанд, таҳия ва пешниҳод кардаанд, ки он дар ҷузъҳои зерин ифода меёбад:

“- ҷузъи маърифатии ватандӯстӣ маҷмуи донишҳо оид ба таърих,

фарҳанг, расму оин ва анъанаҳои миллат, эҳсоси муҳаббат ба Ватан, зодгоҳ, дарки мақсад ва маъноӣ раъзи аломатҳои фарқкунандаи таърихан инкишофёфтае, ки давлати алоҳидаро таҷассум менамояд;

- ҷанбаи эмотсионалӣ ва ҳавасмандии ватандӯстӣ хоҳиши дар сатҳи эмотсионалӣ амалӣ гардонидани ўҳдадорихои шаҳрвандиро нисбат ба Ватан, ҳамватанон ва ҳисси масъулиятшиносӣ барои сарнавишти кишвар ва сокинони онро дар назар дорад;

- ҷузъи фаъолияти-рафторӣ дар зарурати иштироки фаъолна дар кори мақомоти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ, дар фаъолияти судманди иҷтимоӣ бо мақсади таъмини некӯаҳволӣ ва суботи кишвар, инчунин пешбурди ислоҳоте, ки мақсад аз он инкишофу гул-гулшукуфии он мебошад.” [81, с. 311].

Муҳаққиқ М.В. Салтикова иброз мекунад, ки: “Барои комёб гардидан дар тарбияи ватандӯстӣ системаи сода ва фаҳмо барои арзёбии дараҷаи ташаккули он бо назардошти хусусиятҳои психофизиологии синну соли фард зарур аст” [122, с.131-138]. Олимон А.Е. Симановский ва Д.А. Сироткин бошанд истилоҳи «миқёс»-ро афзалтар медонанд [127].

Г.Я. Гревтсева баён кардааст, ки” “Дар синни мактабӣ дарки моҳияти падидаҳои иҷтимоӣ тадричан, ба андозаи дар кӯдак ташаккул ёфтани тасвири ҷаҳон, ба вучуд меояд, аз ин рӯ, қисматҳои номбаршудаи ватандӯстӣ низ дар шуури хонанда якбора пайдо намешаванд. Инчунин, эҳтиёҷ ба иҷтимоишавӣ низ тадричан ташаккул меёбад, ки онро тавассути оҳиста-оҳиста ҷалб намудан ба фаъолияти иҷтимоӣ (аз ҷумла, майл ба ватандӯстӣ) бомуваффақият амалӣ кардан мумкин аст” [32, с.19].

Ба андешаи Н.Н. Дубинина: “Натиҷаи бозсозӣ, ки ба ибтидои мактаб рост меояд, дарки зарурати пайвастан ба як ҷомеа, бунёди робитаҳои иҷтимоӣ ва пайдоиши ҳисси мансубият ба гурӯҳи хеле зиёди одамон - халқ, кишвар мебошад. Фаҳмидани он, ки дар ҷомеа қоидаҳои муайян, механизмҳои ҳифзи меҳнати инфиродӣ вучуд доранд, ҷомеа неъматҳои ба вучуд меорад, ки ҳар кас

метавонад ба ивази ўҳдадориҳои муайян истифода барад ва ғайра, ин ҳама донишу эҳсосот бештар ба падидаи ватандӯстӣ иртибот доранд” [43, с.23].

Яке аз ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳсилоти умумӣ, ки дар Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардида, маҷмуи талаботро нисбат ба сатҳи таҳсилот муайян мекунад, тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ мебошад, ки бояд дар шароити таъмини баробарӣ, ҳамкорӣ, таҳаммулпазирӣ ва ҳамфикрӣ ҳал карда шавад.

Таваччуҳи чиддӣ ба тарбияи ватандӯстӣ на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар як қатор давлатҳои дигар низ мушоҳида мешавад, ки ба ин тамоюлҳои муосири ҷаҳоние, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ фаъолна инкишоф меёбанд, сабаб шудааст. “Дар байни онҳо «чангҳои» идеологиро дар фазои иттилоотӣ, рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ, ки ташаккули типи махсуси шахсияти кормандро тақозо доранд, давом додани тамоили тақсимои байналхалқии меҳнат, пешравиҳо дар коркарди идеологияи иттилоотӣ ва ғайраро қайд кардан ба маврид аст” [122, с.135].

Ҳамаи ин равандҳои дар як вақт ҷорӣ боиси тағйир ёфтани шароити зиндагонии шахсият ва мутаносибан тағйир ёфтани афзалиятҳои арзишҳои анъанавии маънавию ахлоқӣ мегарданд. Системаи маориф маҷбур аст, ки ба ҳамаи ин мушкилот зуд ҷавоб диҳад, зарурати ҳифз ва рушд додани сифатҳои асосии шахсияти муташаккиро, ки яке аз хосиятҳои интегративии он ватандӯстӣ мебошад, дифоъ намояд.

Дар заминаи тарбияи ватандӯстӣ ба падидаи ватандӯстии мавриди таҳқиқ, ба андешаи мо, чунин мафҳум, ба мисли хувияти шаҳрвандӣ, ки ҷузъи таркибии хувияти иҷтимоӣ ва мутаносибан субъекти таваччуҳи давлат буда, барои нигоҳ доштани суботи иҷтимоӣ тавассути эътирофи ихтиёрии шаҳрвандони мансуб ба ягон ташкилоти давлатӣ зарур мебошад, робитаи ногусастанӣ дорад [123].

Ба ибораи дигар, мо метавонем дар бораи мавҷудияти хувияти ташаккулёфтаи фарде сухан ронем, ки бошуурона нақши муайяни иҷтимоиро дар якҷоягӣ бо ўҳдадориҳои марбути ин нақш қабул карда, барои рафтори худ

чавоб дода метавонад. Бо вучуди он, И.П. Илинская таъкид кардааст, ки: “Агар дар назария тасаввурот дар бораи чӣ будани ҳувият бетағйир монад, он гоҳ дар амалия инсони муосирро лозим меояд бо ҳолатҳое рӯ ба рӯ шавад, ки ҷустуҷӯи нақш, ҳадаф ва ҷойи нав дар ҷомеаро талаб мекунад ва ин аксар вақт маҳз бо проблемаҳои ташаккули ҳувияти миллӣ ва шаҳрвандӣ, ки дар шароити ҳамгироии фарҳангҳо ба вучуд меоянд, алоқаманд аст” [52, с.75-90]. “Аксар вақт фард ҳисси мансубият ба ягон фарҳанги мушаххаси миллиро аз даст медиҳад, вай дигар худро бо як миллат, қавм ё як гурӯҳи мушаххас шабоҳат намедиҳад” [46].

Дар соҳаи маориф, албатта, ба ин таъкидҳо эътино дода шуда, хусусиятҳои мутассири онҳо ба тарбияи насли наврас мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, аз ҷумла ба масъалаи тарбияи бисёрфарҳангӣ асарҳои И.П. Ильинская, дар бораи бӯҳрони ҳувияти шаҳрвандӣ дар шароити табуллотии ҷамъиятӣ асарҳои Ю.А.Семёнова, дар бораи хусусиятҳои раванди ташаккули ҳувияти шаҳрвандӣ дар мактаби миллӣ асарҳои М.Н.Очиров, қонуниятҳои тағйирёбии ҳувияти этнофарҳангӣ дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ асарҳои А.В. Репринсев ва ғайра бахшида шудаанд.

Як зумра муҳаққиқон бар он андешаанд, ки ҳувиятро дар асоси имкониятҳои гуногуни худмуайянкунии фард ба қисматҳо ҷудо кардан лозим аст ва ҳар яке аз қисматҳо метавонанд мустақилона арзи ҳастӣ дошта бошанд, бо вучуди он аксаран онҳо дар ҳамон як вақт ба вучуд омада, хусусиятҳои шахсии фардро мукамал месозанд. Муҳаққиқони муосири ҳолати имрӯза ва дурнамои рушди тарбияи ватандӯстӣ ((Г.А. Ахметшина, О.Ю. Узунова, М.К. Приятелева, Л.А. Бирюкова, М.С. Инкижекова, И.В. Наливайченко, А.А. Андрюшков, А.Н. Выршиков, С.В. Куликова, М.Б. Кусмарсев, А.М. Буринов, Е.В. Горкова, Д.З. Магомедов, В.Ш. Сургуладзе, Л.Д. Оболенская и дигарон.) ҳам ба як ҷузъи ҳувият (шаҳрвандӣ, миллӣ, умумиточикӣ, шарҳрвандии тоҷикӣ, шаҳрвандии милии тоҷикӣ) ва ҳам ба дигар ҷузъҳои мувофиқи он тамаркуз мекунанд. Гузашта аз ин, ташаккули ҳувият ва тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар шароити серфарҳангӣ ва сермиллатии ҷомеаи муосир сурат

мегирад, ки гавари мавҷудияти амн ва рушди бомуваффақияти он таҳаммулпазирӣ, мазҳабпарастӣ ва эътирофи афзалиятҳои баробарҳуқуқии шаҳрвандон мебошад.

“Ватандӯстӣ дар раванди ташаккул ва рушди ҳувияти умумии тоҷикон нақши муҳим дошта ...” [111], ба ақидаи О.Ю. Узунова “... яке аз ҷузъҳои асосии муттаҳидкунандаи он дар сатҳҳои гуногуни шуури шаҳрвандӣ, асосан аз ҳисоби ҷузъи эҳсосӣ ва ҳавасмандии он, ба шумор меравад” [142, с.168-175].

Коровкина Н.В. дар асарҳои худ аҳамияти ҳиссиёти кӯдакро нисбати мансубият ба миллаташ, қобилияти боҳиссиёт арзёбӣ намудани фарҳанг, таърих, анъанаҳои миллати худ, ташаккули симои идеалии он, ба таври интуитивӣ баланд бардоштани мақоми мансубият ба он таъкид мекунад [63, С. 692 – 696.].

Бо вучуди ин ҳама, дар бораи ҷойгоҳ ва аҳамияти ватандӯстӣ дар байни ҷузъҳои ҳувияти шаҳрвандии шахс андешаҳои каме гуногун низ вучуд доранд. Масалан, Н.Ю. Корнеева, ватандӯстиро дар системаи умумии арзишҳо ва меъёрҳои ҷомеаи инсонӣ дохил намуда, онро “нишондиҳандаи ба худ ҳоси мавҷудияти баъзе ақидаҳои сиёсӣ ва арзишҳои ахлоқӣ дар шахсият” [62, С. 199 – 202] медонад.

М.К. Приятелева чунин мешуморад, ки “Ташаккули худшиносии ватандӯстӣ маҳз дар натиҷаи худшиносии шаҳрвандии шахсе ба амал меояд, ки худро ҳамчун ҷузъи давлат эътироф мекунад, робитаи худро бо он, мақоми ҳуқуқии худро дар он, зарурати ғаёлона иҷро намудани вазифаҳои шаҳрвандии худ нисбат ба ин давлатро дарк мекунад” [102, С. 40-46]. Дар баробари ин, муҳаққиқ таъкид мекунад, ки чунин натиҷа бидуни талошҳои мақсадноки ҳайати омӯзгорони муассисаи таълимӣ барои тарбияи ватандӯстии хонандагон дар доираи равиши иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки робитаи фардро бо ҷомеа тавассути системаи арзишҳо ва меъёрҳо пешбинӣ менамояд, ғайриимкон аст.

Нуктаи назари дигар ба ватандӯстӣ ҳамчун роҳи худшиносӣ тавассути

фаъолиятҳое, ки ба мутобиқшавии иҷтимоӣ, ба даст овардани малакаҳои муошират ва фаъолиятҳои лоихавӣ дар соҳаи иҷтимоӣ мусоидат мекунанд, алоқаманд аст [163, с. 20 – 28], [105, с. 391].

О.П. Семилет бар он ақида аст, ки “Ватандӯстӣ - ҳиссиёти ахлоқӣ, нақши суръатбахшандаи раванди ташаккули хувияти шаҳрвандӣ дар шахсияти ташаккулёбандабуда, зимнан, маҳз аз нерӯи ин ҳиссиёт, аз умқи огоҳии хувияти шаҳрвандии аксарияти шаҳрвандони ташкилоти муайяни давлатӣ қобилияти он барои худнигоҳдорӣ ва рушди минбаъда вобаста аст. Ба ин маъно, ватандӯстӣ ҳамчун чузъи бартаридоштаи хувияти устувори шаҳрвандӣ ба давлат суботи муайяне фароҳам оварда, имкон медиҳад, ки сохторҳои он фаъолият кунанд ва ўҳдадорихои худро дар назди шаҳрвандон иҷро намоянд” [126, с.236].

Як зумра муҳаққиқон равобита мутақобилаи ватандӯстӣ ва хувияти шаҳрвандиро аз паҳлӯи дигар меомӯзанд ва бар ин назаранд, ки маҳз хувияти шаҳрвандӣ (дар мо, умумиточикӣ) яке аз шартҳои асосии ташаккули ватандӯстӣ мебошад.

О.А. Браун, М.Г. Аркузин, Е.В. Аршинова, М. Билан дар як қатор асарҳои худ шахсияти шаҳрвандиро ҳамчун категорияи асосии равоншиносӣ муайян намуда, таъкид мекунанд, ки он асоси тарбияи ватандӯстӣ мебошад [19, с. 18-22]. Бо тавачҷух ба он, ки хувият на танҳо ба таври инфиродӣ, балки дар сатҳҳои гурӯҳӣ, байнигурӯҳӣ, этноминтақавӣ ва ғайра низ ташаккул меёбад, муаллифон ба хулосае омадаанд, ки вазифаи тарбияи ватандӯстӣ ташаккули намунаҳои рафтор аст, дар ҳоле ки намунаи бартаридоштаи фарҳангӣ бояд афзалияти хувияти умумии шаҳрвандӣ бошад.

Зоҳиран таъсири муҳити атрофро ба раванди ташаккули хувияти шаҳрвандӣ қомилан истисно кардан мумкин нест. Таҳқиқоти Л.В.Байбородова ва М.И.Рожков ба омӯзиши масъалаи то чӣ андоза муҳим будани омилҳои муайян-формати муносибатҳои дар ин ҷо он қомеа қабулшуда, хусусиятҳои шуғли аҳоли (дар минтақаи саноатии шаҳр ё деҳот, мавҷудияти муассисаҳои таълимӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ ва ғайра), синну сол ва ҳайати иҷтимоии

сокинон, анъанаҳои фарҳангиву меҳнатӣ, захираҳои тарбиявӣю зеҳнӣ ва ҳоказо бахшида шуда, таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои ташаккули шахсияти шаҳрвандӣ дар байни хонандагони муассисаҳои таълимии шаҳру деҳот баррасӣ гардидааст. Муаллифони номбурда ҳамчунон ба хулосае меоянд, ки хусусиятҳои муҳити зист ба самаранокии тарбияи ватандӯстӣ то андозае таъсир мерасонанд.

Тавре мебинем, робитаи мутақобила ва таъсири мутақобилаи ватандӯстӣ ва ҳуввияти шаҳрвандӣ аз мавқеъҳои гуногун ба таври гуногун шарҳ дода мешавад, ки онро ҳатто шарҳи мухтасари нуқтаи назари мавҷудаи муҳаққиқон нишон медиҳад. Дар баробари ин Голунов С.В. ба ақидае тавачҷух намудааст, ки “Тибқи он миқдори максималии самтҳои фаъолияти педагогӣ, ки ба ташаккули хислатҳои гуногуни ахлоқиву маънавии шахс, таъмини мутобиқшавии бомуваффақияти ӯ дар чамъияти муосир мусоидат мекунанд, ватандӯстӣ номида мешавад” [30, с.268].

Тарбияи ватандӯстӣ бо тамоми аҳамияташ, ба қавли И. Харламов ва В. Андреев, “... танҳо як ҷузъи тарбияест, ки ба ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва қобилияти интихоби масъулиятнок нигаронида шуда, тавассути фароҳам овардани шароитҳои педагогӣ, ки барои интиқоли арзишҳои маънавий, ахлоқӣ ва асосии миллӣ мусоидат мекунад, амалӣ карда мешавад” [4, с.499].

Б.Т. Лихачёв чунин мешуморад, ки: “Ядрои тарбияи шаҳрвандӣ на танҳо ватандӯстӣ, балки интернационализм низ буда, он ҳамчунон зарурияти муқовимат ба зуҳуроти миллатчигӣ ва шовинизмро дар назар дорад, то ки барои тараққиёти озодонаи ҳамаи халқу миллатҳо имкониятҳои баробар таъмин карда шаванд” [71, с.156]. Як қатор муаллифон бар ин назаранд, ки дар марҳилаи муайяни ташаккули ҳуввияти шаҳрвандии умумиточикӣ яке аз самтҳои тарбияи интернационалӣ метавонад омӯзиши таърихи рамзҳои давлатии кишварҳои гуногун бошад, ки дар бораи таърихи халқҳои муқимии онҳо, хусусиятҳои фарҳангии онҳо, тасаввурот медиҳад.

Л.Р. Болотина, М.И. Рожков ва Л.В. Байбородова чунин меҳисобад, ки: “Тарбияи шаҳрвандӣ бояд на танҳо ба ташаккул додани тасаввурот дар бораи

меъёрҳои ахлоқӣ ва дастурҳои ахлоқӣ дар хонандагон, балки ба хоҳиши риояи ин меъёрҳо ба номи Ватан, эҳсос кардани аҳамияти саҳми онҳо дар ободии он равона карда шавад” [99, с. 67].

Омӯзиши миқдори зиёди сарчашмаҳо бори дигар исбот намуд, ки ҳар як давлат дар ҳама даври замон дар бораи сатҳи ватандӯстии шаҳрвандони худ ғамхорӣ мекард, аз ин рӯ вазифаҳои тарбияи ватандӯстии насли наврас ҳамеша барои низоми маориф муҳим буданд. Аммо, бинобар тағйир ёфтани шаклҳои давлатдорӣ, инкишофи ҷамъият, дигаршавии афзалиятҳо ва ғайра, то ба ҳол роҷеъ ба як қатор масъалаҳои марбут ба ҳуди падидаи ватандӯстӣ ва ҳамчунон усулҳои ташаккули он дар раванди таълиму тарбия ба як тавофуқ расидан мумкин нест.

Ба ақидаи М.В. Богуславский, “... сарфи назар аз таҷрибаи педагогии андӯхташуда, ҳам олимон ва ҳам таҷрибакорон (амалиячиён) доимо бо душворихое дучор меоянд, ки аз нав дида баромадани равишҳо, шаклу усулҳои дар назар куҳнашудаеро, ки аслан дируз муваффакиятро кафолат медоданд, талаб мекунад” [17].

Муҳаққиқон О.А. Баргилевич, А. Ваҳобов ва А.М. Мирзокаримзода тарбияи ватандӯстиро дар навбати аввал ғамхории давлат медонанд, ки онро “тавассути иштироки намояндагони мақомоти давлатӣ дар тамоми зинаҳо дар ин раванд амалӣ менамояд. Фаъолияти ташкилотҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ низ (сарфи назар аз соҳаи асосии фаъолияти онҳо) аҳамияти калон дорад, дар барномаи кории ҳар кадоми онҳо, бешубҳа, пунктҳои ба қор бо ҷавонон бахшидашуда мавҷуданд. Дин дар ташаккули ҳувият таъсири назаррас дорад. Ҳамаи сохторҳои номбаршуда, ҳар кадоме вобаста ба имконоти мавҷудаи худ, вазифаи дар шаҳрвандони ҷавон ташаккул додани чунин як низоми арзишҳоро иҷро мекунанд, ки хоси ҳар як ватандӯсти ҳақиқӣ аст, аз муҳаббати бошуурона ба Ватан ва омода будан барои аз манфиати шахсӣ болотар гузоштани манфиати ҷамъиятӣ, ба манфиати умум сарф кардани тамоми заҳмату қобилияти худ то ба дараҷаи тайёр будан барои қурбон шудан баҳри гулгулшукуфии Ватан ва муҳофизати марзу буми он бо яроқу аслиҳа” [88, С. 191-

195].

Чунин нуктаи назарро В. Мусин дастгирӣ намуда, таъкид кардааст, ки “Фаъолияти давлат ва ҷомеа чихати тарбияи ватандӯсти ҳақиқӣ бояд фаъол, мунтазам ва босубот бошад, тамоми самтҳои ҳамкорӣ бо ҷавононро фаро гирад. Ин ягона роҳи ноил шудан ба пешрафт дар ташаккули садоқат ба идеалҳои баланди ватандӯстӣ ва муносибати бошуурона ба масъулияти шаҳрвандии худ мебошад” [93, с.33].

Мусина В.Е., инчунин, зарурати муносибати мунтазам ба тарбияи ватандӯстӣ, аҳамияти муттаҳид намудани саъю кӯшиши ҳамаи иштирокчиёни ҷараён тавассути ташкили як нақшаи умумӣ, системаи возеҳ, ки нишондиҳандаҳои сифатӣ, мухтаво ва замони ҷараёнро тавсиф мекунад ва натиҷаи дилхоҳро, ки муҳаққиқ онро дар ҷавонон ташаккул додани дарки меҳру муҳаббат ба Ватан ва омодагӣ ба иҷрои ўҳдадорихои хеш дар назди он ҳамчун арзиши асосии ахлоқии шаҳрванди муосир тавсиф мекунад, таъкид менамояд.

Е.Н.Шиянов тарбияи ватандӯстиро ҳамчун “яке аз ҷузъҳои асосии раванди шаҳрвандӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода, чунин мепиндорад, ки дарк ва огоҳии хонандагон эҳсоси интуитивии муҳаббат ба Ватан, дилбастагӣ ба оила, ба зодгоҳ ҳамчун ватандӯстӣ, ташаккули қобилияти на танҳо ба манфиати Ватан меҳнат кардан, балки барои он масъулият ба дӯш доштан низ танҳо дар натиҷаи ҳамкориҳои педагогии омӯзгор ва хонанда имконпазир мегардад” [98, с. 317].

Ёлкин С. М. ва Косова А. дар асоси тафсири муносибати арзишӣ, ҳамчун раванди дарки ҷаҳон, аз лиҳози арзишҳои аз ҷихати фарҳангӣ ва таърихӣ муайяншудае, ки муносибатро ба онҳо ҳамчун аҳамияти шахсӣ ташаккул медиҳад, тарбияи ватандӯстиро ҳамчун ташаккули маҳз чунин намуди муносибат дар насли наврас, аз қабилӣ муносибат нисбат ба зодгоҳ, оила ва ҷомеаи маҳаллӣ, арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва анъанаҳои ҳам мардуми худ ва ҳам намояндагони дигар қавмҳои муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф медиҳанд [45, с.14-16].

М.Тошев ва Ф. Рамазанова шаклҳои гуногуни таъсири омӯзгорро ба шуури хонанда барои ба ӯ интиқол додани донишҳо оид ба маҷмуи мафҳумҳои марбут ба ватандӯстӣ, ташаккули сифатҳои зарурии шахсӣ, тафаккур, малака ва қобилиятҳои, ки ҷавонро ҳамчун ватандӯсту шаҳрванд тавсиф карда, ба мутобиқшавии бомуваффақияти иҷтимоии ӯ ба ин сифат мусоидат мекунанд, мавриди таҳқиқ қарор додаанд [138, С. 22-27].

Дар асарҳои И.З. Сковородкина зарурати муносибати маҷмуӣ ва диққати доими додан ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ, чи дар раванди фаъолияти таълимӣ (аз ҷумла ҳангоми таълими фанҳои махсус дар муассисаҳои таълимии касбӣ-техникӣ) ва чи дар машғулиятҳои беруназсинфӣ, қайд карда шудаанд [128, с.553].

А.К. Быков чунин мешуморад, ки “Дар тарбияи ватандӯстӣ танҳо дар сурати муттаҳид кардани саъю кӯшиши муассисаҳои таълимӣ, ки вазифаи онҳо ба хонандагон додани дониш ва муқаррар кардани рафтор барои ташаккули хувияти шаҳрвандии ҷавонон ва иҷтимоишавии бомуваффақияти онҳо мебошад, натиҷаҳои назаррас ба даст овардан мумкин аст” [21, с.47].

Н. Чаленко дар он назар аст, ки “Тарбияи ватандӯстӣ тавачҷух ба муваффақияти таҳсилро бо мақсади болоравӣ дар касби оянда дар соҳаи иқтисод, ки дар ин марҳилаи рушди кишвар онро тақозо дорад, тамоман истисно намекунад” [151, с. 94].

Т.М. Маслова ба он тавачҷух зоҳир менамояд, ки “Ба хусусиятҳои синну солии психофизиологии хонандагону ҷавонон, ки хусусиятҳои раванди тарбияи ватандӯстиро дар ҳар як марҳилаи ташаккули шахсият пешакӣ муайян мекунанд, тақия намудан зарур аст” [81, с. 309].

Г.Х. Ахметшина ақидаи тарбияи ватандӯстӣ ҷузъи асосии раванди ташаккули хувияти шаҳрвандӣ мебошадро дастгирӣ намуда, бо вучуди он чунин меҳисобад, ки “Ҳисси ватандӯстӣ ба таври интуитивӣ ба тамоми аъзоёни ҷомеа, ки ба идеалҳои инсонпарварона пайравӣ мекунанд, хос аст. Чунин ақида тағйироти парадигмаро дар робита бо дарки падидаи ватандӯстӣ дар маҷмуъ дар назар дорад, ки зарурати таҳияи равишҳои каме дигарро ба

шаклу усулҳои тарбияи ватандӯстӣ тақозо мекунад” [9, с. 207].

Таҳқиқи ҳамаҷонибаи миқдори зиёди асарҳо, ки ба падидаи ватандӯстӣ бахшида шуда, таърихан бо пайдоиш ва рушди давлатдорӣ иртибот доранд, муаллифи ин асарҳо ба хулосае овардааст, ки сарфи назар аз чанд ҳазорсолҳо истифода шудани ин истилоҳ, дарки равшани моҳияти он то ҳанӯз вучуд надорад. “Дар давраҳои гуногуни таърихӣ шаклҳои давлатдорӣ, полисӣ, этникӣ, ултраватанпарастӣ ва ғайра эътироф ва равшантар зоҳир гардида, дар давраҳои гуногун шаклҳои фаъолу ташаббускори ватандӯстиро пазируфта, робитаи ватандӯстӣ ва дин, ватандӯстӣ ва интернационализм ва ғ. ба таври гуногун маънидод карда мешуд, вале дар ниҳояти қор, ба таври умумӣ танҳо ақидаҳои умумитарин муқаррар карда шуданд, ки ватандӯстӣ мақоми арзиши умумибашари дорад ва аз маънои «Ватан» мафҳумҳои гузашташуда ҷудонашаванда аст” [8]. Илова бар ин, бештари муҳаққиқон дар он назаранд, ки ватандӯстӣ ҳамчун сифати интегративии фард, бевосита ба худшиносӣ алоқаманд буда, ба он имкон медиҳад, ки тасвири дунёро ҳамоханг созад ва ҷаҳонбиниро ташаккул диҳад.

Дар Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022 таъкид шудааст, ки: “Имрӯз давлат вазифа мегузорад, ки қори муассисаҳои таълимӣ барои ташаккули ҳувиятҳои гуногун, пеш аз ҳама, миллий (тоҷикӣ), этникӣ ва фарҳангӣ пурзӯр карда шавад. Вобаста ба ин, дар назди ҷомеаи педагогӣ масъалаи муайян кардани сохтори ҳувият, пеш аз ҳама равшан кардани нақш ва ҷойгоҳи тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун яке аз ҷузъҳои муҳими ин раванд меистад, ки аз худ намудани самтҳои арзишӣ, маъноӣ ва маънавӣ ва идеалҳо, қоидаҳо ва нормаҳои фаъолияти истеҳсолро пешбинӣ менамояд” [11].

Фаъолияти мутақобилаи педагогӣ дар тарбияи ватандӯстӣ дар он вақт самараноктар мешавад, ки он ба хусусиятҳои шахсӣ, хусусиятҳои синну соли равонӣ ва ниёзҳои хонанда, қобилият ва салоҳиятҳои маърифатии ӯ, ки сатҳи ҳавасмандии эмотсионалӣ ба фаъолияти шахрвандӣ ва зуҳури ватандӯстиро дар соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷомеа муайян мекунанд, асос ёфта бошад.

1.2. Тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ

Махсусиятҳои шакли усулҳои тарбияи ватандӯстии хонандагон бештар аз рӯйи хусусиятҳои психологӣ синнусолии онҳо муайян карда мешавад ва давраи душвортарин, ба ақидаи умумии омӯзгорон ва равшаншиносон, давраи гузариш аз мавқеи «вобастагӣ»-и (мутобиқати) кӯдаки хурдсоли беақле, ки аз чониби калонсолон нигоҳубин карда мешавад, ба мавқеи шахси калонсол (аз ин тағйироти физиологӣ равшан дарак медиҳанд) мебошад. Барои давраи наврасӣ, чуноне маълум аст, ислоҳи системаи арзишҳо, майл ба озмоишҳо ва мавқеҳои шадид дар арзёбӣ ва ғайра хос мебошад. Маҳз аз ин ҷиҳат ва як қатор сабабҳои дигар дар давраи наврасӣ ва ҷавонӣ пурзӯр намудани тарбияи ватандӯстӣ, ба таври мақсаднок таъсир расонидан ба равандҳои ташаккули шуури шахрвандӣ ва ҳавасманд намудан барои иштироки ғайриҷобона дар корҳои шахрвандӣ хеле муҳим аст.

Нақши ҳалқунандаи омӯзгор дар раванди тарбияи ватандӯстӣ, муҳим будани мавқеи устувори субъектӣ аз чониби аксарияти мутлақи таҳқиқотчиён (Л.В. Байбородова, М.И. Рожков, И.Г. Харисова, А.П. Чернявская, Ҳ.А. Ҷӯраев, А. Қаландаров, Х. Раззоқов ва ғайра) таъкид шудааст [41], [54].

Роҷеъ ба хусусиятҳои раванди ҳамкориҳои устод ва шогирд ҳангоми дар охири ташаккул додани ҳисси ватандӯстӣ В.Е. Мусина мулоҳиза ронда, қайд мекунад, ки: “Таълимгиранда объекти тарбия буда, таҳти таъсири педагогӣ қарор дорад. Ташаккули нокифояи мавқеи ҳаётиаш ўро ба таъсири субъекте, ки вазифаи он дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ дар асоси омӯзиши хусусиятҳои фардии шахсияти тарбияшаванда (объекти тарбия) интиқол додани маҷмуи муайяни муносибатҳои арзишӣ, ки барои ташаккули шахсияти шахрванд ва ватандӯст заруранд, воғузур мекунад” [93, с. 33].

Дар ин муқаррарот мо мушкили бузургтаринро дар мавқеи субъектии омӯзгор мебинем, зеро он бевосита ба системаҳои арзишҳои шахсии ӯ, сатҳи

ташаккули хувияти шахрвандӣ, шаклҳои рафтори муқарраршуда, ҷаҳонбинии васеъ, қобилияти нав кардани маълумот дар бораи усул ва шаклҳои муосири тарбияи ватандӯстӣ дар вақти воқеӣ, инчунин дар бораи тамоюлҳои муосири муҳити ҷавонон, ки аз нуқтаи назари таъсири манфии онҳо ба наврасону ҷавонон сазовори диққатанд ва воқуниши ҷомеаи омӯзгоронро талаб мекунанд ва ғайра алоқаманд мебошад. Қобил ба зикр аст, дар заминаи тарбияи ватандӯстӣ дар назди омӯзгор вазифаи ба субъект табдил додани наврас гузошта мешавад, ташаккул додани инсоне, ки на танҳо ҷаҳонро дарк карда тавонанд, балки дар раванди фаъолияти мустақилонаи амалӣ ба он фаъолона таъсир расонад, яъне ташаккул додани шахрванде, ки доираи талаботи он хоҳиши фаъолона машғул шудан ба корҳои гуногуни ҷамъиятӣ дар ҳаёти иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва сохторҳои идоракунӣ бо мақсади рушди ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиро дар бар мегирад [87], [91].

Муҳаққиқи Э.М. Омарова изҳор кардааст, ки: “Давраи наврасии ташаккули шахсияти кӯдак дар тӯли тамоми давраи худ таваҷҷуҳи бештари омӯзгорро талаб мекунад, вале марҳилаи ибтидоии онро (тақрибан аз ёздаҳ то сездасолагӣ) набояд аз даст дод, зеро дар ин вақт наврас барои қабул кардани шаклҳои нави муошират бо ӯ на ҳамчун кӯдак, балки ҳамчун калонсоли оянда кушодатар аст, фаъолона ба имкониятҳои нави рушди худшиносӣ, ки дар назди ӯ кушода мешаванд, дурнамои нави иштирок дар ҳаёти коллектив ва ҷомеа манфиатдор аст, ӯ дар ҷустуҷӯи нақши нави иҷтимоии худ бо шавқ таҷриба мекунад” [97, с. 110].

Психологҳо қайд мекунанд, ки ба давраи наврасӣ баланд шудани сифати равандҳои маърифатӣ, такмили танзими онҳо, таҳкими (ё пайдоиши) ҳавасмандӣ ба дониш, васеъ шудани ҷаҳонбинӣ, ташаккули қобилияти на танҳо мустақилона аз худ кардани дониш, балки ба таври кофӣ ҳавасманд будан ба худомузӣ минбаъда хос аст. Дар ин синну сол маҳорати гузоштани мушкилот ва дарёфти роҳҳои ҳалли онҳо, инчунин қобилияти расидан ба ҳадафҳои гузошташуда зоҳир мегардад.

Муҳаққи рус В.В. Белкина иброз кардааст, ки: “Аз нуқтаи назари

аҳамияти давраи наврасӣ барои ташаккули шахсият, равандҳоеро, ки дар ин солҳо бо кӯдак рух медиҳанд, аз ҳад зиёд баҳо додан мумкин нест, зеро маҳз дар ҳамин давра ташаккули «мафҳуми симои Ман» ҳамчун қисми рефлексивии шахсият пайдо шуда, дар ин давра, ки «давраи бухронӣ» тавсиф шудааст, таъсири шахсияти омӯзгор басо бузург аст. Ӯ ба туфайли устуворию субъективии худ ва азхудкунии технологияҳои педагогӣ қодир аст равандҳои марбут ба худтаҳлилқунӣ ва худбаҳоҳатдиҳии наврасро дуруст бо ба назар гирифтани хусусиятҳои шахсӣ ва имкониятҳои потенциалии вай идора кунад» [13, с. 80].

О.В. Грашина ва В.В. Полякова қайд мекунанд, ки: “Барои давраи наврасӣ набудани тасаввуроти пурра дар бораи симои “Ман” хос аст, зеро дар раванди худшабеҳқунӣ чузъҳои гуногуни он, ки бо муносибати ҷомеа ба онҳо, бо эҳсосоти дохилӣ, бо баъзе қолабҳои фарҳангӣ ва ғайра алоқаманданд, метавонанд ташаккул ёбанд. Вазифаи омӯзгор дар ин давра аз дастгирии раванди ташаккули симои мусбати “Ман” иборат аст, ки он дар асоси қарори қабулкардаи худ наврас ва интизориҳои ӯ аз муносибатҳои эҳтиромонаи атрофиён ба вучуд меояд” [31, с. 8].

Бояд ба назар гирифт, мувофиқи синну соли хурди наврасӣ, ки барои он аввалин огоҳии кӯдак дар бораи муайян кардани мавқеи худ дар ҷомеа хос аст, дар бораи ташаккули симои “Ман” сухан кардан ҷоиз аст. Аз нуқтаи назари А.В. Четверткова: “Мушкилии асосии ин раванд аз байн бурдани зиддиятҳои мебошад, ки дар ҷараёни муқоисаи андешаҳои худ наврас дар бораи худ ва нақши ӯ дар ҷомеа ва муносибате, ки аз берун ба ӯ мекунанд, ба вучуд меоянд.

Дар ин маврид тафовути назаррасеро, ки аз тарафи калонсолон ва ҳамсолони кӯдакро ихотакарда нишон дода мешавад, боиси сарзаниши падару модар дар бораи он ки “... фарзанди худро ҳеҷ гоҳ намефаҳманд ва кӯшиш мекунанд бештар аз рӯйи баҳодиҳии дӯстону шиносон кор гиранд. Ташаккули меъёрҳои худбаҳодиҳии шахс тавассути инъикоси худ, худтаҳлилқунӣ, амиқтар омӯхтани равандҳои муносибатҳои байнишахсӣ ва дарки нақшҳои иҷтимоӣ барои рафъи ин зиддиятҳо мусоидат мекунанд. Барои наврас бештар

кардан ва такмил додани манзараи олами худаш, муайян кардани афзалиятҳо ва ниятҳои ӯ барои ташаккули системаи муносибатҳо бо ҷомеа, ки қисмати асосиашро «аксарияти калонсолон» ташкил мекуанд, муҳим аст» [152, с.87-92].

Яке аз вазифаи муҳити таълим, ки дар он ташаккули субъективии наврасон ба вуҷуд меояд, дастгирии кӯдак дар давраи бухронии инкишофи ӯ аз ҷониби мутахассисони салоҳиятдор мебошад. Дар педагогика ақидае арзи ҳастӣ дорад, ки гӯё ташаккули шахсияти кӯдак аз сар гузарондани миқдори муайяни давраҳои бухронии ӯро, ки барои он дигаргуниҳои сифатӣ зарур аст, дар назар дорад. Зеро, ба андешаи Л.В. Виготский: «Кӯдак дар ҳар як чунин давра тағйир меёбад, инчунин дар системаи ҳамкориҳои ӯ бо олами атроф тағйирот талаб карда мешавад. Дар асоси ин дониш педагогони муосир метавонанд муҳити ба хусусиятҳои ҳаёти наврас мувофиқро амсиласозӣ кунанд» [26, с. 247]. Л.В. Виготский ва пайравони ӯ онро «вазъияти иҷтимоии рушд» муайян кардаанд. Наврасони имрӯза дар шароити ба таври назаррас ба вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар афзудани таъсири чунин тамоюлҳои манфӣ, аз қабيلي рушди нобаробарии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, афзоиши бекорӣ дар байни ҷавонон, тағйирёбии фаъолияти бозори меҳнат дар самти коҳиши ҳиссаи касбҳои маъмулан серталаб; паस्त шудани нақши сохторҳои динӣ дар тарбия (аз ҷумла тарбияи хонаводагӣ низ, ки ба амсилаи тағйирёфтаи оила алоқаманд аст); табдили бозори таҳсилот, аз як тараф, бо пайдоиши форматҳои онлайн, ки дастрасӣ ба рушди қариб ҳама гуна салоҳиятҳоро таъмин мекунанд ва аз тарафи дигар, бо афзоиши арзиши таҳсилоти анъанавӣ; ҷойивазкуни афзалият дар тарбия аз арзишҳои анъанавӣ, миллӣ, маънавию ахлоқӣ ба арзишҳои ҷаҳонӣ, умумибашарӣ, ҳамчун натиҷаи бухрони ҳувияти фарҳангӣ; тағйирёбии босуръати муносибатҳо дар ҷомеа, афзоиши нақш ва мавқеи ба истилоҳ намуди шабакавии алоқа ва бисёр чизҳои дигар давраи бухронии гузариш аз синну соли наврасӣ ба ҷавониро паси сар карда истодаанд. Ҳамаи ин тамоюлҳо хусусиятҳои вазъи иҷтимоии инкишофи навраси муосирро ташаккул надода наметавонанд.

Мутахассисони ботачриба ҳам дар чараёни фаъолияти таълимӣ ва ҳам дар соатҳои беруназсинфӣ бо наврасон муошират карда, мушоҳида менамоянд чӣ гуна хислатҳои шахсии онҳо дар рафти муошират бо ҳамсолон, ки бо манфиатҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, зуҳур мекунанд, тамоюлҳои манфии атомизатсияи шахсият, мушкилоти мутақобилшавӣ дар ҷомеа ва кам шудани иштирок дар фаъолияти муштаракӣ онҳоро, аз ҷумла вақти фароғатиҳо ҳам, ба қайд мегиранд. Мутаносибан, наврас худро берун аз коллектив мебинад, вай аз имкони дарк кардани худ дар фаъолияти асосии давраи наврасӣ - муошират бо ҳамсолон маҳрум мешавад, ки ин як қатор равандҳои муҳими рушди минбаъдаи ӯро вобаста ба худбаҳодиҳии муносиб, ташаккули таҷрибаи муоширати байнишахсӣ, яъне расидан ба камолот дар ҷомеа суст мекунад. Тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавононеро, ки ба ягон гурӯҳ - оила, синфхона, ҷамъияти ғайрирасмӣ ҳамсолон ва ғайра дохил намешаванд, тасаввур кардан душвор аст, зеро коллективизм яке аз ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ ва муқовимат бар индивидуализм, ки он ба ҳеҷ як гурӯҳ дохил намешавад, манфиатҳои шахсӣ, аз ҷумла манфиатҳои моддиро дар мадди аввал мегузорад, ба шумор меравад.

Асарҳои М.Г. Домбровская, В.В. Лобанов, М.А. Петрунина, М.А. Халбанов ба усулҳои ҳалли масъалаи баланд бардоштани салоҳияти омӯзгорони ихтисосҳои гуногун, ки дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасон ба як қатор душвориҳо дучор меоянд, асарҳои Ю. Веткина ба шакли усулҳои таъсири тарбия ба насли наврас дар шароити фазои манфии иттилоотӣ бахшида шудаанд.

Ба концепсияи вазъи иҷтимоии рушд баргашта, бояд қайд кард, ки дар илм ҷанбаҳои объективӣ ва субъективӣ мавҷудияти он таҳқиқ гардидааст, агарчи афзалияти таҷрибаи субъективӣ кӯдак дар бораи мушкилоти муҳити беруна, ки Л.С.Виготский тасвир кардааст, шубҳанок нест. Муҳаққиқ қайд кардааст, ки: “Дар низоми муносибатҳои мутақобилаи наврас бо ҷомеа фаҳмидани он, ки ӯ кадом мушкилоти муайянро аз сар мегузаронад лозим аст, яъне ҳам хусусиятҳои шахсият ва ҳам хусусиятҳои муҳити зист низ муҳим

мебошад” [26]. Дар ин маврид Б.Г. Мешерякова равшан мекунад, ки дар ин ҳолат "ҳиссиёт" -ро метавон ҳамчун мафҳумҳои гибриди тасниф кард.

Л.И. Божович ба он тавачҷуҳ мекунад, ки: “Худи мавҷудияти мавқеи дохилии кӯдак нисбат ба мушкилоти беруна аксуламали бошуурокаи ӯро нишон медиҳад, ки метавонад амали муайяни ҷавобиро ба вучуд орад” [5, с.39].

Э. Симановский ва Д. Сироткин дар таҳқиқоти худ ба он тавачҷуҳ зоҳир кардаанд, ки: “Шарти пайдоиши субъективӣ огоҳии наврас дар бораи имкони ҷалби ӯ дар муносибатҳои байнишахсӣ дар сатҳи мавқеҳои гуногуни иерархӣ мебошад, зеро ин ба ташаккули маҷмуи малакаҳои мувофиқ мусоидат карда, ба вай имкон медиҳад, ки майлу хоҳиши фаъолият карданро бо зарурати ба души худ гирифтани масъулият барои натиҷаҳои он амалӣ намояд” [127, с. 58].

Бояд зикр намуд, ки муҳаққиқ А.Э. Симановский баён доштааст, ки: “Дар марҳилаи аввали наврасӣ дар кӯдак аллакай хусусиятҳои асосии субъекти муошират ташаккул ёфтааст, вале ӯ ҳанӯз қодир нест, ки масъулиятро барои натиҷаҳои фаъолияти худ пурра дарк кунад ва онро ба нақша гирад, афзалиятҳоро, аз ҷумла дар шартҳои худшиносӣ, худмуайянкунӣ бо мақсади ташаккули фаъоли майлу рағбат ба шаклҳои гуногуни ватандӯстӣ дар саҳти талаботи ахлоқӣ муайян карда тавонад” [127, с. 59].

Бо вучуди ин, ба қавли Т.М. Чурекова ва И.В. Москаленко; “Маҳз давраи аввали наврасӣ ҳамон давраи ба балоғат расидан аст, ки дар он тарбияи ватандӯстӣ дар натиҷаи пурзӯр шудани равандҳои ҷустуҷӯи нақши иҷтимоии худ, дарки ҳадафи худ, баҳодихӣ ва азхудкунии арзишҳои фарҳанги миллӣ, ки ҷомеа интиқол мекунад, натиҷаи намоён медиҳад” [153, с. 125-134].

Г.А. Тсукерман ба он тавачҷуҳ намудааст, ки: “Дар адабиёти психологӣ рафтори хонандагоне, ки ба синфҳои миёна гузаронида мешаванд, стихиявӣ ва идоранашаванда муайян карда мешавад. Стратегияи оқилонаи воқуниш ба ин зухурот сабр ва интизори лаҳзае мебошад, ки худи кӯдакон бо мушкилоти худ мубориза мебаранд ва бар онҳо ғолиб меоянд. Дар ин давра бояд, пеш аз ҳама, ба нармӣ ва қабулпазирии психикаи кӯдак тавачҷуҳ зоҳир карда, бо истифода

аз ин хусусиятҳо наврасро ба арзишҳои маънавӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ ошно бояд кард, то ки минбаъд сохтори шахсияти ӯ муайян карда шавад” [150, с. 30].

Вобаста ба ин, Д.Б. Эльконин бар он ақида аст, ки: “Дар ин давра аҳамияти муҳити наврас, муҳити иҷтимоие, ки дар он дигаргуншавии шахсияти ӯ ба амал меояд, чандин маротиба меафзояд. Муошират бо ҳамсолон ва калонсолони варзида аҳамияти калон пайдо мекунад. Дар давоми он наврас ҷаҳони ботинии худро бо он нишондиҳандаҳое, ки ба атрофиён хосанд (аъзои оила, ҳамсинфон, омӯзгорон, намояндагони ҷомеаҳо, ки аз нуқтаи назари ӯ арзиши муайян доранд ва ғайра) мувофиқ мекунад. Ҷустуҷӯи шахсияти худ ба кас имкон медиҳад симои идеалии худро, ки дар оянда намунаҳои мутобиқшавии рафтор ба он асос меёбанд, ташаккул диҳад” [164, с.286].

Фелдштейн Д.И. таъкид мекунад, ки “Дар ибтидои давраи наврасӣ кӯдак воқеияти атрофро дар сатҳи амалҳои алоҳидаи ба ҳам алоқаманд ва ба ҳамдигар муайяншуда таҳлил мекунад, вале дар баробари калон шуданаш, дар давраи ба истилоҳ давраи дуҷуми наврасӣ ӯ аллакай қодир аст нозукиҳои муносибатҳои байни аъзоёни ҷамъиятро дарк кунад” [147, с. 255].

Ба вучуд омадани қобилияти дар сатҳи тафаккур дарк намудани мавқеи ҳаётии худ, андеша кардан дар бораи роҳу воситаҳои минбаъдаи худтакмилдиҳӣ ва худтабиққунӣ шартҳои асосии худшиносӣ, муайян кардани стратегияи роҳҳои минбаъдаи ҳамкорӣ бо ҷомеа буда, дар асоси тасаввуроти худ дар бораи аҳамияти арзишҳои муайян ва зарурати иштироки ғаёлона дар пешбурди онҳо, яъне дар ғаёолияти шаҳрвандӣ зухур меёбад. Вазифаи омӯзгор дар ин давра, ба андешаи як зумра муҳаққиқон, аз он иборат аст, ки ин нерӯи асосиро ба ташаккули ҷузъи ватандӯстии бо шуур ва ғаёолият алоқаманд равона созад.

А.Э. Симановский ва Д. Сироткин бештар ба хусусиятҳои ташаккули симои идеалии ”Ман”-и хонандагоне тавачҷуҳи назар намудаанд, ки давраи аввали наврасиро гузаронидаанд ва дар иртибот ба он таъкид кардаанд, ки: “Давраи аввали наврасӣ ба худшиносии этникӣ, нишондиҳандаҳои сифатии бештар ба тарбияи ватандӯстӣ марбут аст: оё наврас метавонад мансубияти

худро на танҳо ба як ҷомеаи муайяни этникӣ, балки нисбат ба давлат низ дарк намояд, оё ӯ ҳадафҳои шахсии зиндагии худро бо афзалиятҳои ин давлат алоқаманд мекунад ва ғайра” [127, С. 58 – 61].

Ба ақидаи таҳқиқотчиён алоқамандии шаклу усулҳои тарбияи ватандӯстии хонандагони хурдсол ва наврасону ҷавонро нигоҳ дошта, ба он тадричан вобаста ба тағйироти синну соли психологӣ, бо назардошти афзалияти муносибатҳои байнишахсӣ бо ҳамсолон ислоҳот ворид намудан лозим аст.

Зимни таҳияи стратегияи тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаи таълимӣ бояд як қатор омилҳои берунӣ, ки ба наврас ва пеш аз ҳама ба оилаи хонанда ҳамчун як ҷузъи муҳити иҷтимоӣ, ки дар он шахсияти наврас ташаккул меёбад, ба назар гирифта шавад. Дар амалия мо бештар бо далеле дучор меоем, ки падару модарон ва дигар аъзоёни болиғи оила, ки маълумоти педагогӣ надоранд, кӯдакро аз рӯйи раводиди худ, аз нигоҳи он, ки кадом маҳорату қобилият ба ӯ барои соҳиби касбу ҳунар шудан ва ба узви комёб табдил ёфтани ӯ ёрӣ мерасонад, тарбия мекунанд. Ҳамзамон, ҳама чизҳое, ки ба гирифтани миқдори зарурии дониш вобастаанд, ба муассисаи таълимӣ дода мешаванд ва боқимондаи тарбия аз рӯйи усули намунаи шахсӣ сурат мегирад. Ҳол он ки дар муассисаи таълимӣ тарбияи насли наврас дар заминаи методии илман исботшуда асос ёфта, хусусияти мунтазам дошта, натиҷаҳои онро талаботи стандартҳои давлатӣ муайян мекунанд. Зиддиятҳои эҳтимолие, ки дар байни ин ду равиши тарбия ва ҳадафҳои он ба вучуд меоянд, махсусан вобаста ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ бино бар норавшанӣ ва гуногунрангии ҳуди падидаи ватандӯстӣ зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, дар як қатор мавридҳо барои ба тавачҷуҳи онҳо расонидани мавқеи давлат ва низоми маориф нисбат ба бархӯрдҳои муосир дар тарбияи шахрвандӣ ва ватандӯстӣ бо аҳли оилаи хонандагон чорабиниҳои гуногуни фарҳангиву маърифатӣ гузаронидан зарур аст.

Бо вучуди он, фазои иттилоотии муҳит дар ташаккули шахсияти навраси муосир назар ба хонавода на камтар (агар бештар набошад) таъсири назаррас

дорад. Марҳилаи кунунии рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба наврасону ҷавонон имконоти зиёде барои дарёфти иттилоот ва муошират бо ҳамсолон, ки бо фазо ва вақт маҳдуд нестанд, пешниҳод мекунад: дар шабакаҳои Интернет қариб вобаста ба ҳама гуна мавзӯҳои, ки таваҷҷуҳи ҷавонро ба худ ҷалб мекунад, маълумот пайдо кардан, ба ҳама гуна ҷамъиятҳо ҳамроҳ шудан, курсҳои онлайнӣ гирифтани ва ғайра мумкин аст. Омӯзгорони муосир бояд аҳамияти муоширати шабакавиро барои наврасону ҷавонон ба назар гиранд ва ҳамчунон, дар баъзе мавридҳо барои таъсири он ба хонандагон муқовимат кунанд.

Андешаҳои як қатор таҳқиқотчиён дар хусуси он, ки “дараҷаи ҷалби наврасону ҷавонон ба шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ бо шабакаҳо, пеш аз ҳама, ба мушкилоте вобаста аст, ки дар ҷараёни муоширати мустақим бо ҳамсинфон ва омӯзгорон ба миён омада, боиси паст шудани ҳавасмандии омӯзиш мегардад. [129, с. 101], ба назари мо то андозае содда ва беасос менамояд. Хулосаҳои он муҳаққиқоне, ки неруи бузурги истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (минбаъд – ТИК) ва технологияҳои ҷандрасонаӣ дар таълимро мебинанд, ба ҳақиқат наздиктар аст. “Имрӯз мо шоҳиди пайдоиши ҷомеаи иттилоотӣ ҳастем, ки дар он наврасони имрӯза зиндагӣ хоҳанд кард ва муассисаҳои таълимӣ бояд бо омодагии хонандагон барои ворид шудан ба ҷомеаи муваффақ дар шароити нав машғул шаванд” [129, с. 102].

Аммо омӯзгор бояд дар хотир дошта бошад, ки технология танҳо ба усули интиқоли дониш рабт дорад, мазмуну мундариҷаи таълим ба масъулияти омӯзгор менамояд.

“Рушди босуръати ТИК хатари вобастагии интернетиро ба миён меорад, ки дар наврасӣ бештар дар шакли вобастагӣ ба муоширати маҷозӣ ва вобастагии бозӣ зоҳир мешавад” [114, с. 67]. Алтернативаи ташкили вақти холии наврасону ҷавонон метавонад барномаҳои омӯзиши амиқи фанҳои мухталифи марбут ба иштирок дар лоиҳаҳои илмӣ, инчунин корҳои беруназсинфӣ оид ба таърихи кишваршиносӣ, экологӣ, фарҳангӣ ва фароғатӣ,

варзишӣ ё самти ҳарбӣ-ватандӯстӣ бошад, яъне ҳама шаклҳои фаъолият, ки метавонанд ба наврасону ҷавонон бартарии муоширати воқеии одамон ва ҳамкориҳои самаранокро нишон диҳанд [20, С. 79].

Ҳамзамон, як идда пажӯҳишгарон ба имконоти истифодаи муассир аз фазои маҷозӣ дар маҷмӯъ ва баҳусус шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо бо ҳадафҳои таълимӣ, балки бо ҳадафҳои тарбиявӣ, аз ҷумла тарбияи ватандӯстӣ, низ таваҷҷуҳ доранд [46, С. 52]. Ба андешаи академик М. Лутфуллоев “барои ноил гардидан ба тарбияи ватандӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн кардани таъсири идеологияи ватандӯстӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ кумаки калон расонда метавонад” [75, С. 127].

Ҳангоми омӯхтани хусусиятҳои муҳити иҷтимоӣ, ки дар он шахсияти навраси муосир ташаккул меёбад, ба падидаи субфарҳангҳои (зерфарҳангҳои) ҷавонон дар асоси зарурати нишон додани садоқат ба арзишҳои, ки аз арзишҳои дар умум эътирофшуда фарқ мекунанд, вале барои як ҷомеаи танг (этникӣ, демографӣ, мусиқӣ ва ғ.) муҳим аст, аҳамият надодан ғайриимкон аст. Коршиносон инкишофи зерфарҳангҳоро дар қарни XX ба пур шудани муҳити фарҳангии муосир бо ғояҳо, равиҳо ва самтҳо рабт медиҳанд.

Дар муҳити педагогӣ чунин ақидае вучуд дорад, ки он, пеш аз ҳама, ба шиддат гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ, баробар шудани аҳамияти худшиносии этникӣ ва суғур шудани таъсири анъанаҳои миллии халқи тоҷик, аз ҷумла дар соҳаи мусиқӣ, санъати тасвирӣ ва маорифи халқӣ (Е. Г. Каменский, И. С. Шаповалова, Л. Н. Шмигирилов, И. А. Попп, И. С. Шахнович) боис гардида, дар ниҳояти қор ба паст шудани идеалҳои ватандӯстӣ мусоидат кард [72, С. 191].

Дар байни шумораи зиёди зерфарҳангҳои, ки дар даҳсолаҳои охир дар байни наврасону ҷавонон паҳн шудаанд, бояд қайд кард, ки иштирок дар онҳо - зерфарҳангҳои марбут ба ҷинойт (дуздҳо, рекетҳо, зиндонҳо ва ғайра) метавонад ба оқибатҳои номатлуб оварда расонад. Ҷолибияти зерфарҳангҳои ҷинойӣ барои наврас ё ҷавоне, ки бо роҳи озмоиш ва иштибоҳ ҷойгоҳи худро дар ҳаёт мечӯяд, дар он аст, ки ин ҷалб ба чизи мамнуи берун аз қонун

этирофи умум ва хатарнок алоқаманд эҳсоси хатарро ба вучуд меорад, зиёдшавии адреналинро таъмин мекунад ва ба назар метобад, ки барои ӯ ҳама чиз иҷозат дода мешавад.

Ба андешаи муҳаққиқ Е.С. Тонких “аксар вақт наврасону ҷавононе, ки маърифати ҳуқуқиашон паст буда, ба қонун ҳамчун воситаи танзими муносибатҳо дар ҳаёти ҳаррӯза мурочиат намекунанд, ба зерфарҳангҳои ҷиной шомил мегарданд, ба ибораи дигар, тарафдорони нигилизми ҳуқуқӣ мебошанд” [137, С. 247].

Ҷавоб ба талаботи наврасон барои иштирок кардан дар фаъолиятҳои, ки барои ворид шудан ба гурӯҳи ҳамфикрон, анҷом додани як кори умумӣ бо мақсади нишон додани худ дар шароити ғайриоддӣ, ки дӯстиву рафоқат, дастгирии ҳамдигарӣ, иштирок кардан дар корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ва ғайраро талаб мекунад, ба назар мерасад яхелаанд, яъне ин иттиодияҳои гуногуни ватандӯстон, аз ҷумла характери ҳарбӣ-ватандӯстӣ дошта, маҳфилҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятии дорои равияи ватандӯстӣ мебошад. Ба ақидаи И.А. Попп, И.С. Попп, И.С. Шахнович “... ин метавонад «Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон», марказҳои тарбияи ҳарби-ватандӯстии назди Ташкилоти ҷамъиятии мададгори мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои ихтиёриён (пеш аз ҳама, онҳое, ки ба кумаки ветеранҳо машғуланд) ва ғайра бошад, ки яке аз вазифаҳои асосии онҳо пешбарӣ намудани тарбияи ватандӯстони мамлақати худ тавассути ҷалби онҳо ба омӯзиши ҷангномаҳои таърихӣ ва омодагӣ ба мудофияи Ватан ба шумор меравад [101, С.56]. Таҳқиқоти С.Б. Селиковский ва Е.С. Салникова ба таҳлили муфассали хусусиятҳои ташаккули шуури ҳуқуқии наврасоне, ки ҷинойт содир кардаанд, бахшида шудааст.

В.В. Дементева муътақид аст, ки “Роҳи муқовимат ба зерфарҳанги ҷавонро пайдо кардан лозим нест, балки имконот ва ҷаззобияти онро барои мақсадҳои тарбиявӣ, эҷоди зерфарҳанги тамоюли ватандӯстӣ истифода бурдан лозим аст. Нерӯи наврасиву ҷавонӣ метавонад на ба муқобили арзишҳои маъмулии суннатӣ, балки ба барқарорсозии онҳо, табдил додани ҷустуҷӯи

роҳҳои бозгашт ба решаҳои таърихию фарҳангии халқи худ ва ба ин васила пайдо кардани мавқеи худ дар ҷомеа барои зиндагии шоиста равона карда шавад” [38, С.170].

Интеграция ё худ ҳамроҳшавии ҷавонон ба низоми иҷтимоии ҷомеаи муосир аз ҳисоби ташаккули сифатҳои муайяни шахсияти ӯ, ғаъол шудани раванди худшиносӣ, ба даст овардан ва такмил додани сатҳи салоҳиятҳои шахрвандӣ (аз ҷумла саводнокии ҳуқуқӣ), ки барои ба вучуд овардани ҳиссиёти ватандустӣ ва ташаккули шахрвандӣ заруранд, сурат мегирад. Ин раванд дар асарҳои Г.Я Гревсева, И.Я. Мурзина, С.В. Казакова тавсия ёфтааст. Хусусиятҳои омода кардани омӯзгоронро ҳамчун иштирокчиёни асосии раванди тарбияи ватандустӣ М. Домбровская баррасӣ намудааст.

Чунон ки маълум аст, дар давраи наврасӣ тамоми паҳлӯҳои гуногунии симои ояндаи “Ман” ё концепсияи “Ман” ҷисмонӣ, рӯҳӣ, иҷтимоӣ ба таври ғаъол ташаккул меёбад (ин равандҳоро О.В.Грашина ва В.В.Полякова муфассал тавсиф кардаанд). Наврас на ҳамеша қодир аст, ки сабабҳо ва ангеҷаҳои рафтори худро пурра дарк кунад. Дар риртибот ба ин, муҳаққиқон Е.В. Комаровская, М.В. Станякина, М.В. Содиқов изҳор кардаанд, ки: “Хусусиятҳои маъмултарини рафтори наврасони хурдсол, аз ҷумла хусусиятҳои, ки кӯшиши дар назди ҷомеа исбот кардани худро талқин мекунад - зиёд шудани шӯру ҳаяҷон, пешгӯӣ карда натавониш ва аз ҳад зиёд муҳолифа кардан, азми намоишкорона ва боварии аз ҳад зиёд ба бегуноҳиву беғаразии худ ва бартарии зеҳнии худ маҳсуб меёбад” [61, С. 118].

Н.Н. Дубинина нигоштааст, ки “Ҳамаи ин зухурот воқуниш ба таъсири муҳити беруна (пеш аз ҳама муҳити таълимии муассисаи таълимӣ; муҳити иттилоотӣ, ки тавассути васоити ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн мешаванд); ҷомеаҳои наздик (аз ҷумла хешовандон ҳамчун барандагони урфу одатҳо); ҷомеаҳои ҳамсолон ё намояндагони зерфарҳангҳо; калонсолони барҷаста мебошад. Илова бар ин, дар раванди интиҳоби мавқеи бонуфузи иҷтимоӣ ва зарурати риояи он дар шароити муайян шиддатнокии асаб ба вучуд меояд” [43, С.17].

Чустучӯйи устуворӣ дар шароити доимо тағйирёбандаи ҷаҳони муосир ба раванди чустучӯйи мувозинат байни ҷомеа ва фард табдил меёбад, ки бидуни он худро ҳамчун як ҷузъи ҷомеа дарк кардан ғайриимкон аст. Н.Н. Дубинина таъкид мекунад, ки “Дар натиҷаи фаъолияти тарбиявии педагогӣ оид ба ташаккули худогоҳии ватандӯстӣ бояд насли наврас барои дарки худ на танҳо ҳамчун ҷузъи ҷомеа, балки ҳамчун шахрванд ва ватандӯсти кишвари худ раҳнамоӣ гардад” [43, С.17].

Ба кӯдаке, ки марҳилаи ибтидоии наврасиро аз сар мегузаронад, дар фаҳмидани навъҳои гуногуни симои ташаккулёбандаи “Ман” бо мақсади ташаккули симои мусбати “Ман” тавассути дастгирии дурусти психологиву педагогӣ дар раванди фаъолиятҳои фарҳангӣ маърифатӣ, ки аз тарафи муассисаҳои оммавии фарҳангиву равшаннамоӣ берун аз муассисаҳои таълимӣ ба хотири таълиму тарбияи аҳолии гузаронида мешаванд, кӯмак кардан мумкин аст. Афзалияти асосии чунин муассисаҳо дар он аст, ки онҳо имкони интихоби озодро на танҳо бар манфиати шахси ҷудогона, балки дар шакл ва басомади робитаи наврасон бо дигар ниҳодҳо вобаста ба талаботи воқеӣ, ки берун аз машғулиятҳои дарсӣ (берун аз барномаи таълимӣ) амалӣ карда мешавад, бархӯрдоранд.

Лиҳозан, ба ақидаи аксарияти муҳаққиқон, маҳз формати фазои фарҳангӣ маърифатӣ ин намуд муассисаҳо (ҳам давлатӣ, ҳам мунисипалӣ ва ҳам хусусӣ) ба талаботи муҳити зист ба дараҷае мувофиқат намуда, ба рушди мустақилияти кӯдак, дарки манфиатҳои шахсии худ, хоҳиши машғул шудан ба мавзӯҳои писандидаи худ, гирифтани дониш ва малақаҳои иловагӣ барои муоширати фойданок ва фаъолияти муштарак (аз ҷумла ватандӯстӣ) мусоидат мекунад. Д.Б. Элконин махсусан бар он далел таъкид мекунад, ки “Маҳз дар марҳилаи ибтидоии гузариш ба наврасӣ кӯдак диққати худро ба муносибати калонсолон бо ӯ ба ҳамсолон равона мекунад, зеро ки фикру мулоҳизаҳо ва арзёбии онҳо авлабият доранд” [164, С. 286-289].

Мисли тамоми равандҳои дигари марбут ба тарбия маҳорати педагогӣ, сатҳи салоҳиятҳои асосии омӯзгор-мураббӣ, ки дар давраи худмуайянкунӣ,

монандшавӣ, ташаккули симои “Ман”-и шогирдонашро раҳнамоӣ мекунад, аҳамияти бузург дорад, агарчӣ дар раванди тарбияи ватандӯстӣ дар шароити муассисаи фарҳангиву маърифатӣ ҳалқунанда набошад ҳам. Муҳимтарин бартарии формати муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ дар он аст, ки аъзои оилаи наврасону ҷавононе, ки ба муассиса ташриф меоранд, дар омодагӣ ва гузаронидани чорабиниҳои гуногун, аз ҷумла чорабиниҳои ватандӯстӣ, бо истифода аз иқтидори эҷодии шахсии онҳо барои инкишоф додани хислатҳои ба талаботи шахсияти наврасон равона кардашуда имкони иштирок кардан доранд.

Имконияти омӯзиши мувозии паҳлуҳои алоҳидаи тарбияи ватандӯстӣ на танҳо бо худи кӯдак, балки бо хешовандони ӯ бо мақсади мувофиқат кардан ва ба даст овардани якдилии бештари назарҳо оид ба ҷузъи мундариҷаи ҳам падидаи ватандӯстӣ ва ҳам шахрвандии фаъол дар умум муҳим аст.

Ба ин тавр чой додани волидон дар доираи таъсири шароити муайяни педагогӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки тасаввуроти худро оид ба қобилиятҳои фарзанди худ ислоҳ созанд, нерӯ ва самти саъю кӯшиши ӯро дар ҷомеа дар интихоби касб ва такмил додани худ муайян кунанд. Ҳамкориҳои ҳайати омӯзгорони муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ бо волидон наврасон ба васеъ гардидани ҷаҳонбинии онҳо дар соҳаи ҷанбаҳои ҳуқуқии фаъолияти тарбиявӣ, баланд бардоштани сатҳи ҳувияти миллӣ, таъсири мусбати тарбияи ватандӯстӣ ба раванди ташаккули шахсияти фарзанди онҳо ва ғайра мусоидат мекунад [124, с. 84-87].

И.М. Витковская ва Ю.Л. Михайлов зарурати ба доираи технологияҳои педагогӣ дохил кардани фаъолиятҳои лоиҳавии истифодашавандаро, ки бо ташаббус, омодагӣ ва татбиқи лоиҳаҳои таълимӣ, бозӣ, эҷодиёт, таҳқиқот ва ғайра алоқаманданд ва таъкид кардаанд, ки “Чунин равиши бо қор таъмин намудани наврасон дар соатҳои беруназсинфӣ як қатор афзалиятҳо дорад: ба ин фаъолият волидон ва аъзои оилаи наврасони хурдсол ҷалб карда мешаванд; дар раванди қор дар лоиҳа малакаҳо оид ба гирифтани иттилооти иловагӣ, муайян кардан ва тартиб додани масъала, гузоштан ва ҳалли масъалаҳо

ташаккул меёбанд; Ба ташаккули қобилияти кор дар коллектив, моҳирона тартиб додан ва пешниҳод намудани натиҷаҳои фаъолияти якҷоя ва ғайра диққати махсус дода мешавад” [23, с. 206].

Кор дар лоиҳа инчунин ба рушди эмотсионалии фаъолияти равонии наврасон мусоидат мекунад, ки он дар қобилияти дарк ва идора кардани эҳсосоти худ, инчунин муайян кардани сабабҳои ҳолати эҳсосотии одамони дигар ва дуруст эътибор додан ба онҳо ба хоҳири бартараф кардани мушкилот дар муошират ва фаъолияти муштарак ифода меёбад.

Муҳити эмотсионалӣ дар ташаккули ҷузъи эҷодии шахсияти навраси хурдсол нақши муҳим дошта, он омили муҳими ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ба ҳисоб меравад. Инкишофи қобилияти эҷодӣ, ки ҳамчун омодагии шахс ба пешниҳоди идеяҳои нав ва эҷод намудани мазмуни нав мувофиқи талаботи ҷамъият муайян карда мешавад, яке аз вазифаҳои тарбияи ватандӯстӣ мебошад. Шаҳрванди фаъол, ки ба манфиати Ватани худ - Ҷумҳурии Тоҷикистон бошуурона амал мекунад, бояд қудрати бошуурона иштирок кардан дар ҷорабиниҳои ба ҳифз ва тарғиби арзишҳои бунёдии халқҳои сокини ин кишвар, эҳё ва таҳкими фарҳангҳои анъанавӣ дар шароити эҳтироми ҳамдигар ва ҳамзистии осоишта нигаронидашударо дошта бошад.

Ба фарҳанги халқӣ ҷалб намудани насли наврасу ҷавон яке аз вазифаҳои муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ мебошад, ки бо тарбияи ватандӯстии ҷавонон машғуланд. Зимни таҳқиқи мавзӯи мо бо як қатор асарҳо шинос шудем, ки дар онҳо хеле зиёд шаклҳои смарабахши чунин корҳо мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд. Чунончи В. Романов ва Т. Сафронов таҷрибаи кори маҳфилҳоро, ки маъмулан фаъолияти муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ буда, барои ошкор намудани қобилияти ҳар як кӯдак хеле таъсир мерасонанд, мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар заминаи тарбияи ватандӯстӣ, аз нигоҳи муаллифони номбурда, таҷрибаи инноватсионии таъсиси маҳфили театриро, ки сахнаҳояш мазмунан ба фарҳанг ва таърихи мардум алоқаманданд, истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад. Маҳз чунин сахнаҳо тавассути рӯ овардан ба ҳувияти этникӣ ба ташаккули ватандӯстии на танҳо

иштирокчиёни намоишнома, балки тамошобинон, ки дар байни онҳо дар катори ҳамсолони “хунармандон” аъзоёни хонаводаи онҳо низ хузур доранд, таъсир мерасонад [116, С.167].

Ба андешаи Н.А.Мелников, “... роҳи дигари ҷалб кардани наврасони давраи ибтидоии синну соли гузариш ба фаъолияти ватандӯстӣ фаро гирифтани онҳо ба татбиқи лоиҳаҳои иҷтимоӣ мебошад” [83, С.148]. Солҳои охир лоиҳагузориҳои иҷтимоӣ дар бисёр кишварҳо ҳамчун воситаи муваффақтарини ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ эътироф шудааст. Ҷалби наврас ба фаъолиятҳои ба фаҳмиши ӯ дастрас (бо назардошти хусусиятҳои равонӣ), аз таҳсилот ва варзиш то экология ва истироҳат, тибқи андешаи Н.Л.Винниченко ва В.В. Обухов, аксаран роҳи ташаккули минбаъдаи хислатҳои шаҳрванд ва ватандӯстро муайян сохта, ба иштирок кардан дар фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ ба манфиати ҷомеаи тоҷик водор менамояд [22, С.53].

М.Н. Хромова ба аҳамияти ҳифзи таърих, ташаккул ва риояи анъанаҳои муассисаи таълимӣ, ки дар он раванди ташаккули шахсияти наврас ҷараён дорад, тавачҷӯх зоҳир намудааст. Таърихи ҳар як муассисаи мушаххас бо таърихи маорифи Тоҷикистон, ки мероси фарҳангии он аст, зич алоқаманд аст. Омӯзгорон баробари тарбия намудани бодикқат ва эҳтиёткорона муносибат кардан нисбат ба таъриху анъанаҳои мактаби худ, дар онҳо намунаи муносибати эҳтиёткорона нисбат ба мероси таърихию фарҳангиро дар маҷмӯъ ташаккул дода, бодикқат будан ба анъана ва расму оини одамонро ба доираи манфиатҳои ҳаётии онҳо ворид менамоянд [149, С. 51].

Ҷузъи асосии тарбияи ватандӯстӣ ин тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мебошад. Робитаи байни тарбияи ҷисмонии мактабӣ ва тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ равшан аст, яъне ҳарду проблемаи инкишофи ҷисмонии наврасро ҳал мекунанд, вале, агар мақсади яқум пеш аз ҳама ҳифзи тандурустӣ бошад, пас мақсади дуюм ин ҷавонро ба муҳофизати Ватан омода кардан аст, ки ин корро асосан муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ дар доираи машғулиятҳои беруназсинфӣ анҷом медиҳанд.

Аз нуктаи назари педагогика ин намуди таълим аз ҷиҳати характер ва мазмуни ботинӣ хеле мураккаб аст, бинобар ин, онро бояд мақомоти давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ, иттиҳодияҳои манфиатдори ҷамъиятӣ мувофиқи нақшаи умумии ҷорабиниҳои муштарак, ки ба рушди ҳувиати шаҳрвандии ҷавонони тоҷик, ҳисси баланди садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои ӯҳдадорҳои конституционӣ оид ба ҳифзи манфиатҳои худ, инчунин ташаккули сифатҳои муайян (интизом, масъулият ва ғ.) ва малакаҳои, ки истифодаи онҳо дар оянда барои иҷрои бомуваффақияти вазифаи ҳарбӣ нигаронида шудаанд, амалӣ гардонанд.

Дар ин асно чунин самтҳои кори тарбиявии беруназсинфӣ, аз қабили ташаккули асосҳои донишҳои ҳарбӣ, машқи малака ва усулҳои мувофиқи ҳаракатҳои варзишӣ (бо интиҳоби наврасону ҷавонон) ва ғайра ҷойи аввалро ишғол мекунанд [24, с.24-27].

Яке аз ҷанбаҳои кишваршиносӣ омӯзиши сарчашмаҳои фарҳангии қавму халқҳо ва кишварҳо мебошад. Ба андешаи А.В. Рыбаков, бе ҳисси ҳамбастагии ботинӣ бо анъанаҳои фарҳангии ниёгон, пура фаро гирифтани рамзу маъноҳои онҳо ташаккули ватандӯстии ҳақиқӣ ғайриимкон аст [119, с.85]. Зухуроти барҷастаи фарҳанги мардумӣ бозиҳо ва идҳои халқӣ мебошанд, ки имкониятҳои онҳоро С.М. Ёлкин ҳамчун яке аз воситаҳои тарбияи ватандӯстӣ ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Тибқи ақидаи муҳаққиқ "... ин шаклҳо унсурҳои педагогикаи халқиро ифода мекунанд, ки самаранокии онҳо аз нигоҳи ташаккули ҳисси ватандӯстӣ бо мурури замон санчида шудааст" [45, С. 40].

Як зумра муҳаққиқони муосир аҳамияти илми кишваршиносиро ҳамчун фаъолияте таъкид мекунанд, ки метавонад раванди таълимро бо таълими беруназсинфӣ дар тарбияи ватандӯстӣ пайваст намояд. Ба андешаи муҳаққиқ Н.Н.Зорина ҳиссиёт ва шавқу рағбати наврасонро нисбат ба зодгоҳи худ бедор кардан, робитаи онро бо таърихи кишвар нишон додан, ҳисси мансубият бо ҷомеаи маҳаллӣ ва анъанаҳои фарҳангии он ва умуман мардуми онро тарбия намудан ин худ тарбия намудани ватандӯстии ҳақиқӣ мебошад. Ӯ андешаи

худро бо усули кейс тавсиф намуда, ҳамкориҳои мактаб ва фаъолони кумитаи падару модарон, Шурои ветеранҳо, маъмурияти маҳаллӣ ва дигар намояндагони аҳли ҷомеа ро оид ба тарбияи ватандӯстии наврасон дар заминаи сексияи кишваршиносии муассисаи фарҳангиву маърифатӣ дарҷ намудааст [47, С.105].

Е.В. Яковлева, Д.В. Иванова ва дигарон дар асарҳои худ таъсири назарраси ҷалб намудани наврасонро ба мавзӯҳои таърихи кишвар дар раванди тарбияи ватандӯстӣ тариқи хоҳ сайру саёҳатҳо ба мавзӯҳои таърихии минтақа ва ё боздид аз намоишгоҳҳои осорхонҳо (аз ҷумла осорхонаҳои корхонаҳои маҳаллӣ ва ташкилотҳо), ки бо қувваи сокинони маҳаллӣ таъсис дода шудаанд, таъкид мекунанд. Чунин шаклҳои кори тарбиявӣ дар рӯҳияи наврасон як воқуниши эҳсосотӣ ба вуҷуд оварда, робитаи замони гузашта ва имрӯзро нишон дода, дар мафкураи онҳо ҳисси иштирок варзидан дар таърихи умумии халқи худро ба вуҷуд меоранд [171, с.158].

Самаранокии чунин шакли фаъолиятро, ба монанди ҷалби наврасони хурдсол дар кори ташкил кардани ягон осорхона дар сатҳи маҳаллӣ, масалан осорхонаи ёдгориҳои ҳамдиёри худ ё ҷамоати маҳаллӣ, осорхонаи як гурӯҳи этникӣ ва ғайраро махсус қайд кардан лозим аст. И.И. Дереча ва А. Наумчик итминон доранд, ки: “Фаъолияти амалии ҷустуҷӯ, муайякуни, шабоҳатдиҳӣ, омузиш, тавсиф ва лоихакашии ашъи мустақилона ба даст овардашуда, инчунин ҷамъовариҳои далелҳои таърихии марбути бозёфтҳои таърихиву фарҳанги халқ ҳиссиёт ва шавқу рағбати ватандӯстии намояндагони насли ҷавони шаҳрвандони Тоҷикистонро бедор менамояд” [39].

Муаллифони таҳқиқоти номбурда самаранокии усули лоихавиро дар робита ба тарбияи ватандӯстӣ исрор мекунанд ва аз ин нуқтаи назар осорхонаи муассисаи таълимӣ метавонад ба асли ҳамон лоихаи таҳқиқотӣ табдил ёбад, ки иштирок дар он имкон медиҳад ташаккули ҳислатҳои асосии шахсияти наврасони хурдсол, аз ҷумла ватандӯстӣ, вусоът ёбад.

Н.Ф.Беляева ва Е.П. Пятёркина аҳамияти шиносӣ бо кори осорхонаро мавриди таҳқиқ қарор дода, сарчашмаи ватандӯстиро муҳаббат ба зодгоҳи худ

мешуморанд, ҳамчунон иқрор менамоянд, ки ватандӯстӣ тавассути шиносӣ бо таърихи ҷойи таваллуд ва зиндагии худ, масалан, ба воситаи қиссаҳои хонаводаҳои маҳаллӣ, нақшҳои таърихии ҳунарҳои мардумӣ, омӯзиши шуғлҳои анъанавии сокинони маҳаллӣ ва ғайра низ зухур меёбад. Чунин фаъолиятҳо хусусияти тарбиявӣ дошта, наврасонро ба имконияти кашф кардан ва гирифтани донишҳои нав дар бораи чизҳои ба назар маълум ва баланд бардоштани мақоми коршиносӣ дар ҷомеаи ҳамсолон ҷалб мекунанд [14, с.28-34].

Х.Н. Магомедова имкониятҳои намудҳои сайёҳат ва туризмро аз нуктаи назари тарбияи ватандӯстӣ дар доираи корҳои беруназсинфӣ бо наврасон баррасӣ намуда, қайд кардааст, ки: “Сайру саёҳатҳо ба ҷойҳои таърихии ватан, туризми фарҳангӣ-маърифатӣ ба хотири шиносӣ бо мероси фарҳангӣ, аз ҷумла тавассути азхуд кардани малакаҳои хоси минтақаи омӯхташаванда ин ҳама имкон медиҳанд, ки шаклҳои кори тарбиявии беруназсинфӣ дар самти тарбияи ватандӯстӣ гуногунранг гардида, самаранокии он баланд бардошта шавад” [76, С.6-8].

Яке аз вариантҳои ташкили чунин кор, ки аз лиҳози ба назар гирифтани хусусиятҳои психологӣ синну соли наврасону ҷавонон самарабахштар аст, гузаронидани слётҳои туристӣ оид ба мавзӯҳои кишваршиносӣ мебошад. Ба ақидаи П.И. Селезнев чорабиниҳое, ки дар асоси фаъолияти маърифатӣ ташкил ёфта, шаклҳои фаъоли малакаҳои сафарро талаб мекунанд (ин шояд малакаҳои ҳарбӣ низ бошад) дар байни ҷавонон бештар қобили қабул аст. Ба тӯфайли мазмунан дуруст таҳия гардидани барномаи чунин чорабиниҳо дар кори ошно намудани мардум бо таърихи кишвар, бедор кардани ҳисси ҳифзи манфиатҳои он ва масъул будан барои сарнавишти халқҳои сокини Тоҷикистон ба муваффақиятҳои назаррас ноил шудан мумкин аст. Илова бар ин, шаклҳои слётҳои сайёҳии кишваршиносӣ ва бошишгоҳҳои туристӣ имкон медиҳад, ки мушкилот дар ташаккули хоҳиши пешбурди тарзи ҳаёти солим, нигоҳ доштани солимии ҷисмонӣ ва риояи принципҳои ҳифзи саломатӣ бомуваффақият ҳал карда шаванд [125, С. 266].

Рушди босуръати технологияи иттилоотию коммуникатсионии муосир ба дарки усулу шаклҳои тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон дар раванди чорабиниҳои фарҳангӣ маърифатӣ дар соатҳои беруназсинфӣ низ таъсири калон мерасонад. Т.Н. Таранова пешниҳод мекунад, ки ба таркибҳои тарбияи ватандӯстӣ омӯзиши нусхаҳои рақамии нигораҳои осорхонаҳои амалкунанда (то ҳуди муассисаҳои пешқадами ҷаҳон) дохил карда шавад. Ин имкониятҳои муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатиро ҷиҳати намоиши осор ва нигораҳо, ки аҳамияти ҷаҳонӣ дошта, марҳилаҳои муайяни густариши ҷомеаи инсониро нишон медиҳанд, васеъ гардонидани, барои ба таърихӣ умумиҷаҳонӣ ворид намудани фарҳанги миллӣ замина муҳайё менамояд.

Бартариҳои дигари истифодаи ТИК дар ин шакл дар он аст, ки дар фазои виртуалӣ робитаҳои мувозии байни осорхонаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятии дорои хусусияти ватандӯстӣ, шахрвандони алоҳида (масалан, собикадорон), созмонҳои волонтерӣ (ихтиёриён), зиёиён ва бисёр дигаронро ба назар гирифта, барои ташкили чорабиниҳои фарҳангиву маърифатӣ аз намоишгоҳҳои эҷодиёти мардумӣ ва ҳунарнамоии ҳаваскорони маҳаллӣ сар карда, то лексияҳо, семинарҳо ва ҷамъомадҳои созмони ҷавонон нерӯӣ барҷастаи ин ташкилотҳоро истифода баранд. Ин ҳама наврасону ҷавонро барои фаъолона иштирок кардан дар чорабиниҳои шарҳвандӣ сафарбар намуда, дар онҳо ҳисси ватандӯстиро бедор мекунад, барои дарки масъулияти худ дар рӯйдодҳои кишвар мусоидат менамояд [136, С. 22-23].

Ҳамчунон набояд нисбати ақидаи он муаллифоне беъътиной зоҳир намуд, ки ба аҳамияти интегратсияи педагогӣ дар робита ба раванди тарбияи ватандӯстӣ, ки натиҷаи он системаи ягонаи донишу малакаи ин соҳа ҳамчун натиҷаи ҷамъбасти дониши соҳаҳои гуногун, аз ҷумла донишҳои дар заминаи робитаи фаъолияти таълимӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ бадастовардашуда мегардад, тавачҷуҳ зоҳир намудаанд.

Илова бар равишҳои дар боло зикршуда оид ба ташкили чорабиниҳои фарҳангӣ маърифатӣ дар самти тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон солҳои охир чунин намудҳои фаъолияти маърифатӣ, ки дар байни кӯдакону

наврасон васеъ паҳн гаштаанд, аз қабилӣ бозиҳои зеҳнӣ ва викторинаҳо дар мавзӯҳои дахлдор; марафонҳои онлайнӣ аксҳои хешовандон ва собиқадорон ё ҳамватанони машҳур (ба мисли «Полки ҷовидонӣ», озмунҳои видеоӣ дар бораи зодгоҳашон (ноҳия, деҳа ва ғ.), саёҳатҳои онлайнӣ ба осорхонаи мактаб ва ба ин монанд шаклҳои интерактивиӣ фаъолият мавриди амал қарор доранд.

Дар бораи тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар байни намояндагони насли наврас сухан ронда, бояд нақши роҳнамоии омӯзгор-мураббиро, ки кӯдакро дар ҳама марҳилаҳои ба воя расиданаш ҳамроҳӣ мекунад, ёдрас шавем. Ҳамкориҳои педагогии устод ва шогирд бояд ба эътирофи афзалияти манфиатҳо ва ниёзҳои шахсияти инкишофёбандаи кӯдак асос ёфта, на танҳо ошкор кардани онҳо, балки фароҳам овардани шароит барои минбаъд дар ҷомеаи муосир худро пурра такмил додани наврасро низ дар бар гирад. Чунин робитаи мутақобила танҳо тавассути роҳандозии шарикӣ ва ҳамкорӣ имконпазир аст, аз ин рӯ, сифатҳои шахсии омӯзгор-мураббӣ дар раванди тарбияи ватандӯсти асил дар мадди аввал меоянд.

Хулосаҳои назариявиро ҷамъбаст намуда, таҷрибаи ҷорабиниҳои амалии фарҳангию маърифатии дар адабиёт тавсифшударо, ки ба тарбияи ватандӯстии хонандагон дар ҷараёни корҳои беруназсинфӣ нигаронида шудаанд, таҳлил намуда, метавон хулоса кард, ки маҷмуи шаклҳои анъанавии ин корро қолабҳои муосир бомуваффақият пурра мекунад ва тавассути истифодаи фаъоли имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ он инкишоф меёбад. Маъмултарини онҳоро дар зер меорем:

- туризми маърифатӣ бо самти кишваршиносӣ, аз ҷумла хатсайрҳои дараҷаи душвориашон гуногун, экспедитсияҳо ба ҷойҳои таърихии кишвар, баргузор намудани сайёҳатҳо, слётҳои туристӣ ва бозсозии таърихӣ;

- ба кори осорхонаҳои маҳаллӣ (корхонаҳо, муассисаҳои таълимӣ, инчунин ёдгориҳои таърихӣ ва ғайра) ҷалб кардани наврасону ҷавонон бо роҳи расондани ёрии амалӣ, инчунин тавассути иштирок дар ҷорабиниҳои виртуалии бахшида ба фаъолияти осорхонаҳо;

- шинос намудани наврасон бо унсурҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо

роҳи ҷалби онҳо ба бозиҳои ҳарбӣ-варзишӣ, ба фаъолияти маҳфилҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва лагерҳои саҳроӣ ва ҳарбию варзишӣ, инчунин ба кор дар ҳаёти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки ба тарғиби тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон нигаронида шудаанд;

-истифодаи таҷрибаи педагогикаи халқӣ дар самти ташкили идҳо ва озмунҳои, ки аз фарҳанги як қавми муайян сарчашма мегиранд ва дар натиҷаи он дар интиқоли арзишҳои анъанавӣ ва малакаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ назаррас доранд;

-ташкили кор дар маҳфил ҳамчун шакли ҳамкорӣ бо ҷамъиятҳои хурди наврасону ҷавонон, ки зери манфиатҳои умумӣ муттаҳид шуда, барои қонеъ гардонидани талаботи маърифатӣ ва рушди қобилиятҳои эҷодии ҳар як шахс имкон дода, ба ташаккули хислатҳои шахсиятии шахрванд ва ватандӯст, ки мавқеи фаъоли ҳаётии ӯ барои ташаккул ва рушди ҷомеаи шахрвандии тоҷик зарур аст, таъсири бевоситаи тарбиявӣ мерасонад;

-ҷалби наврасони хурдсол ба таҳияи лоиҳаҳои самти иҷтимоӣ дошта, ки иштирок дар татбиқи онҳо барояшон асоси ташаккули сифатҳои шахсияте мегардад, ки сатҳи кунунии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо дорад.

Яке аз вижагиҳои барҷастае, ки барои муваффақ шудани омӯзгор дар тарбияи ватандӯстӣ дар доираи чорабиниҳои фарҳангии маърифатии беруназсинфӣ кумак мекунад, ин қолаби мазкур аст, ки барои ба ин кор ҷалб намудани аъзоҳои оилаи тарбиятгирандагон имкониятҳои васеъ фароҳам меорад, чунончи, дар навбати аввал, самараи саъю кӯшиши педагогӣ зиёд мегардад, сониян, барои баланд бардоштани сатҳи худшиносии ватандӯстии ҳешовандони калонсол мусоидат мекунад, онҳоро водор месозад, ки барои ташаккули шахсияти наврасону ҷавонон аҳамияти ин самтро дарк намоянд.

Маълум аст, ки ҳам самтҳои номбаршуда ва ҳам бисёр дигар самтҳои фаъолияти фарҳангии маърифатӣ барои тарбияи ватандӯстии насли наврасу ҷавон имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд. Вале масъалаи асосӣ ин ҷо дар он аст, ки оё омӯзгор дорои салоҳиятҳои ба қадри кофӣ баланде мебошад, ки

имкон диҳад ҳамкориҳои педагогӣ бо назардошти хусусиятҳо ва ниёзҳои наврас ба роҳ монда шавад. Бо вучуди ин, дар ҷараёни омӯзиш ҳолатҳои вохӯрданд, ки шумораи зиёди омӯзгорон то ба ҳол роҳҳои иерархивии ташкили ҳамкориҳоро бо шогирдон афзал медонанд, дар ҳоле ки интиҳоби ҳарду самт ва усулҳои фаъолият дар ихтиёри омӯзгор боқӣ мемонаду хусусиятҳои равонии синну соли наврасон (сабӯу кӯшиш барои мустақил шудан, хоҳиши аз таҳти назорат озод будан, ҳисси ба балоғат расидан, рушди худшиносӣ ва ғайра) ба назар гирифта намешаванд.

Мо ин равишро ба ҳадде кӯҳна ва харобиовар мешуморем. Мо равиши тарбияи ватандӯстӣ дар раванди фаъолияти фарҳангию маърифатиро, ки дар асоси зиндагии якҷоя дар вазъиятҳои ҳаётӣ, вақте ки хусусияти шахсии ҳам омӯзгор ва ҳам хонанда яксон муҳим аст, вақте ки ҳар ду ба якдигар эътимод доранд ва бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд, ба маротиб бештар замонавӣ ва пурсамар мешуморем. Воситаи муҳимтарини чунин муомила муколама мебошад, ки на танҳо ба омӯзгор имкон медиҳад дар бораи тарзи тафаккури наврас тасаввурот пайдо кунад, балки ҳуди наврас ҳам дар раванди суҳанронӣ (ҷавоб додан ба саволҳо) худро хубтар шиносад.

Усули машқ яке аз усулҳои эътирофшудаи ташаккули малакаҳои фаъолият мебошад, аммо самаранокии он танҳо вақте зоҳир мешавад, ки наврас моҳият ва аҳамияти фаъолияти муайянро дарк кунад (яъне дар якҷоягӣ бо усули боваркунонӣ), мавҷудияти система ва кифоя будани сарборӣ вобаста ба хусусиятҳои синну сол муайян карда мешавад.

Вазифаи самтбахшӣ дар раванди тарбияи ватандӯстӣ бо усули баҳодихӣ ва худбаҳодихӣ дар раванди худбинӣ ва таҷдиди нақшҳои иҷтимоӣ иҷро мешавад.

Дар асоси таҳлили аксуламалҳои наврасон нисбат ба технологияҳои педагогӣ, ки дар раванди тарбияи ватандӯстӣ истифода мешаванд, маҷмуи шароитҳои педагогиро пешниҳод намудем, ки барои муваффақ шудан ба ҳамкориҳои педагогӣ ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ нигаронидашуда мусоидат менамоянд.

Дар хулоса, бори дигар таъкид кардан лозим аст, ки самтҳои гуногуни фаъолияти фарҳангии маърифатӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои тарбияи ватандӯстии ҷавонон танҳо дар сурати риояи маҷмуи муайяни шартҳои педагогӣ муяссар мегардад ва муҳимтарини онҳо ташкил намудани муҳити инкишофдиҳандаи таълимие ба шумор меравад, ки барои ошкор намудани нури наврасон тавассути дуруст ба роҳ мондани ҳамкории педагогӣ бо назардошти хусусиятҳои шахсиятӣ ва ниёзҳои кӯдак, ки хоси синну сол ва дараҷаи инкишофи психикаи ӯ мебошад, мусоидат мекунад.

Фаъолияти муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ба рушди зеҳнӣ эмотсионалии наврасону ҷавонон нигаронида шуда, барои соҳиб гардидан ба маҳорату малакаҳои шинохт ва арзёбии эҳсосоти атрофиён ва идора кардани эҳсосоти худ, ки на танҳо барои ҷомеасозӣ, балки барои иштирок дар фаъолияти шаҳрвандӣ дар асоси ҳиссиёти ватандӯстӣ зарур аст, мусоидат мекунад.

Хулосаи боби 1.

Боби мазкур ба таҳқиқи равишҳои муосири назариявӣ оид ба тарбияи ватандӯстӣ дар насли наврас бахшида шуда, дар асоси он хулосаҳои зерин таҳия шудаанд:

1. Ақидаи ягонае, ки дар адабиёти муосири педагогӣ дар масъалаи муайян кардани ватандӯстӣ ҳамчун сифати интегративии шахс ташаккул ёфтааст, ба мо имкон медиҳад бигӯем, тарбияи ватандӯстӣ бояд аз ҷониби ҷомеаи педагогӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи раванди тарбия дар самти ташаккули шахсияти мутаносибан рушдёфта қабул карда шавад.

2. Ба ҷузъҳои *психологию педагогии* ватандӯстӣ талаботи мақсаднок (тавассути эҷоди ҳолатҳое, ки дар он таълимгирандагон ҳисси ифтихор аз Ватани худро эҳсос мекунанд), *маърифатӣ-зеҳнӣ* (дар асоси дарки зухуроти ватандӯстӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон ба вучуд меояд), *эмотсионалӣ-ҳиссиётӣ* (бо назардошти табдили дониш ба ақидаҳо ва эътиқоди ватандӯстӣ), инчунин ҷузъҳои *рафторӣ ва иродавӣ* (ҳамчун

қобилияти амалӣ кардани фаъолияти шаҳрвандӣ шарҳ дода мешавад) дохил мегарданд.

3. Тарбияи ватандӯстӣ ҳамкориҳои мақсадноки педагогӣ буда, ҳадаф аз он ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар сатҳи мувофиқ ба марҳилаи инкишофи равонии шахсияти кӯдак мебошад.

4. Дар педагогикаи муосир ақидаҳо дар бораи аҳамияти ҳиссиёти шахс дар сарнавишти Ватан афзалият доранд. Дар заминаи он ҳисси ватандӯстӣ ба вучуд омада, ба шарофати он ватандӯстӣ мақоми арзиши умумибашари иҷтимоӣ фарҳангиро касб карда, дар ҷомеа ҳамчун яке аз системаҳои ташаккулдиҳанда ва асосии фард, ҳам дар раванди муттаҳидсозии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳам дар раванди ташаккули ҳувияти шаҳрвандӣ, амал карда метавонад.

5. Азбаски раванди ҳамгироии наврас ба гурӯҳҳо ва ҷомеаҳои гуногуни иҷтимоӣ дар натиҷаи азхудкунии меъёрҳо, арзишҳо ва шаклҳои ҳамкориҳои мутақобилаи дар ин гурӯҳҳо қабулшуда сурат мегирад, бо итминон метавон гуфт, ки иҷтимоишавӣ омили асосии тарбияи ватандӯстӣ мебошад.

6. Самаранокии тарбияи ватандӯстиро бо таъя ба иқтисоди муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ, ки муҳити рушди таълиму тарбияи онҳо барои таъсиррасонӣ ба ҳиссиёти рӯҳияи навраси хурдсол тавассути дуруст ташкил намудани дастгирии педагогӣ мусоид мебошад, хеле баланд бардоштан мумкин аст.

7. Сифатҳои шахсии омӯзгор дар раванди воқеисозии унсурҳои тарбияи ватандӯстӣ нақши ҳалкунанда мебозанд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки таъсири эмотсионалии арзишҳои фарҳангии дар фазои муассисаи фарҳангӣ маърифатӣ мутамарказшуда ба ҳиссиёти субъєктиви наврас табдил ёфта, дар асоси он, минбаъд, талабот ба худшиносии ватандӯстӣ, барқарор намудани мавқеи шаҳрвандии худ дар рафтор бо нишон додани ҳисси ватандӯстӣ ҳамчун ҳислати шахсият ташаккул ёбад.

8. Тарбияи ватандӯстӣ, ки дар ҷараёни он аз имкониятҳои муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ фаъолона истифода бурда мешавад, маҳсули ҳамкориҳои

педагогӣ буда, бо мақсади ташаккули субъективии наврас таҳти таъсири саъю кӯшиши роҳнамоӣ ва ҳамоҳангсозии омӯзгор дар самти зухури худшиносии ватандӯстӣ сурат мегирад.

9. Таҳлилу баррасии муносибати наврасон ба технологияҳои педагогии дар чараёни тарбияи ватандӯстӣ қорбурдшуда имкон фароҳам овард, як силсила шароитҳои педагогӣ, ки барои ноил шудан ба ҳамкориҳои педагогии ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ нигаронидашуда мусоидат мекунанд, манзур қарда шаванд.

10. Таҳқиқот собит сохт, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои тарбияи ватандӯстии насли наврас риояи маҷмуи муайяни шароитҳои педагогӣ - ташкили муҳити таълими рушдиҳанда, ба таври мунтазам ба роҳ мондани ҳамкориҳои педагогӣ бо назардошти хусусиятҳои шахсиятӣ ва ниёзҳои кӯдак зарур аст.

БОБИ 2. ТАШАККУЛИ ҲИССИ ВАТАНДҶСТИИ НАСЛИ НАВРАС БО ИСТИФОДА АЗ ШАРОИТ ВА ИМКОНОТИ ТАРБИЯВИИ МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГӢ-МАЪРИФАТӢ

2.1. Шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандҷстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ

Ватандҷстӣ мафҳуми мураккаби психологӣ, ҳиссиёти иҷтимоӣ, «эҳсоси омма» буда, махсусан дар давраҳои бухронии таърихи давлатҳо равшан зуҳур мекунад (беҳуда нест, ки истилоҳҳои чун «ҳисси ватандҷстӣ», «рӯҳияи ватандҷстӣ», «завқи ватандҷстӣ» ё «болоравии ватандҷстӣ» дар ҷомеа истифода бурда мешавад) ва ин ба мо имкон медиҳад тасдиқ кунем, ки ватандҷстӣ мустақиман ба муҳити эҳсоси дохилии шахсият вобаста буда, таъсири тарбиявӣ дорад. “Ташкили раванди тарбияи ватандҷстӣ ҳам дар муассисаҳои таълимӣ ва ҳам фарҳангиву маърифатӣ таҳияи методологияро талаб мекунад, ки ҳамчун ҳуди фаъолияти педагогӣ ва ҳам усулҳои баҳодихии натиҷаҳои ин раванд дар фаъолият ва рафтори наврас инъикос мешавад, дар ҳолате, ки тасаввуроти ҳиссиёти ботинии субъект ба воқеият табдил меёбад” [33, С. 8-16].

Зоҳиран, воқеисозӣ бо назардошти саҳми бузурги шахсияти омӯзгор дар раванди тарбияи ватандҷстӣ, ки ба ташаккули ҳисси ватандҷстӣ нигаронида шудааст, ҷузъи ҷудонашавандаи ҳамкориҳои педагогӣ буда, маълумоти дар ин раванд азхуднамуда ҷаҳонбинии хонандаро васеъ менамояд.

“Воқеисозӣ”, ки дар пажӯҳиши мазкур мо онро ҳамчун истилоҳ қабул намудем, дар осори файласуфон ба таври васеъ тафсир гардидааст (*аксаран марҳилаи камолоти хиради фалсафӣ аз нигоҳи дарки раванди бархӯрди олами ботинии инсон бо шаклҳои зоҳирии фарҳангӣ*) ва мо лозим донистем ҳақиқӣ ва имконпазир будани истифодаи онро дар заминаи ин рисола, ки пеш аз ҳама муҳити педагогии ба мафкураи насли наврасу ҷавон таъсиррасонро дар бар гирифта, ба мақсади ташаккули маҷмуи муайяни сифатҳои шахсиятии

шахрвандӣ ва ватандӯстӣ дар рӯҳияи ҳиссиёти ботинӣ татбиқ карда мешавад, баррасӣ намоем.

Дар адабиёти педагогие, ки мо мавриди таҳқиқ қарор додем, барои шарҳ додани худи мафҳуми «воқеисозӣ» кӯшиши кам ба харҷ дода шудааст. Тибқи кайдҳои мо он бештар дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки суҳан дар бораи зарурати ҷустуҷӯи равишҳои муайяни умумии арзёбии самаранокии истифодаи технологияҳои муайяни педагогӣ ҳам дар соҳаи таълими фан ва ҳам аз нигоҳи рушди равандҳои муайяни психологӣ ва нишондиҳандаҳои физикии хонанда меравад. Ба таври содда гӯем, чунин тарзу усулҳои истифодаи истилоҳи «воқеисозӣ»-ро дар мисоли таҳқиқоте инъикос кардан мумкин аст, ки ба омӯзиши таъсири кӯшишҳои педагогон, устодону мураббӣ бахшида шудааст, ки бо варзишгарони навшогирд, инчунин рассомон, навозандагон ва ғайра кор мекунанд ва дар вазъе, ки аз болои ҳолати функционалии онҳо назорат талаб карда мешавад. Дар ин ҷо воқеисозӣ ҳамчун усули муайян кардани робитаи байни ҳолати дохилии шахс (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам равонӣ) ва натиҷаҳои нишондодашуда тавассути андозагирӣ ва рейтингҳои охири хизмат мекунад.

Ба ғайр аз фаъолияти ҷисмонӣ натиҷаҳои фаъолияти эҷодӣ дар соҳаи лоиҳакашӣ, амсиласозӣ, таҷрибаҳои гуногун бо маводу ашёҳои табиӣ ва ғайра дар шакли маҳсулоти конкретӣ ба вучуд оварда мешаванд ва ин имкон медиҳад дар як муҳлати кофӣ вақт динамикаи ташаккули муҳити эмотсионалии кӯдак баҳо дода шавад.

Мавриди зикр аст, ки воқеисозӣ танҳо дар робита ба мафҳумҳои аз ҷониби умум қабулшуда, ки ба талаботи умумии илми муосир мувофиқанд, қонунӣ буда метавонад, вақте ки ҳамчун истилоҳи “дар истифодаи умум” қобили қабул аст

Муҳаққиқ Ю.Е. Шабалин баён доштааст, ки: “Воқеисозӣ аз рӯйи тахминҳои муайян ба мо имкон медиҳад, ки сатҳи инкишофи сифатҳои муайяни шахсиятро бо сифатҳои аз ҷониби умум пазируфташуда, ки ҳамчун натиҷаи ҳадафи ҳамкориҳои педагогӣ дар раванди тарбияи ватандӯстии насли

наврасу чавон мувофиқат мекунанд, муносиб донем. Ҳамин тариқ, имкон фароҳам меоеяд, ки хонанда дар дараҷаи шахсият маҷмуи таркибҳои идеологии пешниҳодшударо дарк намояд” [154, С. 4-10].

Дар кори мазур мо имкони мансубияти истилоҳи «воқеисозӣ»-ро ба вижагиҳои дарки субъект аз воқеияти атроф дар асоси эҳсосот, андешаҳо, тарзи рафтор ва тафаккури худ бо назардошти кӯшишҳо ва афзалиятҳои ташаккулёфта ба назар гирифтем. Ҳатто донишҳои воқеӣ ва иттилооти иҷтимоӣ фарҳангӣ дар шуури субъект ба таври муайян, бо хусусиятҳо ва махусусиятҳои шахсии ӯ, ки аз нуқтаи назари ин раванд аҳамияти назаррас доранд, муайян карда мешаванд [57, С. 24-27].

Натиҷаи хулосаҳои дар боло зикршуда, ки дар натиҷаи омӯзиши асарҳои марбут ба тавсифи мисолҳои истифодаи истилоҳи «воқеисозӣ» дар педагогика ба даст омаданд, ба мо имкон доданд воқеисозиро ҳамчун усули табдилдиҳии равандҳо, натиҷаҳои онҳо ва шаклҳои нави муҳим дар муносибатҳои байнишахсияе, ки дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ ба миён омада, ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ нигаронида шудаанд, шарҳ диҳем [176, С. 548-567].

Бояд ибраз дошт, ки ба устоду мураббии муассисаи фарҳангии маърифатӣ тарбияи ватандӯстӣ бе дарки чараёнҳое, ки воқеисозии фаъолияти эҷодии ӯро дар бар мегиранд, ташаккул додани хислатҳои зарурии шахсияти шогирдаш хеле душвор мешавад. Бо истифода аз равиши психологию педагогӣ нисбат ба таърифи воқеисозӣ онро метавон ҳамчун муносибати байни кӯшишҳои омӯзгор ва ақсуламале муайян кард, ки бо хусусиятҳои фардии равонии ҷавонон вобаста буда, эҳтиётот ва орзуҳои муайянеро, ки дар фаъолияти воқеии онҳо зуҳур мекунанд, бедор месозад ва мақсади таъсири педагогӣ низ маҳз ҳамин самтро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, тибқи ақидаи С.Э. Шивринская, мо бо итминон гуфта метавонем, азбаски ташаккули хислатҳои шахсияти наврас ба амали омӯзгор вобаста аст, воқеисозӣ ҳам тавассути ҷанбаҳои объективӣ ва ҳам субъективӣ зоҳир мегардад [161].

Ба ҷанбаҳои объективӣ муҳаққиқ амалҳои вобаста ба ташкили

хамкориҳои мутақобиларо, ки ташаббускори он бевосита омӯзгор ё мураббӣ аст, дохил мекунад. Ба ҷанбаҳои субъективӣ ҳамаи он чизро ворид мекунад, ки ба олами ботинии тарбиятгиранда нисбат дошта, хусусиятҳо он бо синну соли психологӣ ва заминаҳои шахсӣ муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, нақши омӯзгор дар он таҷассум меёбад, ки ҷанбаҳои гуногуни ҳақиқатро воқеисозӣ менамояд, ҳам ба ашё ва ҳам маҳсулоти фаъолиятӣ зехнӣ шакли мавҷудият медиҳад. Воқеисозӣ бидуни субъекте, ки бояд бо ӯ ба таври муайян ҳамкориҳои мутақобила сурат гирад, ба ӯ тавачҷуҳ дошта бошад, ғайриимкон аст, зеро ин, ба ақидаи психологон, яке аз зухуроти фаъолият аст. Минбаъд дарки субъективӣ ташаккул меёбад, ки хусусиятҳои он ба махсусиятҳои шахсияти субъект вобаста аст.

Баробари қабул намудани ин тафсири воқеисозӣ, мо идеяи аввалиндараҷаи предметро (ҳодисаро), ки ба шахс танҳо пас аз фаҳмидани он таъсир мерасонад, ҳамчун ҳақиқат қабул мекунем. Баъди ба итмом расидани воқеисозӣ муносибате ташаккул меёбад, ки ба ҳалли масъалаи дар назди субъект истода нигаронида шудааст. Оҳиста-оҳиста шахс миқдори муайяни муносибатҳоеро ғун мекунад, ки амали мушаххасеро дар назар дошта, бевосита пас аз гузаштани марҳилаи воқеисозӣ амалӣ карда мешаванд. Бо мурури синну сол ҳаҷми ҳолати муносибатҳо зиёд мешавад ва ҳуди ин муносибатҳо ба формулаҳои тайёри рафтор табдил меёбанд, ба истиснои воқеисозӣ, ки таркибҳои онҳо, масалан, аз ҳисоби маълумот ё таҷрибаи ҷамъкардаи субъект пурра мегардад. Ва азбаски охири дар тӯли тамоми ҳаёт ҷамъ мешавад, муҳаққиқон боварӣ доранд, ки майдони ташаккули муносибатҳо танҳо бо давраи ҳаёт маҳдуд аст.

Як қатор муҳаққиқони муосир барои муайян ва омӯзиши муносибатҳои марбути ҳиссиёти ватандӯстии ҷавонон кӯшиш карда бошанд ҳам, бо вучуди он диққати асосӣ на он қадар ба ҳуди зодгоҳ дода шудааст, балки садоқат ба арзишҳои муайянеро, ки дар суҳан ва амал зоҳир мегарданд, ба назар гирифтаанд [178, С. 125-131].

Хулоса бароварда шуд, ки воқеисозӣ метавонад боиси пайдоиши муносибатҳои ватандӯстӣ гардида, дар навбати худ ба ҷузъҳои аллакай мавҷуда дохил шуда, ғаёбол мегардад ва воқеисозиро талаб намекунад (В. Е. Мусина).

Зумрае аз муҳаққиқон (И. А. Мазурок ва С. Е. Шивринская, ки масъаларо аз нуқтаи назари педагогика таҳқиқ намудаанд; раёношиносони машҳур А. В. Петровский ва М. Г. Ярошевский) чунин мешуморанд, ки дар натиҷаи воқеисозӣ асосноккунии дохилии таъсири мутақобилаи шахсият бо ашё ба амал меояд. Танҳо, вақте ки воқеисозӣ бо таъсири беруна баробар карда мешавад, зарурат ба фаҳмидан ва ангезаи амал ба миён меояд, яъне табдили шахсият руҳ мегирад (И.А. Мазурок). Бо назардошти фаҳмиши он, ки ташаккул додани кадом нишондиҳандаҳо ва сифатҳои инфиродӣ ба нақша гирифта мешаванд, ба андешаи ӯ, усулҳои ҳамкориҳои педагогиро интихоб кардан лозим аст [78].

Дар заминаи масъалагузориҳои қори мазкур, ки ба муайян намудани шартҳои педагогии воқеисозии раёношиносони тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ бахшида шудааст, ошкор намудем, ки дар ин ғаёолият ҷанбаи воқеисозии он кӯшишҳои омӯзгорон дар барпо намудани ҳуди қори фарҳангиву маърифатӣ, ҷанбаи субъективӣ- рефлексия ғаёолияти ғаёоли зеҳнӣ, ки ба фаҳмиши объектҳои пешниҳодшуда, ташаккули муносибатҳо ба онҳо дар шакли муносибатҳои субъективии насли наврасу ҷавон нигаронида шудааст, маҳсуб меёбад.

Мантиқан ба хулосае метавон омад, ки ғаёолияти омӯзгор дар муассисаи фарҳангии маърифатӣ воқеисозии ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар наврасону ҷавонон мебошад, ки дар заминаи ҳавасмандӣ ва шавқу рағбат ба иштирок кардан дар ғаёолияти шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ ва ҷамъиятӣ зухур мекунад.

Проблемаҳои маълуми давраи наврасиву ҷавонӣ, ҳамчунин омили афзоиандаи таъсири беруна ба наврасону ҷавонон (аксаран мақсаднок) вазифаи ҷустҷӯӣи шаклҳои нави таъсири педагогиро дар раёношиносони ташаккули сифатҳои

фардӣ, ки барои пайдоиши ҳисси ватандӯстӣ заруранд, мубрам мегардонанд.

Технологияҳои педагогии анъанавӣ дар шароити муосир аксар вақт самаранокии пастро нишон медиҳанд, махсусан дар шароити кори фарҳангию маърифатӣ дар соатҳои беруназсинфӣ. Муносибати расмӣ доштан ба чорабиниҳои гузаронидамешуда, набудани эътиқоди ботинии калонсолон (ҳам омӯзгорон ва ҳам аъзоёни оилаи хонандагон) ба зарурият ва таъсирбахшии онҳо ба кори тарбияи ватандӯстӣ зарари ҷиддӣ мерасонанд. Чунин муносибат аз ҷониби наврасону ҷавонон «қобили қабул» мегардад ва ин аст, ки дар натиҷа чорабиниҳо ба равандҳои тафаккури субъективӣ таъсир намерасонанд, ба ташаккули зарурати васеъ намудани доираи ҷаҳонбинии онҳо ва баланд бардоштани ҳувияти шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ, иштирок кардан дар чорабиниҳои лозима, яъне ташаккули муносибатҳои зарурӣ боис намегарданд.

Равиши фаъолияти системавӣ (асосгузорон Л.С.Выготский, П.Я.Галперин, А.Н.Леонтев, Д.Б.Элконин ва ғ.), ки асоси методологии Стандарти давлатии таҳсилотро ташкил мекунад, ҳангоми ташкили фаъолияти тарбиявӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ хеле бартарӣ дорад. Ба андешаи А.Г. Асмолов маҳз ҳамин равиш дар асоси мавқеи марказии шахсияти кӯдак мавҷудияти «фикр»-ро пешбинӣ карда, ҳамчунон тамаркузи онро ба ташаккули ҳувияти шаҳрвандӣ тавассути самтҳои арзишии он равона менамояд [6, С. 31-37].

Равиши фаъолияти системавиро ҳамчун асоси тарбияи шаҳрвандиву ватандӯстӣ (В.В.Гладких, В.Г.Федорест), нақши он дар тарбияи маънавӣ, ахлоқӣ ва ватандӯстӣ (Е.М.Эпинина ва Д.А.Дяконова) баррасӣ намуда, усулҳои тарбияи ватандӯстиро дар заминаи равиши фаъолияти системавӣ таҳқиқ намуда (И. Г. Чугаева ва А. И. Кузнецова), муаллифони номбаршуда ба хулосае омадаанд, ки омӯзгор-мураббӣ бояд равандро тавре ташкил кунад, ки наврас пайваста ба вазъият ва зарурияти ҳалли вазифаҳои амалии ба таври муайян таҳияшуда ва ба дӯши ӯ гузошташуда дучор шавад (эҳтимол дар раванди фаъолияти лоиҳавӣ) ва маҳз ин ҷанба бартарии фаъолияти омӯзгорро

нишон медиҳад. Бо назардошти хусусиятҳои психологии синну соли таълимгиранда, вазъи зиндагии ӯ, дараҷаи маълумот ва ғайра вай бояд аллакай дар чараёни таълим ба ҳалли масъалаҳои ҳаётии ҷамъият ҳам дар сатҳи ҷомеа ва ҳам дар сатҳи як оилаи мушаххас ё ҷомеаи дигар ҷалб карда шавад. Тавассути чунин фаъолиятҳо ташаккули сифатҳои шахсии шахрванд ва ватандӯст, аз ҷумла ташаккули муносибатҳои мувофиқ ва ҳисси масъулият барои натиҷа бештар муассир мегардад.

Дар доираи фаъолиятҳои дар боло тавсифшуда, наврас ё ҷавон мачбур аст, ки бо объектҳо ва муассисаҳои гуногун, ки дорои салоҳиятҳои зарурӣ барои бомуваффақият ҳал кардани вазифаҳо мебошанд, робитаи самарабахшро ба роҳ монад. Баробари ворид шудан ба ин низом, иштирок доштан дар раванди дигаргунсозӣ ва беҳбуди ҳаёти одамон ё ҷомеаҳои мушаххас ҷавон мақоми худро дар назди дигарон баланд мекунад, дарк менамояд, ки ӯ метавонад ба ҷаҳони атроф таъсир расонад ва ин воситаҳо барои баланд бардоштани эътимоди ӯ мусоидат мекунанд.

Гузашта аз ин, вижагиҳои равиши системавӣ-фаъолиятӣ, ки аз зарурати мустақилона ба даст овардани донишҳои лозима иборат аст, таълимгирандаро ба омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷанбаҳои фарҳангӣ то низоми идоракунии давлатӣ, аз хусусиятҳои этникӣ то аломатҳои арзишҳои анъанавӣ оид ба масъалаҳои таъмини иҷтимоии шахрвандон ва ғайра ҷалб мекунад. Ҳамаи ин, воқеан, ҷавонро ба иштирок дар фаъолиятҳои иҷтимоӣ, шахрвандӣ ва ватандӯстӣ водор месозад, қобилияти қабули қарорҳоеро, ки ба ҳаёти дигар одамон таъсир мерасонад ва барои онҳо масъулият бар дӯш дорад, ташаккул медиҳад ва умуман таъсир расонидан ба сарнавишти Ватанро дарк менамояд.

Равиши фаъолияти системавӣ, ба андешаи А.Н. Виршиков, барои тарбияи ватандӯстӣ хеле мавриди истифода мебошад ва агар фаъолияти ватандӯстӣ ба асос гирифта шавад, комилан мувофиқ аст. Аммо дар айни замон чунин қолаби фаъолият аз сабаби суст будани базаи назариявӣ, ки худи мафҳуми асосӣ ва фарқи онро аз дигар намудҳои фаъолият ба таври кофӣ

тавсиф ва кушода медиҳад, душвор аст. Худи А.Н. Виршиков эҳсоси ватандӯстиро аз талаботи ҷомеа ба ҷузъҳои маънавию ахлоқии шахс, ташаккул додани зарурати фаъолияти самти мувофиқ мешуморад ва ин фаъолият, аллакай ба шахс имкон медиҳад, ки мавқеи муайянро бо риояи талаботи муайян дар дохили ҷомеа аз ҳисоби мувофиқати меъёрҳо ва иҷрои вазифаи муайян ишғол намояд [27].

Муҳаққиқ Т.Н. Гушина вобаста ба ин изҳор қардаст, ки: “Муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ барои эҷоди педагогӣ дар ташаккули фаъолияти муштараки наврасону ҷавонон амалан имкониятҳои номаҳдуд доранд ва дар ҷараёни он таълимгиранда дар мавқеи субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ қарор мегирад. Ин фазои чунин муассисаҳоро аз муҳити таълимии муассисаи таҳсилотӣ фарқ мекунонад. Дар ин ҷо ба мактаббачагон нақши иҷрокунандаи хоҳиши омӯзгороне вогузор қарда мешаванд, ки вазифадоранд дар ҷорабиниҳои муайяни дорои хусусияти ватандӯстӣ ихтиёрон, бидуни иштирок дар интихоби мавзӯ, ё дар омода кардани мундариҷа, ё дар даъвати меҳмонон, ширкат варзанд. Чунин ҷорабиниҳо, ҷӣ хеле ки дар боло зикр шуд, ба доираи эҳсоси ҷавонон таъсир намерасонанд, дар онҳо шавқу ҳавас ва майлу рағбат ба мавзӯи пешниҳодшуда бедор намешаванд, зеро аз онҳо танҳо ҳузур дошта ва мушоҳидаи ҷудоғона талаб қарда мешавад. Дар ҳоле ки равиши фаъолияти системавӣ иштироки фаъолони наврасу ҷавонро дар фаъолияти босамар тақозо мекунад, пас ин дар ниҳоят ба ташаккули сифатҳои шахсии ӯ тавассути иҷрои як қатор корҳои гурӯҳӣ ва дигар амалиётҳои лозима таъсир мерасонад” [34, С. 123-140].

Дар раванди тарбияи ватандӯстӣ аз ҳар як имконият истифода бурдани насли наврас барои нишон додани субъективияти худ аз ҳисоби ба ӯ додани мустақилияти бештар дар қабули қарор ва интихоби роҳҳои расидан ба мақсадҳои ба миён гузоштаи омӯзгор хеле муҳим аст ва ин, воқеан, масъулиятро барои натиҷаи ба даст овардашуда дар назар дорад. Метавон гуфт, ки хусусиятҳои муҳими субъективӣ қобилияти ба миён гузоштани мақсаднокӣ ва фаъолияти эҷодӣ, худбаҳодиҳии мувофиқ, худтанзимкунӣ ва

мустақилияти шахсиро дар бар мегиранд. Аз нигоҳи муҳаққиқон навъи локуси назорат, ки метавонад ҳам берунӣ ва ҳам дохилӣ бошад, дар раванди ташаккули субъективӣ ҳамчун хусусияти интегративии шахсият ба шумор меравад (О.С.Лапкова.). Ҳамзамон, ба ақидаи Р.Харре, субъекти ғаёл бояд дараҷаи муайяни мустақилият дошта бошад, на ин ки тамоми рафтори ӯ бояд аз рӯйи муҳити зист муайян карда шавад [67, С. 140-145].

Зумрае аз муаллифони муосир дар он ақидаанд, ки мақсади тарбияи ватандӯстӣ аз мутобиқ кардани шахсияти кӯдак ба як амсилаи муайяни арзишҳои меъёрӣ, ба як симои идеалии ягон ватандӯст иборат аст, ки маҷмуи ормонҳои муайяни маънавӣ, мақоми дастури ҳаётро доро буда, ташаккули ҳисси ватандӯстиро фаро гирифта, ба ғаёлияти ғаёли шахрвандӣ, ки тавассути он мавқеи ватандӯстии субъект амалӣ мегардад, водор месозад.

В.В. Гладких чунин мешуморад, ки аз нуқтаи назари баланд бардоштани самаранокии раванди тарбияи ватандӯстӣ ғаёлияти афзалиятноктар чорабиниҳои иҷтимоию фарҳангии беруназсинфӣ тамоюли ватандӯстидошта шуда метавонанд. Онҳо тавассути доираи дастраси шаклҳои ташкилӣ, ки бо технологияҳои инноватсионӣ фасилитатсионӣ ғанӣ гардонида шуда, дар шароити ҳавасманд кардан ба эҷодкорӣ ва майли худтакмилдиҳӣ татбиқ карда мешаванд, амалӣ мегардад [29, С. 322-326].

Муносибати аксиологӣ низ як воситаи муҳимест, ки равишҳои маърифатӣ ва амалиро дар амсилаи педагогии гуманистӣ ба ҳам мепайвандад. Он ба ғояҳои педагогикаи аксиологӣ, ки дар асарҳои В.А. Слостенин, мақолаҳои Е. Силяева, инчунин дар асарҳои Е.В. Бондаревская дарҷ гардида, ба баррасии масъалаҳои таълиму тарбияи самти ба шахсият нигаронидашуда аз мавқеи парадигмаи гуманистӣ бахшида шудаанд, асос ёфтааст. Дар заминаи ин кор зарурати истифодаи равиши аксиологӣ бо муносибат ба ватандӯстӣ ҳамчун арзиши асосие муайян карда мешавад, ки рафтори фардро ба баҳодихии воқеияти атроф ва дарёфти роҳи ҳалли мушкилоте, ки дар назди ӯ қарор дорад, ба эътидол дароварда, роҳнамоӣ ва танзим мекунад.

Муносибати аксиологӣ муҳим будани камолоти арзишманди омӯзгор-

мураббиро, ки кодир аст донишро ба арзишҳои баъри таълимгиранда зарур табдил диҳад, асоснок мекунад.

Тамоюлҳои арзишӣ муносибати бошууронаи наврасро ба воқеияти атроф нишон дода, нақши ангезандаро мебозанд, дар ин замина, тибқи ақидаи аксари муҳаққиқон, ватандӯстӣ дар иерархияи арзишҳои шахсият, ки дар раванди тарбияи ватандӯстӣ дар макромухит ташаккул ёфта, барояшон маҷмуи муайяни меъёрҳо ва қонунҳои фарҳангӣ, қоидаҳо ва ғайра хос аст, ҷойи асосиро ишғол мекунад.

А.С. Симановский ва Д. Сироткин аҳамияти зиндагии эмотсионалӣ, муносибат бо воқеияти атрофро тавассути призмаи арзишҳои ахлоқии хоси муҳити иҷтимоӣ, ки шахсияти наврас дар он ташаккул меёбад ва ба ӯ дар сатҳи эмотсионалӣ дода шудани ин арзишҳоро. ки дар раванди тарбияи ватандӯстӣ махсусан муҳиманд, мавриди баррасӣ қарор додаанд [127, С.58-61]. Чунин муносибатро нисбат ба аҳамияти ҷанбаи эҳсосӣ-арзишӣ дар асарҳои Е.В. Яковлева ва Д.В. Еременко вохӯрдан мумкин аст, ки дар онҳо зарурати баланд бардоштани сатҳи ҷалби наврасон ба кӯмакрасонӣ, фаъолиятҳои ихтиёрии намудҳои гуногун баъри ташаккули қобилияти ҷалби эҳсосотӣ таъкид карда мешавад [170, С.442-446].

Ташаккули худшиносии ватандӯстӣ кафолати иҷтимоишавии бомуваффақият аст, ки ҳамчун шиносӣ бо арзишҳои маънавию ахлоқӣ, фарҳанг ва меъёрҳои рафтори ҷомеаи муосир фаҳмида мешавад. Инро файласуфҳо, психологҳо, ҷомеашиносон ва педагогони машҳур, аз ҷумлаи Л.П. Буева, А.В. Петровский, И. Кон, А.В. Мудрик, Е.Н. Шиянов ва дигарон баррасӣ намуданд. Онҳо иброн доштаанд, маҳз ватандӯстӣ дар навбати аввал сифатест, ки ҷомеаи муосир тақозо дорад, бинобар ин маҳз вазифаи арзиши асосиро иҷро мекунад ва дар асоси он дастурҳои ахлоқӣ, ки фаъолияти фардро ҳамчун ҷузъи ҷамъият муайян мекунад, ташаккул меёбанд. Аз ин рӯ, мувофиқи мақсад мебуд, агар тарбияи ватандӯстӣ тавассути ҳамроҳ шудан ба фаъолиятҳои мувофиқ, ки ҷалб карданро дар муносибатҳои иҷтимоии дорони хусусияти шахрвандӣ тақозо мекунад, пеш бурда шавад [40, С.398].

Мусаллам аст, ки ташкили кори фарҳангиву маърифатӣ бо наврасон дар соатҳои беруназсинфӣ аз нигоҳи тарбияи ватандӯстӣ имкониятҳои бузург дорад, аммо амалиячиён бо як қатор мушкилоте рӯбарӯ шудаанд, ки дар давоми даҳсолаҳои охир аҳамияти худро гум накардаанд ва аз ҳама асосии онҳо нарасидани кадрҳои баландхтисоси педагогӣ ва сарбории зиёди наврасон бо барномаҳои таълимии иловагӣ мебошад [162, С. 347-351].

Азбаски тарбияи ватандӯстӣ бе андӯхтани таҷриба дар ҳамкорӣ бо ҷомеа имконнопазир аст, саъю кӯшиши омӯзгорон бояд ба амсиласозии ҳолатҳои муносиби педагогӣ равона карда шавад, то ки дар он таълимгирандагон мавқеи шаҳрвандии худро нишон диҳанд.

М.И. Рожков таклиф мекунад, ҳамчун яке аз ғояҳои асосӣ дар ташаккули усулҳои таъсири педагогӣ, ки ба ошкор намудани нерӯи шахсии таълимгирандае, ки ҳисси ватандӯстии ӯ дар давраи ташаккул қарор дорад, муносибати хоси педагогикаи экзистенциалӣ татбиқ карда шавад. Олим рушди шахсияти хонандагонро мақсади педагогӣ дониста, таваҷҷуҳро ба он чалб мекунад, ки ҳамкориҳои педагогӣ, пеш аз ҳама, бояд ба ошноии онҳо бо меъёрҳои ахлоқию рафтори ахлоқӣ мусоидат намуда, ба худшиносӣ ва худтакмилдиҳӣ дар заминаи худтанзимкунии ахлоқӣ дар раванди амалисозии фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок нигаронида шавад [115, С.71-76].

Бе омӯзиши хислатҳои фардӣ ҳар як хонанда ва таълимчиён ба онҳо аз бартариҳои равиши фардикунонӣ истифода бурдан имконнопазир аст, зеро асоси онро фаҳмише ташкил мекунад, ки наврас бомуваффақият таълиму тарбия мегирад ва инкишоф меёбад, ба ӯ имкон муҳайё мегардад, ки самти таълимии худро тартиб диҳад ва ин фаъолнокӣ ва ҳавасмандии ӯ, қобилияти худбинӣ ва ташаббусро дар ӯ таъмин мекунад [120, С.82-89].

Педагогикаи экзистенциалӣ диққати худро ба таъсири педагогӣ бо мақсади ташаккул ва инкишоф додани нишондиҳандаҳои муайяни шахсияти кӯдак, пеш аз ҳама, ба қисми рефлексивии он алоқаманд эълон мекунад. Ташаккули мусбати концепсияи “Ман” асоси омодагӣ ба ҳамкорӣ, иштирок дар фаъолиятҳои лоиҳавӣ ва ҷамъиятии самти иҷтимоӣ мебошад, ки ба риояи

арзишҳои умумии маънавию ахлоқӣ асос ёфтааст. Ҳисси ватандӯстие, ки таҳти сарпарастии омӯзгори соҳибмаълумот ташаккул меёбад, ба дарки боз ҳам амиқтари муҳаббат ба Ватан ва садоқат ба манфиатҳои он, ба миён омадани зарурати фидокорӣ ба хотири он мусоидат мекунад [48, С.44-48].

Бори дигар аҳамияти дастгирии педагогиро метавон таъкид кард, ки мо онро на танҳо ҳамчун илова ба технологияҳои анъанавии педагогӣ мешуморем. Ба ақидаи аксари муҳаққиқони бонуфуз, мо чунин мешуморем, ки ин истилоҳ тамоми маҷмуи муносибатҳои дастгирикунандаро дар раванди таълим тавсиф мекунад ва ба фароҳам овардан ва нигоҳ доштани шароити мусоиди муҳити зист аз нуқтаи назари ташаккули шахсияти таълимгиранда нигаронида шудааст. Дар ниҳоят, дастгирии педагогӣ омили муҳими раванди ташаккули қобилияти кӯдак барои муайян кардани роҳи оптималии қабули қарор дар вазъияти интихоби ҳаёт мебошад. Дастгирии педагогиро бе иштироки шахсии мураббӣ, ғамхорӣ, дастгирии қоршиносон, ташвиқ ба тафаккури мустақил ва ғайра, ки дар асоси дарки амиқи хусусиятҳои психологӣ синну солӣ ва хусусияти фардӣ таълимгиранда (шогирд), огоҳӣ аз манфиатҳои асосии ӯ амалӣ мегардад, тасаввур қардан ғайриимкон аст.

Асмолов А.Г. дар бораи он, ки омӯзгори муосир бояд дорои он хислатҳое бошад, ки ба ташаккули шахсияти наврас таъсир расонида, фаъолияти педагогиро мувофиқи талаботи гуманизатсияи таълим амалӣ карда тавонад, ӯро тибқи истилоҳи Гарри Салливан "нимаи муҳим" муайян мекунад. Дар баробари ин, аҳамияти омӯзгор на аз рӯйи мавқеи расмӣ ӯ дар зинанизм, балки бо қобилияти ӯ барои ҳавасманд кардани хонанда ба фаъолияти мустақили таълимӣ, равона кардани нерӯ ва қобилиятҳои эҷодӣ ӯ ба худшиносӣ дар фаъолияти касбӣ ва фаъолияти иҷтимоӣ, аз ҷумла тавассути ба даст овардани таҷрибаи зарурии иҷтимоӣ (таҳти роҳбарии мураббӣ), муайян карда мешавад [6, С.13-19].

Барои ташаккули шахсият чунон шароити педагогиро фароҳам овардан лозим аст, ки дар он ташаккули субъективӣ наврас имконпазир бошад ва ин дар навбати худ ба ӯ имкон диҳад дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ дар самти

ташаккули хувияти ватандӯстӣ ташаббус ва фаъолияти эҷодӣ нишон диҳад.

Шакли махсуси ҳамкориҳои омӯзгор ва таълимгиранда дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ ҳодисаест, ки дар доираи он тағйирот бо амали интиқоли арзишҳои фарҳангӣ аз як шахс ба шахси дигар ба амал меояд ва ба туфайли он ҷавон ба фарҳанг (умумӣ, миллӣ, этникӣ ва ғ.) шинос мешавад. Бар хилофи ҷараёнҳои, ҳодисаҳои педагогӣ, ки мафҳуми асосии педагогикаи экзистенциалӣ буда, ҳақиқати ҳамкориҳои байни омӯзгор ва хонандаро низ тавсиф мекунад, ҳамчун омилҳои асосии фаҳмида мешавад, ки ба таъдбири шахсият мусоидат мекунад.

Тарафдорони педагогикаи экзистенциалӣ бар ин назаранд, ки ҳангоми омода намудани ҳодисаҳои педагогӣ силсилаи ҳодисаҳои пеш аз он ба вуҷуд омадаро ба назар гирифтани лозим аст, то дар ин асос ба наврас қобилияти дарки худ ва ҷаҳони атроф омӯзонидани шавад, ӯ ҳавасмандии худро дарк намояд, имкониятҳои худро барои муайян кардани роҳҳои инкишофи минбаъда мустакилона муайян карда тавонад. Албатта, ҳамаи ин равандҳои ба ташаккули шахсият алоқаманд бидуни дастгирии педагогии дуруст, ки ба муқаррароти асосии амсилаи равиши ба шахсият нигаронидашуда мувофиқат мекунад, имконнопазиранд ва фароҳам овардани заминаҳои заруриро дар бар гирифта, ба зуҳури қобилиятҳои шахсии кӯдак мусоидат мекунад (Н.А. Алексеев, В.В. Сериков, Е. В. Бондаревская, И. С. Якиманская ва дигарон).

Дар асоси муқаррарот ва принсипҳои дар интишороти сершумор бахшида ба ифшои моҳияти равишҳои фаъолияти системавӣ, аксиологӣ, экзистенциалӣ, як қатор назарияву принсипҳои дигари аз ҷониби намояндагони педагогикаи муосир изҳоргардида пешниҳод менамоем, ки ҳамчун асоси амсилаи раванди фаъолияти фарҳангиву маърифатӣ барои ҳаматарафа омӯختани усулҳои самарабахши тарбияи ватандӯстӣ принсипҳои зеринро муқаррар кардан мумкин аст:

- педагогикаи гуманистӣ, ки ба шахсияти хонанда нигаронида шудааст, раванди таълимро мувофиқи шавқу завқ ва қобилияти шахсии ӯ ташаккул медиҳад;

- субъективӣ, ки мурочиати домиро ба кӯдак ҳамчун субъект, сарфи назар аз дараҷаи зуҳури субъективии ӯ дар назар дошта, ба муваффақияти ҳамкориҳои педагогӣ мусоидат мекунад;

- фаъолият ҳамчун шакли махсуси ҳавасмандкунии фаъол;

- ташкили чорабиниҳо, мусоидат намудан ба фарогирии наврасони хурдсол ба воқеияти ҳаёти ҷомеа, ташаккул ва амалисозии таҷрибаи иҷтимоии онҳо;

- зарурати таҳлили фаъолияти худ, натиҷаҳо ва таҷрибаи андӯхташуда бо мақсади бунёди траекторияи рушди минбаъдаи худ.

Маълум аст, ки қолабҳои рафторӣ асосан дар зерӣ таъсири урфу одатҳо (аз ҷумла оилавӣ), ки ҷузъи фарҳанги мардум ва ҳамзамон воситаи оптималии ворид шудан ба муҳити мувофиқи иҷтимоӣ тавассути азхудкунии меъёрҳои рафтор ва ҳаёти ҷамъиятии дар он қабулшуда мебошанд, ташаккул меёбанд. Нақши ҳисси ватандӯстӣ то андозае дар он аст, ки ҷомеаро дар заминаи муҳаббат ба Ватан ва дарки масъулият барои сарнавишти он муттаҳид месозад. Як қатор муҳаққиқон (Л.И.Шулунова, К.Д. Азизхонова, Г.Я.Гревцева, М.Е.Дуранов, Т.П.Жуйкова ва ғ.) ба зарурати рӯ овардан ба анъанаҳо дар раванди тарбияи ватандӯстӣ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд, дар ҳоле ки суҳан на танҳо дар бораи он хусусиятҳои фарҳангӣ ва расму оинҳое меравад, ки дар умқи асрҳо ташаккул ёфтаанд - олимони далел меоранд, ки дар тӯли ҳаёти як ё ду насл хеле зиёд анъанаҳо инкишоф меёбанд ва баъзеи онҳо дар байни мардум хеле мустаҳкам ҷой гирифтаанд, хусусан, агар аз тарафи давлат дастгирӣ ёбанд.

Масалан, дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ анъанаҳои ҷашн гирифтани санаҳои инқилобӣ, пас аз ба охир расидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ - Рӯзи Ғалаба; анъанаи гузарондани шанбегиҳо, ки дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ ба вучуд омада, то имрӯз давом доранд (дар Тоҷикистон шанбегиҳоро бо санаҳои фарҳунда гузарондан анъана шудааст) ва ғайра пайдо шуда, ба ҳукми анъана даромаданд. Зимни муҳокима намудани имкониятҳои истифодаи анъанаҳо дар тарбияи ватандӯстӣ ба таърихи таҷлили Соли Нав дар

Иттиҳоди Шуравӣ назар афкандан хеле ҷолиб аст. Пас аз пошхӯрии сиёсати нави иқтисодӣ ин анъана манъ карда шуд (дар як вақт ҳамчун таҷлили Иди таъмид ва Мавлуди Исо), вале баъдан, бо ихтиёри дохӣ (Ленин) боз аз нав зинда гардид, вале мазмуни он ислоҳ карда шуд: бачагон ба ид дар тан либосҳои намояндагони касбҳои коргарӣ, аскарони сурх ва ғайра меомаданд. Ҳатто ранги ҷомаи Бобои Барфӣ сурх буд, ки ин бесабаб набуд, ин ранг "ранги партия" ҳисобида мешуд.

Ҳангоми омӯзиши нашрияҳои, ки ба нақш ва мавқеи анъанаҳои фарҳангӣ дар тарбияи ватандӯстӣ бахшида шудаанд, мушоҳида кардем, ки дар онҳо асосан заминаи методологии истифодаи чунин қолабҳо дар раванди фаъолияти тарбиявӣ ва дар доираи таҳсилоти иловагӣ шарҳ дода шудаанд. Ба андешаи мо, дар доираи муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ ба пешбурди корҳо оид ба омӯзиши анъана ва расму оинҳои фарҳангии халқҳои муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъсир расонидан ба муҳити эмотсионалии наврасони хурдсол дар раванди тарбияи ватандӯстӣ тавачҷуҳи нокифоя дода мешавад.

Дар баробари ин, А.Т. Калиева бар он андеша аст, ки “Анъанаҳо ҳамчун унсури фарҳанги маънавии ҷомеа, роҳи нигоҳ доштани хотираи фарҳангии мардум, робитаҳои гузашта бо имрӯзу оянда барои ташаккули симои оянда аҳамияти калон доранд, зеро онҳо бештар тарзи тафаккур ва фаъолияти инсонро муайян мекунанд” [56, С.102].

Ба андешаи И.Я. Мурзина, дурнамои тарбияи ватандӯстӣ бо истифодаи таҷрибаи педагогикаи халқӣ алоқаманд аст, зеро маҳз он ба таҷрибаи чандинасра рӯ оварда, дар урфу одат ва расму оинҳои ҳар як миллат мутамаказ шудааст. Н.В. Адаева низ то андозае ба ин ақида ҳамроҳ мегардад. Муҳаққиқ моҳияти миллии ватандӯстиро, агар онро аз нигоҳи фарҳанги миллий баррасӣ кунем, ҷолиб аст, муҳокима намуда, аз ҷумла қайд мекунанд, ки ҷӣ тавр ривоятҳои анъанавии тавассути осори бадеии мардумӣ интишорёфта омодагии шахсро барои худро дар ҷомеа ҳамчун ватандӯсти Ватани худ нишон додан муайян мекунанд [2, С. 38-43], [92, С.102].

Аҳамияти омода кардани наврасону ҷавонон ба ҳимояи Ватан дар сатҳи давлатӣ эътироф шудааст, аз ҷумла, «Барномаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва рушди намудҳои ҳарбӣ-амалии варзиш дар байни наврасону ҷавонони синну соли пеш аз даъват ва даъвати ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро ҳукумати кишвар қабул кардааст. Дар баробари ин таҳқиқотчиён ба мавҷуд набудани базаи зарурии методӣ ва умуман нокифоя будани маводи адабӣ роҷеъ ба ин мавзӯ, махсусан дар қисме, ки ба шаклҳои имконпазири кор дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ дахл мекунад, тавачҷуҳ намудаанд. Имрӯзҳо чунин шаклҳои анъанавӣ, аз қабили баргузориҳои вохӯриҳо бо собиқадорони ҷанг бахшида ба санаҳои фаромӯшнашаванда, ташкили ҷорабиниҳои анъанавӣ барои онҳо (ва бо иштироки онҳо), аз суҳбату намоишгоҳҳо то баромади ҳунарнамоии ҳаваскорон бартарӣ доранд. Агарчи ин ҷорабиниҳо дар соатҳои беруназсинфӣ сурат гиранд ҳам, вале қариб ҳамеша дар дохили муассисаи таълимӣ гузаронида мешаванд.

Ба андешаи мо, вазифаи муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ аз он иборат буда метавонад, ки маҳфилҳои дорои характери ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташкил карда, онҳоро бо маводҳо оид ба таърихи маҳаллӣ, ки дар он кор мекунанд, мусаллаҳ намоянд, дар бораи ҳамватанони номдор, инчунин муҷаҳҳаз намудани онҳо бо таҷҳизоти мултимедиявӣ, ки ба муҳокимаи адабиёт ва маводи видеоӣ имкон медиҳад, ҳамчунон наворҳои видеоӣ, филмҳо ва дигар асарҳои дорои хусусияти ватандӯстии худро эҷод кунанд. Бояд зикр намуд, ки доираи хеле васеи тавсияҳо дар асарҳои Бейсенбин К.А. ва Летуновский П.В пешниҳод шудаанд [12, С.102], [56, С.102].

Ҳангоми баррасии имконоти истифодаи анъанаҳо дар тарбияи ватандӯстӣ муносибати илми педагогиро ба ин зухурот равшан кардан лозим аст (қобил ба зикр аст, ки тамоюли равшани зиёд кардани шумораи таҳқиқотчиёни омӯзиши ин падида аз нуқтаи назари илмҳои гуногун баррасӣ карда мешавад). Дар охири асри гузашта тамоюли муносибат кардан ба анъана ҳамчун воситаи мукаммали сабт ва интиқоли фарҳанги халқ устувор гардид, дар ҳоле ки як зумра олимони (Э. Шилс ва дигарон) бар ин назаранд, ки

фаъолияти суннатӣ воқеан тафовути хоси мавзӯҳоеро пешниҳод мекунад, ки аз ҷониби намояндагони асрҳои гузашта дарк карда шудаанд.

Ба як шакли муайян даровардани тафсири ягонаи анъанаи ба истилоҳ «универсалӣ» душвор аст, аммо дар заминаи таҳқиқоти мо дурусттарин шарҳи анъанаҳо ҳамчун ҷузъҳои муайяни таърихи иҷтимоию фарҳангии ҷомеа пешниҳод карда мешаванд, ки дар асоси он ақидаҳо дар бораи арзишҳои маънавию ахлоқӣ, нормаҳои ахлоқ ва рафтор ташаккул ёфта, муддати дароз идеалҳо, расму оинҳо нигоҳ дошта мешаванд.

Қобил ба зикр аст, ки расму оинҳои анъанавӣ муҳимтарин унсуре ҷомеасозӣ мебошанд, зеро онҳо на танҳо иҷрои маҷмуи амалҳоеанд, ки аз насл ба насл мегузаранд - расму оинҳо, чун қоида, як ҷузъи системаи рамзӣ мебошанд (масалан дин). Вазифаҳои зерини расму оинҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

- ором кардан, яксон кардани изтироб тавассути амалисозии фаъолияти муштарак (намоз, рақси расми ва ғайра);

- муттаҳидкунанда, мусоидат ба нигоҳ доштани робита бо наздикон (оила, ҷомеаи ҳамсинфон ва ғ.), ки эҳсоси ниёзмандӣ (ҳар кас масъулияти худро иҷро мекунад) ва бехатариро мебахшад;

- танзимкунанда, зеро он расму оин аст, ки дастурҳои ахлоқӣ ва шаклҳои имконпазири муносибатҳо ва фаъолияти муштаракро дар ҷомеаи мушаххас қабул мекунад;

- мутобиқшавӣ, таъмин намудани тағйироти табиӣи нақшҳо ва мақомҳои иҷтимоӣ ҳангоми ба воя расидан;

- такрористеҳсолкунӣ, зеро асосан ба туфайли расму оинҳо мо маълумотеро, ки барои ҷомеа ва барои фард муҳим аст ва барои интиқол ба наслҳои оянда пешбинӣ шудаанд, азхуд менамоем ва интиқол медиҳем [139, с.265].

Дар як катор маъхазҳо расму оин ҳамчун маҷмуи кодификатсияи амалҳои муайян, як намуди рафтори рамзӣ маънидод шуда, барои ошно намудани кудак бо системаи мақомҳо ва нақшҳои иҷтимоӣ кумак мекунад.

Қайд кардан муҳим аст, ки дастгирии педагогии босалоҳият дар ҳама марҳилаҳо, аз тарҷума то мутобиқшавӣ ва ташаккули эҳсосоти мувофиқ ба татбиқи тамоми вазифаҳои расму оин дар тарбияи ватандӯстӣ мусоидат менамояд.

Вазифаи таъхирнопазири илми педагогӣ аз он иборат аст, ки асосҳои методологии воқеисозии анъанаҳо дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар фазои таълимии муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ коркард карда шаванд. Тибқи пешниҳоди мо, ҳамчун яке аз роҳҳои мувофиқ истифодаи технологияҳои педагогӣ мебошанд, ки дар байни назария ва амалия мавқеи фосилавӣ ишғол намуда, бо асосҳои татбиқашон ва инчунин моликияти муаллиф будан онҳо фарқ карда метавонанд. Технологияи педагогӣ ҳамеша ба маҷмуи дастурҳои психологию педагогӣ асос ёфта, сохтори аниқ, истифодаи усулҳои муайян ва татбиқи таъсири педагогиро барои ба даст овардани натиҷаи пешгӯиҳои педагогӣ пешбинӣ менамояд [42, С.84].

Технологияи педагогиро, ки истифодаи он дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол тавассути рушди анъанаҳо дар шароити муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ ба мақсади ташаккули ҷузъи ватандӯстӣ имконпазир мебошанд, ба таври аёнӣ чунин пешниҳод кардан мумкин аст:

Расми 1. Сохтори технологияи педагогии ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ тавассути рушди анъанаҳо

Технологияи педагогии мазкур дар сурати ичро шудани як қатор шартҳои асосӣ самаранок хоҳад буд. Чунончи:

- аз худ намудани маҷмуи донишҳо оид ба таърихи пайдоиши анъана, тафсир, табдили он бо мурури замон;

-ба вучуд овардани вазъияти ҳодисаи педагогӣ;

-гузаштан ба вижагиҳои татбиқи расму оинҳои суннатӣ, омӯзиши қоидаҳои дохил намудани аломату сифатҳои гуногун, ки дар амал маъноии рамзӣ доранд.

Дар бораи нақш ва ҷойгоҳи анъанаҳо дар тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон сухан ронда, набояд фаромӯш кард, ки қисми зиёди анъанаҳоро кӯдак дар ҳалқаи оила фаро мегирад, ки дар он намояндагони чанд насл бо ҳам зиндагӣ карда, ҳамарӯза бо ҳам муошират мекунанд ва интиқоли арзишҳои маънавӣ ва таҷрибаи ҳаётиро "дар вақти воқеӣ" таъмин менамояд. Ин аҳамияти ҳамкории самаранок бо аъзои оилаи тарбиягирандаро дар ташаккули ҳисси ватандӯстии ӯ муайян мекунад [145, с. 84-87].

Бо назардошти он, ки дар педагогикаи муосир ақидаи зарурат барои муруҷиат ба шахсияти кӯдак, қобилияти худмуайянкунии ӯ бартарӣ дорад, ба андешаи мо, дар раванди тарбияи ватандӯстӣ зарурати фароҳам овардани шароитро барои аз тарафи наврас намоиш додани қобилияти мустақилият дар интихоби роҳҳои иштирок дар ҷорабиниҳои самти ватандӯстӣ, самтҳо ва шаклҳои, ки ба ӯ ҷолибанд ва барои эҷодкорӣ ва худшиносӣ мувофиқанд, фаромӯш кардан лозим нест.

Шакли муассисаи фарҳангӣ-равшаннамоӣ, ба андешаи мо, ба ин тарзи ташкили фаъолияти насли наврас бештар мувофиқ аст. Дар асоси ин ва бо дарназардошти он, ки яке аз роҳҳои муассири таълим амсиласозӣ аст, мо амсилаи педагогии тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсолро дар фазои таълиму тарбияи муассисаҳои таҳия намудем, ки фаъолияти асосии онҳо фарҳангию маърифатӣ мебошад.

Амсилаи мазкур ба мо имкон медиҳад, ки сохтори раванд, қонуниятҳои мавҷудият ва инкишофи онро дар ҷомеа таҳқиқ намуда, имкониятҳои

идоракунии он ва пешгӯйии натиҷахоро омӯзем ва пешниҳод кунем.

Баҳши концептуалӣ. Мақсад аз таҳияи амсила ташкили кор оид ба тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар фазои таълимии муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ дар шароити равандҳои муосири дигаргунсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар сохтани амсила ба мо принципҳои зерин роҳнамоӣ намуданд:

- равиши фаъолияти системанок, ки имкон медиҳад раванди тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун раванди ҳамкории омӯзгор ва таълимгиранда бо мақсади ташаккули шахсияти кӯдак тавассути иштироки фаъолонаи ӯ дар ҳамкории педагогӣ бо мақсади пайдо кардани ҳисси ватандӯстӣ, ташаккули хислатҳои шахсӣ ва низоми арзишҳои дорой хусусияти ватандӯстӣ омӯхта шавад;

- равиши аксиологӣ, ки ба эътирофи моҳияти иҷтимоии арзишҳо (дар байни онҳо яке аз ҷойгоҳи асосиро ватандӯстӣ ишғол мекунад) ва аҳамияти интихоби сифатҳои онҳо барои ташаккули тамоюлҳои арзишманди шахсият, рушди маънавию эҷодии ӯ асос ёфтааст;

- равиши экзистенциалие, ки ғояи зарурати худшиносии шахсро дар фаъолияти муҳими иҷтимоӣ тарғиб мекунад ва бе ташаккули ҳисси ватандӯстии шахс, муҳаббат ба Ватан, саҳм гузоштан ба гузашта ва имрӯзаи он, масъулияти шахрвандӣ барои сарнавишти миллат ва гул-гулшукуфии мамлакат ғайриимкон аст.

Дар асоси муқаррароти асосии равишҳои номбаршуда мо рӯйхати талаботро ба амсилаи самараноке тартиб додем, ки ҳамчун асос барои гузаронидани озмоиши педагогӣ истифода мешавад, чунончи: якпорчагӣ, тамаркуз ба такмили шахс (инсонкунӣ), динамизм ва мутобиқшавӣ, ки имкони татбиқро дар шароити тағйирёбандаи иҷтимоию иқтисодӣ таъмин менамояд, мантиқӣ, пайгирӣ ва муттасилӣ, давомнокӣ, воқеисозӣ, таъба суюбъективият ва худтаъкидкунӣ.

Баҳши муҳтавоӣ-ташкилӣ. Сифати шарикӣ ва ҳамкориро дар раванди ҳамкории педагогӣ дар доираи фаъолияти фарҳангию маърифатӣ дар асоси омӯзиши ақсуламали наврас (зуҳуроти ба қайд гирифташудаи тағйирот дар

хислатҳои шахсияти ӯ) нисбат ба чорабинии аз тарафи омӯзгор омода ва ташкил кардашуда арзёбӣ кардан мумкин аст. Бинобар ин, вазифаи дастгирии педагогӣ иҷроӣ як қатор шартҳои педагогии барои ташаккули эътиқод, эҳсосот ва тарзи рафтори ватандӯстӣ заруре мебошад, ки тавассути воқеисозӣ дар раванди тарбияи ватандӯстӣ ба вуқӯ меоянд.

Баҳши меъёрӣ-натиҷавӣ. Натиҷаҳои самаранокии системаи тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсолро, ки дар асоси амсилаи пешниҳодшудаи педагогӣ сохта шуда, дар муҳити таълимии муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ татбиқ карда мешаванд, аз рӯйи сатҳи ташаккули ҷанбаҳои эҳсосотӣ-баҳогузорӣ, самти арзишмандӣ ва фаъолиятӣ, ки дар зухуроти худшиносии ватандӯстӣ, ҳиссиёт ва эътиқоди ватандӯстӣ, ниёзҳо ва иродаи ватандӯстӣ ба рафтори ватандӯстӣ ва фаъолияти мувофиқ ифода меёбад, арзёбӣ кардан мумкин аст.

Одатан, усулҳои гуногуни пурсиш, ки ба гирифтани маълумот дар бораи тағирёбии хусусиятҳои шахсии мусоҳибон нигаронида шудаанд, ҳамчун усулҳои омӯзиши сатҳи ташаккули нишондиҳандаҳои номбаршудаи шахсият истифода мешаванд.

Ҳамчун шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар фазои тарбиявии муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ мо фароҳам овардани имкониятҳои худмуайянкунии наврасро ҳамчун субъекти раванди таълим тавассути тарбияи қобилияти худшиносии ӯ муайян намудем, аз ҷумла: мурочиат ба шаклҳои гуногуни ҷалб кардан ба фаъолияти осорхонаҳои маҳаллӣ, аз мактаб то осорхонаҳои ёдгории ҳамватанони номдор; ҳамкориҳои баробари омӯзгорон ва аҳли оилаи наврасони хурдсол, ки дар шакли шарикӣ иҷтимоӣ-педагогӣ амалӣ карда мешавад; ба амалия дохил намудани машғулиятҳои беруназсинфӣ, гузарондани чорабиниҳое, ки мақсад аз онҳо ба урфу одатҳо ва расму оинҳои ҷузъи фарҳанги этникӣ дохил шудани хонандагон ва ғайра мебошад.

Имконияти амалӣ намудани ҳадафи эҷоди амсилаи пешниҳодшуда, яъне омӯзиши имкониятҳои воқеисозии тарбияи ватандӯстӣ дар раванди фаъолияти

фарҳангию маърифатиро пешгӯӣ намуда, мо дарк намудем, ки то чӣ андоза сатҳи асосии ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ ва таъба ба хусусиятҳои шахсияти наврас ва ниёзҳои инфиродии ӯ дар робита бо марҳилаҳои инкишофи равониаш дар раванди мазкур аҳамияти назаррас доранд.

Бино бар назардошти мо сатҳи натиҷаҳои бадастомада барои ҳамаи иштирокчиёни озмоиши педагогӣ, ки дар боби сеюм ба таври муфассал тавсиф мешавад, яқсон буда наметавонад. Вале ақидаҳоеро, ки дар асоси онҳо амсилаи таҳиякардаи мо, усулҳо ва шаклҳои нишондиҳандаи самаранокиро дар қор бо гурӯҳи синну соли муайян пешниҳод менамояд, дар раванди ташаккули ҳамкориҳои педагогӣ байни устодон ва шогирдон бо мақсади тарбияи ватандӯстони ҳақиқӣ истифода бурдан мумкин аст.

2.1. Тавсифи марҳилаҳои озмоиш ва таҳлили сатҳи ташаккули ҳисси ватандӯстии насли наврас

Ҳар як усул, тарзу воситае, ки барои истифода дар раванди тарбияи ватандӯстии наврасон тавсия шудаанд, ҳам асосҳои назариявӣ ва ҳам санҷиши озмоишӣ талаб мекунанд. Ба чунин самтҳои фаъолияти педагогӣ, аз қабилҳои тарбияи ватандӯстӣ, бояд муносибати махсусан ҷиддӣ қарда шавад, зеро он қорҳои ташаккули арзишҳои маънавӣ ва ҳислатҳои шахсиятиро дар бар гирифта, сарнавишти ояндаи насли наврасро то андозае муайян мекунанд.

Азбаски дар муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ чунин як самт, ба мисли тарбияи ватандӯстӣ дар байни наврасону ҷавонон, аз як тараф ба қадри қофӣ инкишоф наёфтааст, аз тарафи дигар, таҷдиди доимиро тақозо мекунанд, мо қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ анҷом додем, ки он таҳлили сарчашмаҳои муосири назариявӣ ва амалии дастраси педагогиро бо мақсади асоснок қардани таҳминҳои мо дар бораи маҷмуи шартҳои педагогии барои таъмини самаранокии ин раванд зарурро пешбинӣ менамояд.

Мақсади таҳқиқот таѕдиқи самаранокии шароитҳои педагогии пешниҳодшуда барои воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасонро

дар корҳои беруназсинфӣ (аз ҷумла, бо истифода аз имкониятҳои муассисаи фарҳангии маърифатӣ) тавассути таҳқиқоти эмпирикӣ ва гузаронидани озмоиши педагогӣ дар бар мегирад.

Объекти таҳқиқот раванди татбиқи технологияҳои педагогии ташаккули раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар муҳити рушдбандаи муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ мебошад.

Мавзӯи таҳқиқотро шароитҳои педагогӣ дар бар мегиранд, ки барои қонуни воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас бо истифода аз афзалиятҳои муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ заруранд.

Фарзияи таҳқиқотро воқеисозии раванди ҳамкориҳои мутақобилаи педагогӣ, ки ба бедор кардани ҳисси ватандӯстӣ дар наврасону ҷавонон дар муҳити инкишофбандаи муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ нигаронида шудааст, ташкил намуда, дар сурати мавҷуд будани шароитҳои зерини педагогӣ мукамалтар хоҳад шуд:

- ба намудҳои гуногуни ҷорабиниҳои ватандӯстӣ ҷалб намудани наврасону ҷавонон ҳамчун иштирокчиҳои фаъоли раванди банақшагирӣ, омодагӣ ва ташкилӣ дар баробари хонандагони синфҳои болоӣ, ҷавонон, омӯзгорон, намоёндагони ҷомеа ва аъзоёни оила;

- иштироки мактаббачагони синни наврасӣ дар шаклҳои гуногуни қори илмию таҳқиқотии осорхонаҳои маҳаллӣ (кишваршиносӣ, музейҳои қорхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳои таълимӣ), пеш аз ҳама дар ҷорабиниҳо оид ба омӯзиш ва пурра намудани нигораҳо;

- ворид намудани амалияҳои фаъолияти таъсирбахши педагогӣ, ки ба наврасон дар дарки зодгоҳи худ тавассути ошноӣ бо анъана ва расму оинҳои мардумӣ мусоидат мекунанд;

- ҳавасманд намудани наврасону ҷавонон ба ҳама гуна шаклҳои ифодаи муносибат тариқи усулҳои гуногуни таъсири педагогӣ бо мақсади гирифтани фикру ақида.

Мо чунин бахшҳоро муайян кардем, ки ба ҳалли масъалаҳои марбут ба қори озмоиши тавсифшуда бахшида шудаанд:

- интихоби усулҳои мувофиқи ташҳиси нишондиҳандаҳои ташаккули ҷузъҳои маърифатӣ, эҳсосӣ-ҳавасмандӣ ва ғаъолияти ватандӯстӣ дар наврасони хурдсол дар ҳама марҳилаҳои ҳамкории педагогӣ дар муассисаи фарҳангию маърифатӣ;

- омода намудани омӯзгороне, ки барои иштирок дар иҷрои барномаи тартибдодаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ интихоб шудаанд;

- татбиқи таҷриба оид ба омӯзиши усулҳои ҳамкорӣ ва таъсири мутақобилаи субъектҳои раванди таълим ва хусусиятҳои асосии муҳити таълимӣ, ки барои таъмини самаранокии он заруранд;

- санҷиши эмпирикии самаранокии барномаи тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол (синфҳои панҷум ва шашуми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ), ки барои татбиқи соатҳои беруназсинфӣ (аз ҷумла дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ) пешбинӣ шудааст;

- арзёбии самаранокӣ ва (дар ҳолати зарурӣ) ворид намудани ислоҳоти дахлдор ба номгӯӣи шартҳои педагогии пешниҳодкардаи муаллифон, ки барои бомуваффақият амалӣ намудани раванди воқеисозии тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар корҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ заруранд;

Дар доираи кори озмоишии тавсифшуда (озмоиши педагогӣ) марҳилаҳои муқарраркунанда, ташаккулдиҳанда ва назоратӣ амалӣ карда шуданд.

Марҳилаи санҷишӣ ба муайян кардани сатҳи ташаккули ҷузъҳои маърифатӣ, эҳсосӣ-ҳавасмандӣ ва ғаъолияти ватандӯстӣ дар наврасон, инчунин омӯзиши таъсири корҳои тарбиявӣ ба рушди онҳо, ки аз тарафи омӯзгорон дар соатҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ амалӣ мегардад, бахшида шудааст.

Ҷузъи маърифатӣ маҷмуи донишҳоест, ки наврас аз омӯзгор гирифта ва мустақилона аз худ кардааст ва барои дарки чунин падидаи мураккаби иҷтимоӣ, ба мисли ватандӯстӣ, ташаккули худшиносии ватандӯстӣ зарур буда, дар шакли муҳаббат ва эътиқод ба Ватан, мардуми худ, анъана ва расму оин,

дар омодагӣ ба қурбониҳо ба хотири Ватан, ки минбаъд барои бедор кардани зарурати рафтори бошуурунаи шаҳрвандӣ заминаи кофист, зуҳур меёбад. Роҷеъ ба хувияти ватандӯстии ташаккулёфта мо метавонем дар ҳолате суҳанронем, ки агар низоми арзишҳои ахлоқии наврасону ҷавонон мафҳумҳои аз ҷиҳати эмотсионалӣ обурангдодашударо, аз қабилӣ “ватандӯстӣ”, “муҳаббат ба ватан”, “Ватан”, “зодгоҳ”, “ватандӯст”, фаро гирифта бошад (О. К. Позднякова ва Е. Л. Крылова) [100, С.303], [104, С. 121-128].

Огоҳӣ ва зуҳури эҳсоси ватандӯстӣ аз ташаккули ҷузъи эҳсосӣ ва ҳавасмандии ватандӯстӣ дар навраси хурдсол шаҳодат медиҳад. Тавре маълум аст, эҳсосот дар давраи наврасӣ ва ҷавонӣ ҳамчун сигнали ҳавасмандкунанда барои амалҳои муайян, аз ҷумла бошууруна ҷорӣ намудани фаъолияти ватандӯстӣ амал мекунад. Барои хонандагон ин метавонад ҳам дар таълим (тавассути худбаҳодихӣ ва хоҳиши ба Ватан бештар фоида овардан ҳамчун мутахассиси сатҳи баланд) ва ҳам зимни фаъолият дар ҷомеа (аз ҷиҳати иҷтимоӣ муфид) зоҳир шавад. Дар давоми солҳои таҳсил дар синфҳои панҷум ва шашум ҳавасмандии ватандӯстӣ аллакай ҳамчун муҳим ва кофӣ барои зуҳури аксуламали муайян ба падидаҳои ҳаёти иҷтимоӣ доништа мешавад [80, С.286].

Ҷузъи фаъолиятро аз ҷузъи эмотсионалӣ ва ҳавасмандкунӣ ҷудоғона баррасӣ кардан мумкин нест, зеро эҳсосот наврасро ба машғул шудан ба фаъолияти ватандӯстӣ водор мекунад, ва ин имкон медиҳад на танҳо маълумоти бештар ба даст орад, балки натиҷаи ин фаъолиятро, ки дар навбати худ боиси мустаҳкам шудани ҳиссиёти маънавӣ, эҳтиёҷот ба иштироки минбаъдаи фаъолна дар кори ташкилотҳои дахлдори ҷамъиятӣ, осорхонаҳову муассисаҳои ёдгориҳои таърихӣ, ташкилотҳои ихтиёрӣ ва ғайра мегардад, эҳсос кунад [80, С.287].

Ҳамин тариқ, ташаккули ҷузъҳои номбаршудаи ватандӯстӣ дар байни наврасонро дар муҳити рушдиҳандаи муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ метавон ҳамчун раванди ба даст овардан, ҷамъоварӣ кардан ва ба низом даровардани миқдори кофӣ иттилооти зарурӣ барои ба вучуд омадани

низоми фикру ақидаҳои хоси шаҳрванди ба ватандӯстӣ майлдошта, ки ба бурдани фаъолияти ватандӯстӣ бо мақсади муваффақ шудан дар ҷомеа эҳтиёҷ дорад, тавсиф намуд.

Арзёбии самаранокии раванди воқисозии тарбияи ватандӯстии наврасон зимни корҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ мониторинги тағйироти нишондиҳандаҳои муайянро дар доираи амалисозии корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ талаб мекунад. Бинобар ин, бояд меъёрҳои арзёбии мақсаднок муайян карда шуда, тибқи онҳо натиҷаҳои бадастомада санҷида шаванд. Интихоби усулҳои баҳодихӣ тавассути омӯзиши адабиёти махсус анҷом дода шуд, ки ин имкон дод тарҷеҳоти мо нисбати интихоби кардамон аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шаванд.

Бо мақсади муайян намудани дараҷаи ташаккули ҷузъи маърифатӣ дар байни хонандагони синфҳои панҷум ва шашуми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз саволнома, тестҳо ва суҳбатҳо истифода бурда шуданд. Дар байни мавзӯҳои пешниҳодшуда рӯйдодҳои муҳимтарини таърихи мамлакат; таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон, рамзҳои давлатии он; зиндагиномаи шахсиятҳои барҷастаи Тоҷикистон, аз ҷумла қаҳрамонони муосир ва ғайра буданд. Усулҳои зикргардида имкон медиҳанд, ки то ҷӣ андоза аз тарафи наврасон дарк гардидани мафҳумҳои муҳим, аз қабили «Ватан» (муҳаббат ба Ватан, хизмат ба Ватан), «зодгоҳ», «миллат», «ҳамватан», «вазифа» (дар назди Ватан, қарзи шаҳрвандӣ), «анъанаҳо» (мardумӣ, қадима), «маросимҳо» ва ғайра арзёбӣ гарданд [114, С. 311], [155].

Ташаккули ҷузъи эмотсионалии ҳавасмандкунӣ бо истифода аз усулҳо, аз қабили мушоҳида ва пурсиш баҳо дода шуд. Ба сифати усулҳои асосӣ методикаи баҳодхӣи сатҳи ватандӯстии В.И. Лутовинов, саволномаи “Ватани ман - Тоҷикистон” (дар асоси саволномаи Д.В. Григорьев “Ватани ман - Русия), ки аз ҳашт баҳши муҳокима иборат буда, натиҷаи он бо усули таҳлили контент-анализ (мундариҷа) коркард шуда, тахмин мекунад, ки аз ҳама бештар нишондиҳандаҳои муҳими зухуроти ҷузъи эмотсионалии ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби наврасон дарки муҳаббат ба Ватан, дарки мусбати зухуроти фарҳанги

этникӣ, майли пайравӣ ба анъанаҳои миллӣ ва ғайра мебошад, истифода бурда шуданд [73, С.325].

Омодагӣ ба меҳнати ғаёл ба нафъи Ватан меъёри асосии баҳодихии ташаккули ҷузъи ғаёлияти ватандӯстӣ маҳсуб мешавад. Аз сабаби он, ки хонандагони синфҳои панҷум ва шашум чунин ғаёлиятҳоро танҳо бо роҳнамоии калонсолон анҷом дода метавонанд (зеро он мавҷудияти маҷмуи пурраи сабабҳои иловагиро пешбинӣ мекунад), муайян кардани сатҳи ташаккули ин ҷузъи мушаххас маҳсусан душвор аст. Усули афзалиятнок ин мушоҳидаи мукамал (мушоҳидаи иштирокчӣ) мебошад, ки аз рӯйи натиҷаи он дараҷаи иштироки наврас ба ғаёлияти ватандӯстӣ ва ҳавасмандии асосии ӯ баҳо дода мешавад [93, С.33].

Дар ҷадвали 1 тавсифи ҳамаҷонибаи усулҳои арзёбии ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар наврасон оварда шудааст, ки мо барои истифода дар ин қор қобили қабул шуморидем.

Ҷадвали 1. Усулҳои арзёбии ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар наврасон, равишҳои умумӣ.

Ҷузъҳо	Нишондодҳо	Методика
Маърифатӣ	Мавҷудияти системаи дониш дар бораи муҳимтарин мафҳумҳои ватандӯстӣ («Ватан», «диёр», «зодгоҳ», «кишвар», «миллат», «халқ» ва ғ.), дарки мазмуну маъно ва таъсири онҳо ҳам ба зиндагии ҳар як шахс ва ҳам ба кулли ҷомеа	Сухбату санҷишҳо оид ба дониш дар бораи муҳимтарин рӯйдодҳои таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рамзҳои давлатии он, маълумот доштан дар бораи шахсиятҳои барҷастаи Тоҷикистон, аз ҷумла қаҳрамонони муосир;
Анғезавӣ	Зухури бошууронаи муҳаббат ба Ватан, дарки мусбати зухуроти фарҳанги этникӣ, майли пайравӣ ба анъанаҳои миллӣ, дарки иштирок дар сарнавишти Ватан	Саволномаи «Ватани ман - Тоҷикистон» (аз рӯйи усули Д.В. Григорев) бо арзёбии натиҷа бо усули таҳлили мазмуну мундариҷа; методикаи В.И Лутовинов.
Ҷаёлиятӣ	Омодагӣ ба меҳнати ғаёл ба нафъи Ватан, саъйи кӯшиш барои иштирок кардан дар ғаёлияти ташкилотҳое, ки татбиқи лоиҳаҳои дорой аҳамияти иҷтимоиро бо мақсади беҳтар кардани ҳаёти тамоми ҷомеа ва аъзоёни алоҳидаи он раҳандозӣ менамоянд.	Мушоҳидаи мукамали шаклҳои иштирок дар ҳаёти коллектив, муайян намудани ҳавасмандӣ ба ғаёлияти ғаёл дар самти ҳукуқи шаҳрвандӣ.

Дар асоси хулосаҳое, ки дар таҳқиқотҳои Н. Верещагина, Л. Манина, В.Е. Мусина, Н.Г. Шебет, З.В. Лукашен ва дигар муаллифон пешниҳод гардидаанд, мо низ ба хулосае омадем, ки сатҳи ташаккули ҷузъи ватандӯстӣ метавонад паст, миёна ё баланд бошад ва ба гурӯҳи муайян ҷалб намудани хонанда дар асоси таҳлили мавҷуд будан ё набудани миқдори муайяни дониш, муносибати эмотсионалӣ ба баъзе мафҳумҳо ва эҳсосот, инчунин ҳавасмандӣ ба намуди муайяни фаъолият ба вучуд меояд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Арзёбии хусусиятҳои шахсии хонандагони синфҳои панҷум ва шашум тибқи меъёрҳои ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ

Сатҳи баланд	Сатҳи миёна	Сатҳи паст
Ҷузъи маърифатӣ		
Қайд карда мешавад, ки мавҷудияти маҷмуи донишҳои ба хусусиятҳои синну соли психологӣ мувофиқи хонандагон дар бораи мазмуни мафҳуми ватандӯстӣ, ки онҳо дар раванди фаъолияти таълимӣ озодона истифода мебаранд, метавонад ҳам моҳияти итилоҳотро вобаста ба ватан, диёр, миллат, халқ ва ғайра, ҳам муносибатҳои мутақобила ва таъсири мутақобилаи онҳоро шарҳ диҳад. Саъйи кӯшиши амиқтар намудани фаҳмиши худ роҷеъ ба таърихи Тоҷикистон, дар бораи халқҳои сокини кишвари худ ва қаҳрамонони он, ифтихор аз миллати худ, эътироф кардани он ҳамчун арзиши маънавию ахлоқӣ, эҳтироми анъана ва расму оинҳо ҷойи худро доранд.	Дар мавзӯи ватандӯстӣ миқдори муайяни дониш, қобилияти номбар кардан ва шарҳ додани итилоҳоти асосӣ ҷой дорад. Миқдори маҳдуди донишҳо дар бораи таърихи Тоҷикистон, марҳалаҳои асосии он ва фаъолияти шахсиятҳои барҷаста, ки тибқи барномаи таълимӣ маҳдуд карда шудааст. Доштани тасаввурот дар бораи решаҳои таърихӣ, аҳамияти мансубияти шахс ба як қавми муайян.	Тасаввурот дар бораи моҳияти ватандӯстӣ ҳадди ақалл аст, имкони номбар кардани мафҳумҳои асосии марбут ба ин бахши дониш вучуд дорад, вале дар шарҳи моҳияти онҳо ва пайгирӣ кардани робитаҳои мутақобилаи душворӣ дида мешавад. Набудани миқдори зарурии дониш дар бораи таърих ва хусусиятҳои фарҳанги миллии Тоҷикистон, зухуроти муносибати бошуурина ба хусусиятҳои миллии ҳамчун арзиш, майл ба риояи анъанаҳои миллии.

Чузыи эмотсионалию ангезавӣ		
<p>Мавҷудияти симои ташаккулёфтаи Ватан ҳамчун чузыи ҳувияти миллӣ, арзиши олиии маънавӣ; мавҷудияти муносибати эҳсосӣ ба мафҳумҳо ва идеалҳои асосии ватандӯстӣ, ки ҳамчун ҳосиятҳои шахсият ва асосӣ қабул карда мешаванд.</p> <p>Зухуроти муносибати хос ба ҳамватанон, ки дар асоси арзишҳои умумии ахлоқӣ ва фарҳангӣ асос ёфтааст. Огоҳӣ аз ниёғони худ, қаробати хешовандӣ бо намояндагони халқи худ, шаҳрвандони кишвари худ. Омодагӣ ба қурбон кардани манфиатҳои шахсии худ ба хотири манфиатҳои Ватан.</p>	<p>Дарки мансубияти худ ба шаҳрвандони як кишвари муайян вучуд дорад, вале тобиши ин эҳсосот ҳис карда намешавад. Дарки идеалҳои асосии ватандӯстӣ мавҷуд аст, аммо мафҳумҳо ва категорияҳои асосӣ воқуниши эҳсосиро ба вучуд намеоранд. Муносибат ба дигарон эҳтиромона, баробарҳуқуқ аст ва ба ҳеҷ вачҳ вобаста ба миллаташон фарқ намекунад. Кӯшиши ҳамкорӣ кардан дар дохили коллектив, қабули нуктаи назари аксарият ҷой дорад. Меҳру муҳаббат ба Ватан (аз ҷумла ба зодгоҳ низ) на каму на бештар аз «мисли дигарон» ифода меёбад, майлу хоҳиши афзал доништани манфиатҳои ҷамъиятӣ бар зарари манфиатҳои шахсии худ мушоҳида карда намешавад.</p>	<p>Симои Ватан ташаккул наёфтааст, нисбат ба ҷойи таваллуд (истиқомат) муносибати эмотсионалӣ вучуд надорад. На майлу хоҳиши беҳтар доништани таърихи зодгоҳашон, на майли ифтихор доштан аз гузаштаи пуршарафи халқи худ мушоҳида намешавад. Муносибати бепарвоёна нисбат ба фаъолияти дастҷамъонаи дорои характери ватандӯстӣ, иштирок дар чорабиниҳои, ки бо фарогирии анъанаҳои миллӣ алоқаманданд, мушоҳида карда мешавад. Афзал доништани манфиатҳои шахсӣ бар зарари манфиатҳои ҷамъиятӣ мушоҳида карда мешавад.</p>
Чузыи фаъолияти		
<p>Майлу хоҳиши иштирок кардан дар ҳаёти ҷамъиятӣ дар натиҷаи дарк намудани аҳамияти меҳнати фаъолон ба нафъи ҷомеа комилан равшан зоҳир мегардад. Кӯшиши муайян кардани нақши худ дар дар кори умумӣ қайд карда мешавад. Фаъолияти ватандӯстӣ ҳамчун як имконияти худтакмилдиҳӣ дарк карда мешавад. Ниёзи бо дигарон муносибатҳои дӯстона барқарор кардан, дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ, дар фаъолияти ташкилоти волонтерӣ ва ғайра ҷалб шудан мавҷуд аст. Рад кардани беадолатӣ, рафтори зиддиҷамъиятӣ ва ғайра ва саъю кӯшиш бар манфиати умум равшан ифода ёфтааст.</p>	<p>Иштирок дар фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ танҳо дар доираи чорабиниҳои, ки бо ташаббуси омӯзгорон ва мураббӣён барпо мегарданд, сурат мегирад. Зарурати роҳбарии доимии калонсолон дар ҳама марҳила, аз интиҳоби самти фаъолият то баҳодихии самаранокӣ ва ғоиданокии он қайд карда мешавад.</p> <p>Ба фаъолияти шаҳрвандии ватандӯстӣ манфиатдор нест, вале ба ин гуна шаклҳои кори якҷоя низ муқобил намебошад. Дар ҳама шаклҳои дигари ҳамкориҳои иҷтимоӣ мавқеи иҷрогар афзалиятноктарин бокӣ мемонад.</p>	<p>Муносибат ба фаъолияти коллективона манфӣ аст, аз ҷумла иштирок кардан дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ ватандӯстӣ. Воқуниш ба пешниҳод дар бораи машғул шудан ба фаъолияти муштарак, ки ба беҳбудии зиндагии ҳамватанон нигаронида шудааст, дастгирии ташаббусҳои волонтерон ва ғайра хеле суст мебошад. Мавқеи нозири берунии бегараз бартарӣ дорад.</p>

Ба сифати пойгоҳи таҳқиқот муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии МТМУ №45, мактаби бачагонаи санъат ба номи Файзулло Шарипов ноҳияи Ёвон, МТМУ №50, №98, №99-и шаҳри Душанбе, Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқӣ ҷумҳуриявии ба номи Зиёдулло Шаҳидии ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ва МТМУ №7-и ба номи А. Навоии шаҳри Турсунзода ба ҳайси пойгоҳи таҳқиқот барои татбиқи амсилаи педагогии таҳиякардаи мо ва гузаронидани озмоиши педагогӣ гузаронида шуданд. Наврасон (хонандагони синфҳои 5-6) ба гурӯҳҳои назоратӣ озмоишӣ тақсим карда шуда, 4 нафар омӯзгорони МТМУ №50, №98-и шаҳри Душанбе, №99, Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқӣ ҷумҳуриявии ба номи Зиёдулло Шаҳидии ноҳияи Синои шаҳри Душанбе, 4 нафар омӯзгорони МТМУ №45., мактаби бачагонаи санъат ба номи Файзулло Шарипов ноҳияи Ёвон ва 5 нафар омӯзгорони МТМУ №7-и ба номи А. Навоии шаҳри Турсунзода ба ҳайси ташкилотчӣ интихоб ва омӯзонида шуданд.

Ҳар як муассисаи таълимӣ муҳлат ва давомнокии марҳилаҳоро мустақилона муайян мекард, ки мазмуни марҳилаҳои зеринро ташкил меод:

I. Марҳилаи муқарраркунанда:

- таҳқиқи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар байни иштироккунандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ гузаронида шуд;

- таълими омӯзгороне, ки ба сифати ташкилкунандагони омӯзиш дар мавзӯи «Воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар соатҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ» интихоб шудаанд, ташкил карда шуд.

II. Марҳилаи ташаккулдиҳанда:

- дар фазои таълиму тарбия корхое, ки аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва аз ҷониби мо ҳамчун шартҳои муассири педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии хонандагони синфҳои 5-6 дар муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ интихоб шудаанд, амалӣ карда шуданд.

III. Марҳилаи назоратӣ:

- ҷамъоварӣ, таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои корҳои таҷрибавию

озмоишӣ анҷом дода шуд;

- самаранокии раванди тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ арзёбӣ гардида, самтҳои имконпазири таҳқиқоти минбаъда муайян карда шуданд.

Аз тарафи мо саволнома яке аз усулҳои асосии омӯзиши сатҳи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар наврасони хурдсол интихоб карда шуд. Мо дар назди худ вазифа гузоштем, оё мафҳумҳое, ки дар ташаккули ҳисси ватандӯстӣ қарор доранд, ба доираи манфиатҳои ҳаётии наврасон дохил мешаванд ва оё хонандагони синфҳои панҷум ва шашум сифатҳои шахсиятии ба шахси ватандӯст хосро доранд ё не [64, С.69].

Яке аз маъмултарин ва аксаран барои чунин мақсадҳо истифодашаванда саволномаест, ки аз ҷониби Д.В. Григорьев пешниҳод гардидааст. Аслан, ин саволнома ба худбаҳодиҳӣ асос ёфтааст, зеро хонанда мустақилона яке аз вариантҳои ҷавоби саволҳои дар бахшҳои якум ва дуюм пешниҳодшударо интихоб мекунад, бо салоҳдиди худ арзишҳои дар бахшҳои панҷум ва шашум овардашударо баҳо медиҳад, метавонад бо саволҳои пешниҳодшуда розӣ ё розӣ набошад ва мувофиқи салоҳдиди худ, варианти хотимавии пешниҳодро дар бахши охирин, ҳаштум, интихоб мекунад. Барои арзёбии натиҷаҳое, ки аз истифодаи усули пурсиш ба даст оварда шудаанд, усули таҳлили миқдории матн (таҳлили мундариҷа ё худ контент-анализ) истифода мешавад.

1. Натиҷаҳои пурсиш, ки дар марҳилаи муқарраркунандаи таҳқиқот гузаронида шуд, ба таври зайл тақсим карда шуданд (аз рӯи бахшҳои пурсишнома):

2. Панҷоҳ фисади пурсидашудагон худро ватандӯст меҳисобанд, се дарсад не, боқимонда роҳи ҷаҳорумро интихоб кардаанд.

52 дарсади пурсидашудагон изҳор доштанд, ки эҳсоси ватандӯстӣ дар онҳо дар хонавода бедор шудааст, панҷаки онҳо дар бораи арзишҳои ватандӯстӣ дар мактаб маълумот гирифтаанд, ҳашт фоизи дигар ба созмонҳои ҷамъиятӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ муроҷиат кардаанд, панҷ дарсади пурсидашудагон таъсири муайянкунандаи ВАО, чор фоиз мақомоти

ҳукумати ро нишон доданд.

3. 63 дарсади пурсидашудагон “муҳаббат ва эҳтиром ба Ватан, диёр, кишвар, давлат”-ро аломатҳои асосии ватандӯстӣ номбар кардаанд; тақрибан сеяки пурсидашудагон аломатҳои ватандӯстиро “хоҳиши дифоъ аз Ватан, хидмат ба Ватан” ва даҳяки онҳо - “хоҳиши ободии Ватан, кишвар” арзёбӣ мекунанд.

4. Ҷавобҳо ба саволҳои бахши IV. Онҳо ба таври зерин тақсим карда шуданд:

- сеяки иштирокчиёни пурсиш, ки худро ватандӯст меҳисобанд, бо варианти рақами панҷ (муҳаббат ба хона, шаҳр, кишвар, садоқат ба фарҳанги миллӣ, анъана, тарзи зиндагӣ) бартарӣ доданд;

- шумори андаке камтар, бисту ҳашт дарсад, бар ин боваранд, ки ватандӯстӣ хувияти миллӣ, ифтихор аз мансубият ба миллати худ, халқи худ (ин варианти рақами як)-ро пешбинӣ мекунад. Қобили тавачҷуҳ аст, ки ин тафсири ватандӯстиро ҳам он пурсишгарон, ки ба суоли худро ватандӯст меҳисобед ё не, посухи манфӣ додаанд, ҳамчунон дастгирӣ менамоянд?

- варианти сеюмро, ки дар он дар бораи интернационализм ҳамчун яке аз хислатҳои муҳими ватандӯстӣ суҳан меравад, понздаҳ фоизи пурсидашудагон интиҳоб кардаанд;

- дувоздаҳ дарсад бар ин боваранд, ки ватандӯст бояд Ватани худро беғаразона дӯст дорад ва барои он ба қурбонӣҳо омода бошад (варианти чорум);

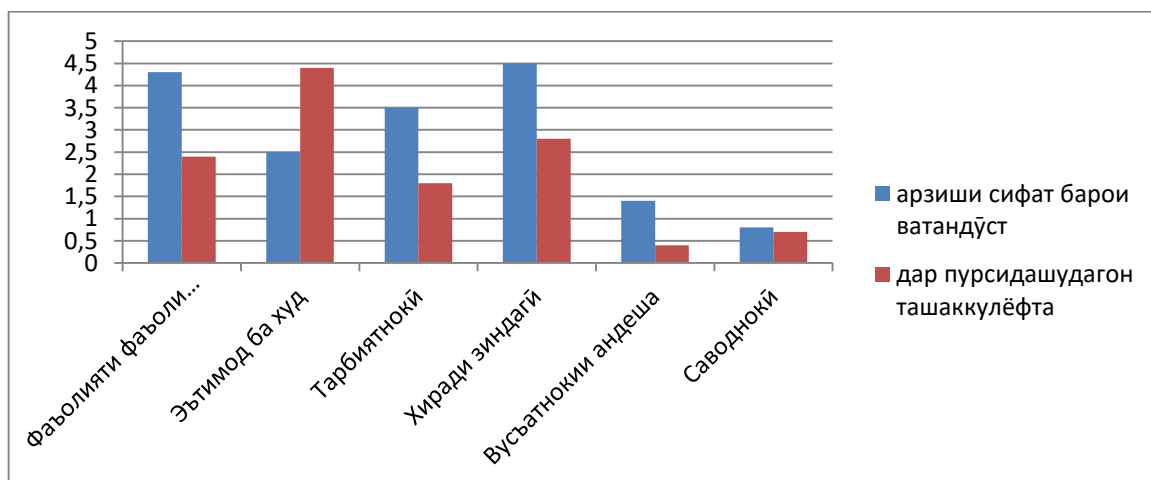
- панҷ дарсад варианти шашумро интиҳоб кардаанд, зеро онҳо нишонаи ватандӯстиро майли заҳмат кашидан ба хоҳири ободии Ватан медонанд, то давлат бонуфуз, тавонотарин ва обрӯмандтарин дар ҷаҳон бошад;

- варианти ҷавобҳои рақами ду, ҳафт ва ҳаштумро се дарсади пурсидашудагон афзал дониста, бар ин боваранд, ки ватандӯст набояд ба намояндагони фарҳангҳои дигар бовар кунад, ватандӯстӣ мафҳуми архаикӣ, яъне кӯҳнашуда ва сохта мебошад.

1. Дар байни хислатҳои психологии фардӣ ва арзишҳои зиндагӣ, ки ба ақидаи наврасон, ватандӯст бояд зиндагии худро мувофиқи онҳо дошта бошад ё бикӯшад мувофиқи онҳо бисозад, дар ҷойи аввал дар байни панҷаки пурсидашудагон талабот ба «зиндагии фаъоли корӣ» меистад, аммо ташаккули ин эҳтиёҷоти худро пурсидашудагон аз панҷ то даҳ ҳол арзёбӣ кардаанд; 18 дарсад аҳамияти чунин сифатро ба мисли «боварӣ ба худ» қайд кардаанд, ки сатҳаш аз ҳафт то даҳ ҳолро дар бар мегирад; 16 дарсад «боодобӣ»-ро зарур шуморанд ҳам, бо вучуди ин он дар доираи аз панҷ то ҳашт ҳол баҳо дода шудааст, «ҳикмати зиндагӣ»-ро сздаҳ дарсад қайд кардаанд, вале онҳо вучуд доштани инро дар арсенали сифатҳои худашон ба кадри на бештар аз як ҳол арзёбӣ кардаанд; 12 дарсад зарурати ошкорбаёнро дарк мекунанд, камолоти ин сифат аз се то панҷ ҳол арзёбӣ карда мешавад; соҳибмаълумот буданро ҳафт фоиз зарур мешуморанд ва соҳибмаълумот будани худро онҳо аз чаҳор то нӯҳ ҳол баҳо додаанд; Шаш дарсад зиндагии хушбахтонаи оиларо муҳим мешуморанд ва сатҳи муносибаташонро ба он на бештар аз чаҳор ҳол арзёбӣ мекунанд.

Ягон нафар аз иштирокчиёни пурсиш хусусиятҳои боқимондаи инфиродӣ ва арзишҳои ҳаётро интихоб накардаанд.

Ҷолиби диққат он аст, ки хонандагон ба рӯйхати хислатҳои серталаби ватандӯстӣ хислатҳоеро дохил мекунанд, ки ба худи онҳо хос нестанд.

Расми 2. Муносибати хусусиятҳои муҳими равонии фардӣ ва арзишҳои зиндагии ватандӯст ва ташаккули онҳо дар байни иштирокчиёни пурсиш, бо %

2. Аз понздаҳ номгӯйи мафҳумҳои пешниҳодкардаи мураттибони анкета, ки барои ҳамсолони пурсидашуда (дӯстон, ҳамсинфон) холибтар аст, қариб сеяки пурсидашудагон ҳамдигарфаҳмиро интихоб намуда, чоряки онҳо омодагӣ барои ёрӣ расонидан, ҳаждаҳ дарсад ҷасоратро понздаҳ фоиз қатъиятро интихоб намудаанд.

3. Наврасии барвақтиро маъмулан марҳилаи ибтидоии гузариш тавсиф мекунанд. Дар ин вақт муошират бо ҳамсолон дар ҷойи аввал меистад ва баҳодиҳи онҳо аз баҳодиҳии волидон ё омӯзгор муҳимтар донита мешавад. Эҳтимол, бар ин далел бошад, ки каме бештар аз панҷоҳ дарсади пурсидашудагон варианти сеюмро интихоб кардаанд, каме бештар, аз сӣ дарсад дуюмро интихоб кардаанд ва ҳабдаҳ дарсад аввалро афзал донистаанд, яъне «Ман аз кори хуб қаноатмандӣ ҳис мекунам».

4. Дар баҳши охирин аз мусоҳибон хоҳиш карда шуд, ки ҳафт ҷумлаи аз ҷониби муаллифи саволнома таҳиягардидаро пурра кунанд, натиҷаҳо ба таври зерин тақсим карда шуданд:

- барои идомаи ҷумлаи аввал, ки бо ибораи «Ҳар яки мо боварӣ дорем...» сар шуда буд, танҳо сеяки пурсидашудагон мафҳумҳои мушаххасро (дар худ, падару модар, дӯстон ва ғ.) истифода кардаанд, боқимондаҳо бо абстракт амал карданро афзал донистанд (оянда, пешгӯйиҳо, муҳаббат ва ғайра);

- бо идомаи дуюми ҷумлаи пешниҳодшуда, чилу ҳафт фоизи пурсидашудагон бо мафҳумҳои мушаххас амал карда, боқимонда истифода бурдани мафҳумҳои абстрактиро афзал донистанд;

- ҷумлаи сеюм бо калимаҳои «Ҳар яки мо тайёрем...» оғоз ёфт. Қариб панҷяки иштирокчиёни пурсиш якдилона идома доданд: «барои худ бархезем», боқимонда яке аз вариантҳо, аз ҷумла калимаҳои «муҳофизат...», «ёрӣ...»-ро истифода бурданд;

- вариантҳои идомаи ҷумлаи чорум, ки аз калимаҳои «Корнамоиҳои қаҳрамонон моро ба андеша водор сохт...» сар мешавад, ба се қисмати қариб баробар чудо шуданд: «дар бораи ҳаёт», «дар бораи оянда» ва «дар бораи гузашта».

- чумлаи панҷум, ки бо иборай «Ватани худро на танҳо бо яроқ дар даст хифз кардан мумкин аст, балки...» сар шуда, дар байни хонандагон душворихои зиёд ба амал овард. Қариб нисфи пурсидашудагон, чилу ду фоиз, идомаи муносибе пайдо накарданд, ки ба назари мо, кам будани ҳавасмандии фаъолияти ватандӯстиро нишон медиҳад. Бо вучуди ин, сеяки пурсидашудагон пешниҳод карданд, ки калимаҳоро барои ин мақсадҳо истифода бурдан мумкин аст, тақрибан даҳ фоизи ҳар кадоме пешниҳод карданд, ки он метавонад «дасти урён» ё «фикр» бошад;

- чумлаи шашумро: «Вақте ки ман дар бораи ояндаи кишварам фикр мекунам, пас...» 30 фоизи иштирокчиёни пурсиш идома дода натавонистаанд. 35 дарсад яке аз вариантҳоеро пешниҳод кардаанд, ки маънояш ба иборай «Ман ба чизҳои хуб бовар дорам» наздик аст, бисту чаҳор дарсад ояндаи кишварро бо ояндаи шахсии худ мепайвандад ва ёздаҳ дарсади дигар навиштаанд, ки дар ин бора фикре надоранд. Ба андешаи мо, посухҳои гирифташуда нишон медиҳанд, ки на ҳама хонандагони синфҳои панҷум ва шашум вақти кофии худро барои андеша дар бораи оянда сарф мекунанд.

- дар идома аз чумлаи ҳафтум, қариб чоряки пурсидашудагон калимаи «ватандӯст»-ро истифода кардаанд. Боқимонда, барои идомаи чумлаи «Шаҳрванди арзандаи кишвари худ будан маъноӣ будан дорад»-ро ба зикри сифатҳои мусбати инсонӣ, аз қабилӣ меҳрубонӣ, посухгӯӣ, таҳаммулпазирӣ, хайрхоҳӣ ва ғайра истифода кардаанд ва ин моро ба хулосае меорад, ки наврасон амалан фарқияти байни мафҳумҳои «шаҳрванд» ва «ватандӯст»-ро сарфаҳм намераванд, дар ҳоле ки ҳарду мафҳум дар зеҳни онҳо як тобиши мусбат дорад.

Дар баробари саволномаи Д.В. Григорев методикаи В.И. Лутовинов низ истифода бурда шуд (саволнома бо назардошти хусусиятҳои синну соли психологии гурӯҳи наврасон зерин таҳқиқи мо мутобиқ карда шудааст) [73, С. 325].

Пас аз коркарди натиҷаҳо мо хулосаҳои зеринро таҳия намудем:

1) 75 дарсади пурсидашудагон бар ин боваранд, ки муносибат бо

волидон барои онҳо хеле муҳим аст. Ҳеҷ як посухгӯянда неқӯаҳволии моддиро ҳамчун чанбаи муҳими ҳаёти худ наномидааст.

2) 52 фоиз ба таҳсилот ҳамчун арзиши асосӣ муносибати ҷиддӣ доранд, ки ин ҳолатро ҷавоби мусбати онҳо ба савол дар бораи муҳим будани хатми мактаб тасдиқ мекунад.

3) Ҷавобҳо ба саволи он, ки аз номгӯӣ пешниҳодшуда ҷӣ зухуроти равшани ватандӯстиро ифода мекунад, тақрибан баробар тақсим карда шуданд: муваффақият дар меҳнат ва таҳсил, иҷрои уҳдадории ҳарбӣ, иштироки ғайриҷабҳона дар чорабиниҳои марбути мавзӯи ватандӯстӣ. Ба ин намуна машғул шудан ба тиҷорат дохил карда нашудааст.

4) Ҳамаи сифатҳои мусбати ҳамсолон, ки номбар шудаанд, аз посухдиҳандагон баҳои якхела гирифтанд.

5) Дар байни хислатҳои манфии ҳамсолон ради бештар дар сеяки пурсидашудагон «худпарастӣ», чоряки онҳо «бемасъулиятӣ» буда, чордах дарсади дигар «қобилияти содир кардани кирдори авбошӣ, таҳқир ва паст задани шахсро» қайд кардаанд.

6) Зарурати нуқтаи назари муттаҳид намудани коллективи ҳамсинфҳо дар ҷавобҳои «дар кори умумӣ масъулият зоҳир кардан» (ин вариантро қариб 30 фоиз интихоб кардааст) ва қобилияти «мувофиқи талабот ва принципҳои баланди ахлоқӣ амал кардан» (20%) ифода ёфтаанд. Чордах дарсади дигари хонандагон фикри ҳамсолони худ - «барои ноил шудан ба ҳадаф, мувозинати он бо манфиатҳои ҷомеа устуворӣ нишон додан лозим аст»-ро муҳим мешуморанд.

7) Ба ҳамбастагии гурӯҳи ҳамсолон, тибқи ақидаи 32 фоизи пурсидашудагон, омилҳои аз қабилӣ «ҳузури ҳамсинфоне, ки пеш аз ҳама, манфиатҳои шахсро дунбол мекунанд» ва ба фикри чоряки пурсидашудагон - «зуҳуроти бемасъулиятӣ нисбат ба кори умумӣ» таъсири манфӣ мерасонанд.

8) Ба ташаккул ва зуҳури сифатҳои ахлоқию ватандӯстӣ, ба ақидаи наврасони хурдсол, бештар «таъсири манфии дӯстону рафиқон» (бисту ҳашт фоизи посухҳо), «вазъияти ғайримӯқаррарии оилавӣ» (бисту се фоиз) ва

«набудани дастаи хубу дӯст» (панҷаки ҷавобҳои пурсидашудагон) ҳалал мерасонад.

9) Ба ташаккули асосҳои ватандӯстӣ, ба ақидаи тақрибан сеяки пурсидашудагон, «маълумоти аз падару модар ва хешовандон гирифташуда», ба андешаи панҷаки иштирокчиёни пурсиш - «асарҳои илмӣ ва нашрияҳо» мусоидат мекунанд. Каме бештар аз даҳ фоиз дар натиҷаи иштирок дар чорабиниҳои дахлдори шахрвандӣ дар бораи ватандӯстӣ тасаввуроти ватандӯстӣ пайдо кардаанд ва ҳамин қадар шумораи пурсидашудагон аҳамияти иттилооти аз ВАО гирифташударо қайд намудаанд.

10) Сатҳи огоҳӣ аз аҳамияти ватандӯстӣ ҳамчун яке аз арзишҳои бунёдии ҷомеаи муосир дар байни ҳамсолони онҳо аз ҷониби нисфи пурсидашудагон ба қадри кофӣ баланд нест.

11) Дар мавриди муносибати иштирокчиёни пурсиш ба чунин масъалаҳои ҷиддие, аз қабилҳои мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ, ҳабадаҳ фоизи хонандагон ба ин масъалаҳо умуман тавачҷуҳ надоранд, каме бештар аз сӣ дарсад посух додаанд, ки «бо нигаронӣ ва ташвиш аз заъиф шудани Тоҷикистон ба унвони як давлати ҷаҳон, поин рафтани нуфӯзи он» муносибат доранд, ҷаҳоряки дигар посухи “дардовар аст дар арсаи ҷаҳонӣ заъиф шудани кишвар”- ро интихоб карданд.

12) Ҳангоми пурсиш дар бораи басомади иштирок дар чорабиниҳои гуногуни ватандӯстӣ 30 дарсади пурсидашудагон ҷавоби «чандин маротиба»-ро интихоб кардаанд, бист дарсади пурсидашудагон, ҳар кадоме аз онҳо, «бисёр вақт» ва «иштирок намекарданд» ҷавоб додаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аксарияти мактаббачагон дар шаклҳои дахлдори фаъолият ҷалб ҳастанд.

13) Дар мавриди зарурати рушди минбаъдаи системаи тарбияи ватандӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андешаҳои худро баён намуда, шаст фоизи пурсидашудагон ба ин дурнамо воқуниши мусбат доданд, ҳамзамон аз панҷ як ҳиссаи иштирокчиёни пурсиш дар бораи ҷавоб тасмим гирифта натавонистанд.

14) Натиҷаҳои пурсиш нишон медиҳанд, ки наврасони хурдсол ҷазои таълимии муассисаҳои таҳсилоти барои тарбияи ватандӯстони оянда мувофиқ медонанд. 17 дарсад ҷаъолияти мақомоти маҳаллиро дар ин самт муҳим мешуморанд, 11 дарсад ҷаъолияти созмонҳои ҷамъиятиро дар минтақаҳо, ки ба кори ватандӯстӣ машғуланд, муҳим медонанд, ҳафт дарсади дигар пешниҳод мекунанд, ки ба намояндагони нерӯҳои мусаллаҳ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра зарур аст дар тарбияи ватандӯстӣ иштирок намоянд.

Инак, ба тавсифи раванди ташкили гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратии иштирокчиёни корҳои озмоишӣ (дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии МТМУ №45, мактаби бачагонаи санъат ба номи Файзулло Шарипов ноҳияи Ёвон, МТМУ №50, №98, №99-и шаҳри Душанбе, Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқӣ ҷумҳуриявии ба номи Зиёдулло Шаҳидии ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ва МТМУ №7-и ба номи А. Навоии шаҳри Турсунзода) мегузарем, ки он зарурати интиҳоб ва ба гурӯҳҳо тақсими кардани наврасони хурдсолро аз рӯйи натиҷаҳои аз давраи мутобиқшавии психологӣ гузаштани хонандагони синфи панҷум, ки ҳангоми гузаштан ба зинаи дуҷуми таҳсилоти умумӣ ногузир аст, ба миён овард.

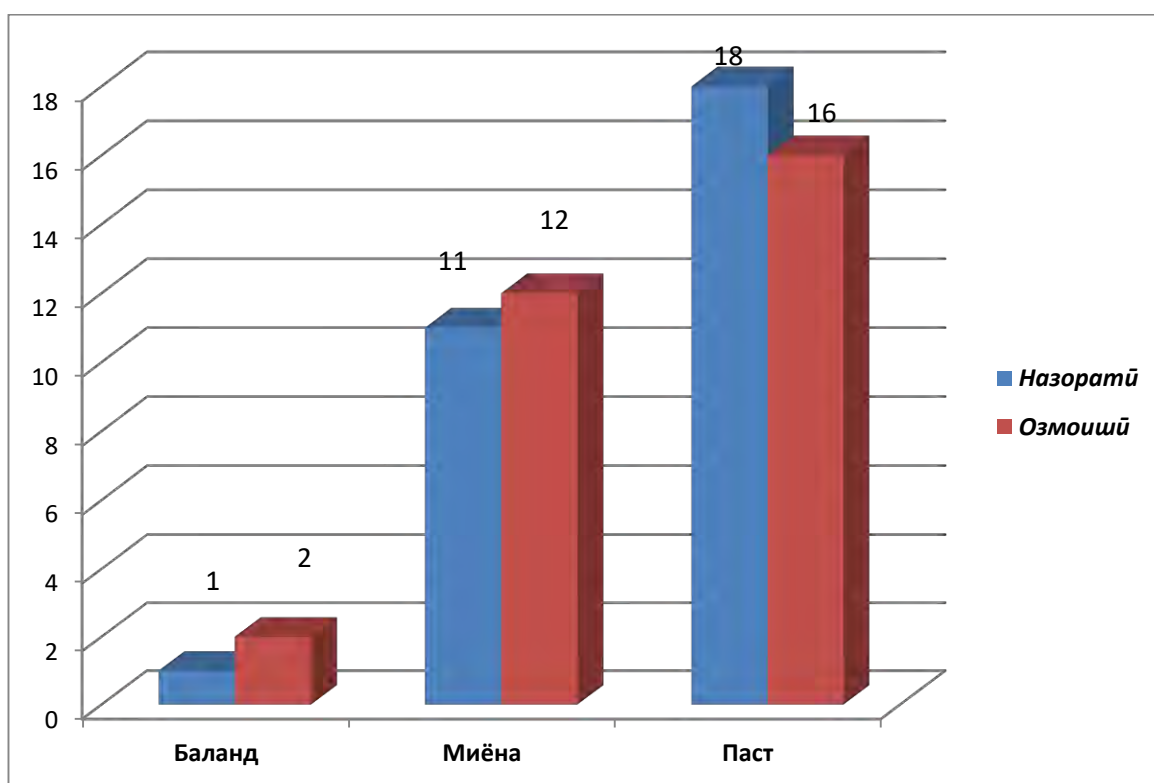
Таҳиягари технологияи дастгирии психологии раванди таълим дар мактаб Л. Ясюкова чунин ақидаи умумии эътирофшударо дар бораи он, ки душвории ошкори ин давраи гузариш характери иҷтимоию психологӣ доранд, рад мекунад. Ба ақидаи ӯ, душвории бо гузаштан ба шакли дигари ташкили раванди таълим алоқаманд буда, барои онро азхуд кардани хонанда чанде вақт талаб карда мешавад. Он гоҳ нишондиҳандаҳои пешрафт баробар мешаванд, зуҳуроти носозгорӣ ба мувозина меояд [173, С.7].

Мо қарор додем, ки ба гурӯҳи озмоишӣ наврасони хурдсоли синфи дараҷаи нишондиҳандашон баландтар ва ба гурӯҳи назоратӣ хонандагони синфи дараҷаи нишондиҳандашон миёна дохил карда шаванд.

Тавре ки дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст, барои муайян кардани сатҳи ташаккули ҷузъи маърифатии ватандӯстии наврасон дар асоси системаи дониш оид ба муҳимтарин мафҳумҳои ватандӯстӣ («Ватан», «диёр», «зодгоҳ»,

«кишвар», «мардум» ва ғ.), суҳбату санчишҳо оид ба муҳимтарин рӯйдодҳои таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон, рамзҳои давлатии он, солномаи шахсиятҳои барҷастаи Тоҷикистон, аз ҷумла қаҳрамонони муосири кишвар гузаронида шуд. Як қисми маълумоте, ки дар натиҷаи коркарди саволномаи Д.В. Григорева ба даст оварда шудааст, низ истифода гардид.

Дараҷаи баланди ташаккули ҷузъи маърифатии ватандӯстиро дар гурӯҳи озмоишӣ ду нафар хонандагон ва як нафар дар гурӯҳи назоратӣ нишон доданд; сатҳи миёна дар 12 нафар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ва дар 11 нафар дар гурӯҳи назоратӣ ва сатҳи паст дар 16 нафар аз гурӯҳи озмоишӣ ва дар 18 нафар аз гурӯҳи назоратӣ муайян карда шуд. Яъне аксарияти иштирокчиёни ҳарду гурӯҳ сатҳи паст ташаккули ин ҷузъро дар фоиз нишон доданд, сатҳи ин нишондиҳанда дар ҳарду гурӯҳ аз панҷох фоиз зиёд аст; Ин ба таври равшан дар расми зер нишон дода шудааст:

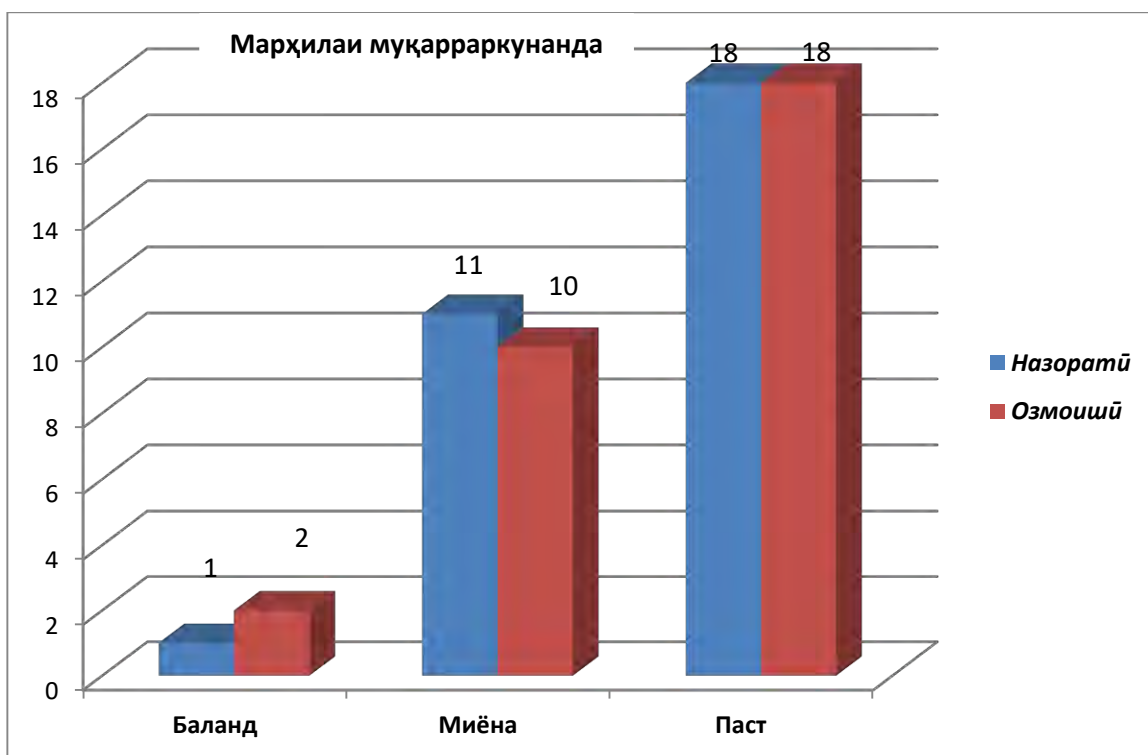

Расми 3. Таносуби нишондиҳандаҳои ташаккули ҷузъи маърифатии ватандӯстӣ дар иштирокчиёни ГН ва ГО

Муайян кардани сатҳи ташаккули ҷузъи эмотсионалии ҳавасмандии ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ дар асоси

таҳлили маълумоте, ки ҳангоми пурсиш бо усули Д.В. Григорева ва В.Лутовинов буд гузаронида шуд, аз сабти аломатҳои муҳаббати бошууруна ба Ватан, муносибати мусбат ба фарҳанги миллӣ, майли пайравӣ кардан ба расму оинҳои миллӣ ва дарки эҳсосот ба сарнавишти Ватан иборат буд. Нишонаҳои зуҳури муносибати хос ба ҳамватанон, ки бар арзи муштаракӣ ахлоқи фарҳангӣ асос ёфтаанд, анҷоми арзбӣ гардид.

Дараҷаи баланди ташаккули ҷузи эҳсосотии ҳавасмандии ватандӯстиро ду нафар иштирокчиён аз гурӯҳи озмоишӣ ва як нафар аз гурӯҳи назоратӣ, дараҷаи миёнаро 10 нафар иштирокчӣ аз гурӯҳи озмоишӣ ва 11 нафар аз гурӯҳи назоратӣ нишон доданд. 18 нафарӣ дар ҳар як гурӯҳ ҳамчун нишондиҳандаи дараҷаи пасти ташаккули ҷузъи эҳсосотӣ- ҳавасмандӣ ба қайд гирифта шуд. (ба расми зер нигаред).

Расми 4. Муқоисаи нишондиҳандаҳо оид ба сатҳи ташаккули ҷузъи эмотсионалӣ-ҳавасмандии ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни ГН ва ГО дар марҳилаи ибтидоӣ.

Муайян намудани сатҳи ташаккули ҷузъи фаъолияти ватандӯстӣ дар наврасон бо истифода аз усулҳои мушоҳидаи пурраи (иштирокчӣ) шаклҳои иштироқи хонандагон дар ҳаёти коллектив бо мақсади муайян намудани

майлу хоҳиш ба фаъолияти фаъолонаи дастҷамъонаи шахрвандиву ҳуқуқӣ гузаронида шуд.

Ҳангоми оғоз кардани арзёбии сатҳи ташаккули ҷузъи фаъолияти ватандӯстӣ дар байни мактаббачагон мо тасмим гирифтем, ки таъсири он ба натиҷаи хусусиятҳои дар адабиёт тавсифшудаи муносибати наврасони хурдсол ба фаъолияти муштаракӣ коллективӣ дар давраи машғулиятҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ҳам вобаста ба хусусиятҳои психологӣ ба категорияи ин ё он синну сол хос ва ҳам аз рӯйи хусусиятҳои инфиродӣ шахс ба назар гирифта шавад (ниг. ба ҷадвали 3).

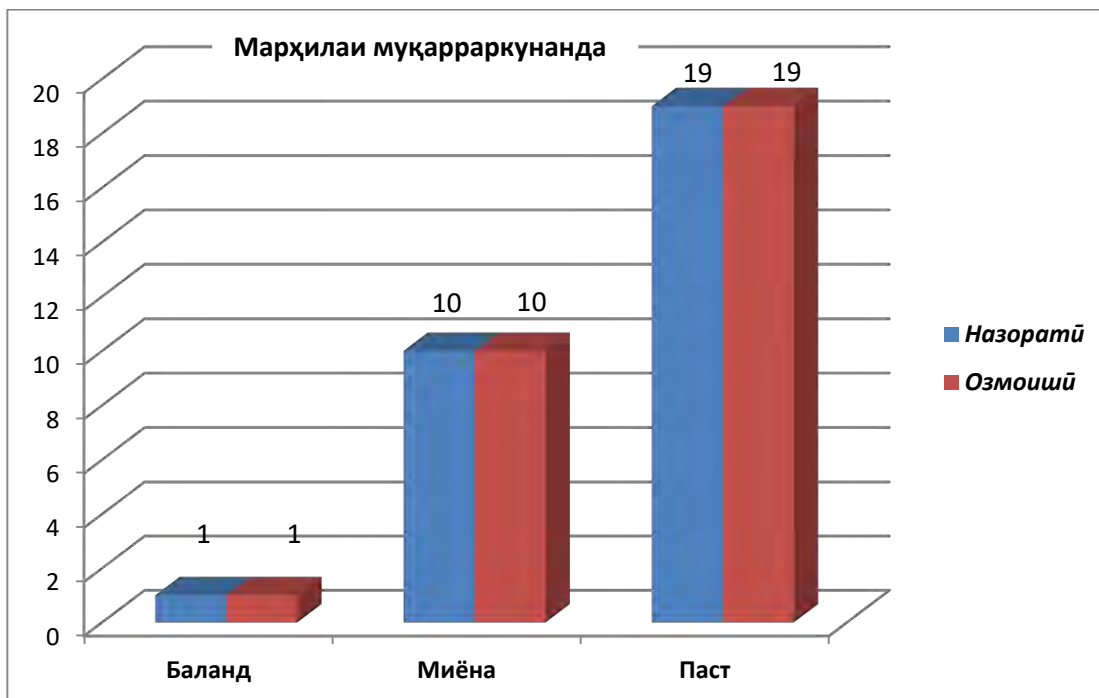
Ҷадвали 3. Гунаҳои муносибати наврасони хурдсол ба иштирок дар фаъолиятҳои коллективӣ дар соатҳои беруназсинфӣ

Навъи афзалиятноки фаъолият	Хусусиятҳои хос
Инфиродӣ	Ба фаъолияти муштарак шавқ надорад (зоҳир нагардидааст), хоҳиши тасдиқ кардани худ ва такмил додани худ дар раванди кори коллективӣ вучуд надорад, ба хоҳиши гирифтани баҳои мусбӣ аз дигарон ҳамчун яке аз иштирокчиёни лоиҳаи муваффақ ҳавасманд нест.
Коллективӣ/ гурӯҳӣ	Ба иштирок кардан дар фаъолиятҳои якҷоя ҳамчун аъзои гурӯҳи муайян шавқу ҳавас дорад, вале майли нишон додани ташаббус ва маҳорати ташкилотчигӣ нест. Онҳо ба арзёбии фаъолияти худ танҳо аз ҷониби ҳамсолонашон тавачҷуҳ зоҳир мекунанд, дар аксари мавридҳо андешаи калонсолон нодида гирифта мешавад.
Коллективӣ /ҷамъиятӣ	Муносибати мусбӣ ба фаъолияти иҷтимоӣ (ҳам дар дохили мактаб ва ҳам берун аз он), хоҳиши иштирок дар кори ташкили шаклҳои гуногуни фаъолият, зарурати худтакмилдиҳӣ тавассути иштирок дар ҳаёти коллектив ва ҷомеа ҷой дорад. Зарурати гирифтани баҳои мусбӣ аз дигарон, ҳамсолон ва ҳам калонсолони назаррас вучуд дорад.

Ҷамъбаст ва таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот бо истифода аз усули пурра ҷалбшавӣ имкон медиҳад ба хулосае оем, ки дар аксарияти наврасони хурдсол

зарурати зоҳир кардани муносибати ба қадри кофӣ бодикқат ва дӯстона нисбат ба дигарон, хоҳиши беғаразона кӯмак кардан ба ҳамсолоне, ки дар ҳолати ногувор қарор доранд, ташаккул наёфтааст, дар айни ҳол расонидани кумак бо мақсади гирифтани фоидаи муайян (мукофот, ҳавасмандкунӣ ва ғ.) аз ҷониби онҳо рафтори қобили қабул эътироф карда мешавад. Иштирокчиёни ҳам гурӯҳи назоратӣ ва ҳам дар гурӯҳи озмоишӣ, аксарият, дар ташкили чорабиниҳои ватандӯстӣ дар машғулиятҳои беруназсинфӣ ташаббус нишон намедоданд, ба ғайр аз ин, ҳатто дигар иштирокчиёни оддӣ ба онҳо шавқу ҳаваси фаъолоне зоҳир наменамуданд. Агар зухуроти фаъолнокӣ қайд карда шуда бошад, пас танҳо дар сатҳи гурӯҳҳои хурд, ки дар он наврасон худро бароҳат ҳис мекарданд, зери таваҷҷуҳи омӯзгорон набуданд.

Нишондиҳандаҳои миқдории ташаккули ҷузъи фаъолияти ватандӯстӣ дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ якхелаанд (ниг. ба расми зер): 1 нафар иштирокчӣ дараҷаи баланд, 10 нафар миёна ва 19 нафар дараҷаи паст нишон додаанд.

Расми. 5. Нишондиҳандаҳои дараҷаи ташаккули ҷузъи фаъолияти ватандӯстӣ дар ГО ва ГН дар марҳилаи ибтидоӣ (миқдори одамон)

Аз ҷумла, таҳлили маълумотҳои бадастомада дар бораи шаклҳои зуҳуроти ватандӯстӣ дар мактаббачагон хеле паст будани сатҳи наврасонро нишон дод: масалан, онҳо робитаи байни мафҳумҳои «ухдадорӣ», «ҳисси вазифадорӣ» ва «ватандӯстӣ»-ро дарк намеkunанд ё ватандӯстиро танҳо он эҳсосоте медонанд, ки нисбат ба хешу табор, дӯстон, ҷойи таваллуд-зодгоҳ ҳис меkunанд.

Наврасон худро ватандӯст хонда, пайванди ин ҳиссиётро бо хоҳиши ифтихор аз кишвари худ дарк намуда, ба манфиати ин ифтихор далелҳои равшан баён карда наметавонанд, кӯшиш меkunанд, ки дар қиёс кардани кишвари худ бо дигарон онҳоро пайдо кунанд ва дарк кунанд, ки ин чаро беҳтар аст.

Кӯшишҳо барои асоснок кардани изҳорот дар бораи ватандӯстии худ ҳангоми суҳбати санҷишӣ бо омӯзгор бо номгӯӣ соддаи далелҳои муҳими таърихӣ ба ҳама маълум гузаронида шуданд, аммо иштирокчиёни озмоиш натавонистанд шарҳ диҳанд, ки чаро ин воқеаҳои мушаххаси таърихӣ кишвар боиси ифтихори халқҳои сокини он мебошад.

Маълум аст, ки дар аксари мавридҳо (ҳам дар дохили муассисаи таълимӣ ва ҳам дар вақти беруназсинфӣ) ба фаъолияти ватандӯстонаи наврасони хурдсол калонсолон роҳбарӣ меkunанд, ки онҳо ё омӯзгорони касбӣ, тарбияткунандагон ё ташкилотчиён ва ё аъзоҳои оила мебошанд. Ва, агар аввалинҳо ин фаъолиятро дар асоси барномаҳои тарбиявӣ ва усулҳои санҷидашуда ба роҳ монанд, тарбияи ватандӯстӣ дар оила асосан тавассути шахсан намуна будани хешовандони калонсол сурат мегирад.

Ҳангоми таҳлили сатҳи ташаккули ҷузъи маърифатии ватандӯстӣ дар наврасони хурдсол бояд қайд кунем, ки қариб шаст фоизи иштирокчиёни ҳам дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва ҳам дар гурӯҳи назоратӣ дар оғози таҷрибаи педагогӣ миқдори кофии дониш ва дарки амиқи истилоҳоти марбут ба бахши концептуалии ватандӯстӣ нишон надодаанд. Мавҷудияти маълумоти асосӣ дар бораи Ватан, зодгоҳ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва анъанаҳои халқи худ ва ғайра. заминаи ташаккули муносибатҳои арзишӣ ба ватандӯстӣ ҳамчун унсур

муҳими хувияти шаҳрвандӣ нагардид.

Тақрибан ба ҳамин миқдор дар иштирокчиёни озмоиш ҳисси ватандӯстӣ, ки ҳамчун муҳаббат ба Ватан, дарк кардани бузургии таърихи он, дилбастагии эҳсосӣ ба зодгоҳ ва иқоматгоҳ, ба фарҳангу арзишҳои он, дарки иштирок кардан дар сарнавишти халқи худ фаҳмида мешаванд, ба таври пурра ташаккул наёфтааст. Ҳамаи ин категорияҳо то ҳол танҳо дар сатҳи муносибатҳо бо ҳешовандон ва атрофиёни наздик амалӣ ва эҳсосан дарк карда мешаванд.

Бо сабаби хусусиятҳои равонии синну сол, ҳатто он наврасони хурдсол, ки бо ягон сабаб (асосан дар зери таъсири намунаи волидони худ) ба ҳаёти иҷтимоии кишвар ё минтақа тавачҷуҳ зоҳир мекунанд, малакаҳои тафаккури интиқодӣ ба таври кофӣ инкишофёфта надоранд, то ки ба онҳо имкон диҳад ба рӯйдодҳоро арзёбӣ кунанд ва хулосаҳои бароранд, ки ба раванди ташаккули ақидаҳои ватандӯстӣ таъсир расонда тавонад.

Шумораи боз ҳам бештари наврасон, қариб 70 фоизи иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ назоратӣ имкони амалӣ гардондани нерӯи шахсии худро тавассути иштироки фаъолна дар чорабиниҳои ҷамъиятии дорои хусусияти ватандӯстӣ намебинанд ва агар онҳо дар чорабиниҳои дахлдор иштирок намоянд ҳам, он танҳо бо хоҳиши калонсолон (омӯзгорон ва тарбиядиҳандагон) ва асосан дар доираи барномаи таълимӣ сураат мегирад.

Маълумоти озмоишӣ, ки дар рафти таҳқиқот оид ба сатҳи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар марҳилаи назорат ба даст оварда шудаанд, бо усули омории истифода аз меъёри χ^2 (хи-мураббаъ), ки маъмулан дар корҳои хатмкунандагони донишгоҳҳои омӯзгорӣ барои пешниҳоди маълумот истифода мешаванд, коркард карда шуданд. (Ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Ҳисоби этимодокӣ тафовут дар сатҳи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар ГО ва ГН дар марҳилаи аввал бо истифода аз меъёри χ^2 -тести Пирсон

Дарача	Гурӯҳҳои иштирокчиёни таҷриба		X ² эмп*
	Назоратӣ n=30	Озмоишӣ n=30	
Ҷузъи маърифатӣ			
баланд	1	2	0,494
миёна	11	12	
паст	18	16	
Ҷузъи эмотсионалӣ ва ҳавасмандкунӣ			
баланд	1	2	0,381
миёна	11	10	
паст	18	18	
Ҷузъи фаъолиятӣ			
баланд	1	1	0,00
миёна	10	10	
паст	19	19	

* дар сатҳи аҳамияти омории $p > 0.05$

Истифодаи усули омории ҳулосаҳои моро дар хусуси он, ки сатҳи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ва гурӯҳи назоратӣ тақрибан якхелаанд, тасдиқ кард.

Тавре қаблан зикр гардид, ҷалби наврасон ба тарбияи мафҳум ва ғояҳои ватандӯстӣ, ба фаъолиятҳои тарбияи ватандӯстӣ таҳти роҳбарии калонсолон, асосан устодон, омӯзгорону тарбиядиҳандагон сурат мегирад. Таҷрибаи педагогие, ки дар рафти ин таҳқиқоти диссертатсионӣ ташкил карда шуда буд, аз омӯзгорони ба он ҷалбгардида талаб мекард роҷеъ ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ (марбут ба мавзӯи кори мо) салоҳиятҳои лозимаро бархӯрдор бошанд. Аз ин рӯ, гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ ҳамчун яке аз шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар корҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ ба миён гузошта шуда, дар заминаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии МТМУ №45, мактаби бачагонаи санъат ба номи Файзулло Шарипов ноҳияи Ёвон, МТМУ №50, №98, №99-и шаҳри Душанбе, Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқӣ ҷумҳуриявӣ ба номи Зиёдулло Шаҳидии ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ва МТМУ №7-и ба номи А. Навоии шаҳри Турсунзода амалӣ гардид. Миқдори курси «Воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии

насли наврас дар давраи соатҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ» 36 соатро ташкил дод.

Қисми якуми курс ба баррасии тарбия ҳамчун ёрии мақсаднок ба кӯдак дар раванди ташаккули сифатҳои шахсӣ, афзалиятҳои ахлоқӣ, ҷаҳонбинӣ, қобилияти худмуайянкунӣ ва худтатбиқкунии ӯ бахшида шуда буд.

Дар асоси ақидаҳои муосир дар бораи зарурати гуманизатсияи равандҳои таълиму тарбия амалисозии таъсири тарбияи педагогӣ ба шахсияти кӯдак бояд дар формати ҳамкориҳо ва муносибатҳои мутақобилаи омӯзгор ва хонанда сурат гирифта, қобилияти омӯзгорро дар азхудкунӣ ва татбиқи роҳҳои инноватсионии таълим, ки иқтидори эҷодии шахсияти тарбиягирандаро тавассути татбиқи шаклҳои интерактивӣ, равиши лоиҳа, ҳамкориҳои иҷтимоӣ бо намояндагони мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва аъзои оилаи наврасон ошкор месозад, пешбинӣ менамояд.

Шаклҳои нави ташкили қисми амалии омӯзиш - мизҳои мудаввар, дарсҳои маҳорат, ҳамлаи зеҳнӣ, бозиҳои корӣ, мубоҳисаҳо – бо мақсади ба омӯзгорон додани миқдори зарурии донишҳо барои дарки амиқтари раванди воқеисозӣ, ки ҳамеша ҳангоми ҳамкориҳои педагогӣ руҳ медиҳад, муайяни кардани шартҳои, ки барои ба даст овардани самараи бештар ҷиҳати тағйир додани муносибатҳои шахсии талабагон дар давраи тарбияи ватандӯстӣ дар доираи соатҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ заруранд, истифода шуданд.

Қисми амалии курс иборат буд аз:

1) гузаронидани корҳои мустақилонаи таҳқиқотӣ оид ба муайян намудани хусусиятҳои хоси наврасону ҷавонон дар асоси таҷрибаи дар ҷараёни фаъолияти худ ҷамъакардашуда ва маълумоти дар адабиёти махсус мавҷудбуда;

2) омода намудан ва ба таври оммавӣ ҳимоя кардани презентатсия вобаста ба яке аз мавзӯҳои (ихтиёрӣ), ки ба аҳамияти шахсияти омӯзгор-мураббӣ дар раванди воқеисозӣ ҳангоми ҳамкориҳои педагогӣ бо мақсади ташаккули шахсияти хонанда дахл дошта бошад.

Дар марҳалаи ниҳоии омӯзиш дар байни иштирокчиён пурсиш, муҳокимаи дастаҷамъонаи натиҷаҳо, ки дар он омӯзгорон метавонистанд оид ба такмили барнома тавсияҳои худро пешниҳод кунанд ва як қатор мусоҳибаҳои инфиродӣ гузаронида шуданд. Таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои ҷорабиниҳои ҷамъбасти нишон дод, ки қариб ҳар як шахсе, ки курсро хатм кардааст, дарки моҳияти воқеисозӣ ва нақши он дар раванди ташаккули шахсияти хонанда дар шакли муносибатҳои субъекту субъектӣ ҳангоми ҳамкориҳои педагогӣ ташаккул ёфтааст.

Дониш ва малакаҳои дар курси мазкур ба даст овардаи шунавандагон ба онҳо имкон дод на танҳо дар таҷрибаи педагогӣ, ки ҷузъи ин таҳқиқоти рисолаи илмӣ мебошад, ҷаҳолона иштирок намоянд, балки, инчунин, ташкилотчиёни бештар таъсиррасони раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар қорҳои берунасинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ дар ҷойи қорашон бошанд.

Хулосаи боби 2.

1. Боби дуҷуми таҳқиқоти диссертатсионӣ ба тавсиф, интиҳоб ва асосноккунии шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ бахшида шуда, марҳилаҳои таҳқиқоти озмоишӣ тавсиф ва сатҳи ташаккулёфтагии ҳисси ватандӯстии насли наврас мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор дода шудааст.

2. Дар натиҷаи омӯзишу баррасии андешаву мулоҳизоти муҳаққиқони варзида оид ба истифодаи истилоҳи «воқеисозӣ» муайян карда шуд, ки воқеисозӣ ин усули табдилдиҳии равандҳо, натиҷаҳои онҳо ва шаклҳои нави муҳим дар муносибатҳои байнишахсияте мебошад, ки дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ ба миён омада, ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ нигаронида шудаанд ва дар ин раванд нақши омӯзгор дар он зухур ёфта, ҷанбаҳои гуногуни ҳақиқатро воқеисозӣ мекунад ва ба ашёву маҳсули ҷаҳолиятӣ зеҳнӣ шакли ҳастӣ эҷод мекунад.

3. Амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар давраи қорҳои берунасинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву

маърифатӣ таҳия карда шуда, шароитҳои педагогии интихобшуда аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шуданд. Меъёрҳои арзёбии сатҳи ташаккули ҳисси ватандӯсти насли наврас ҳам барои марҳилаи муқарраркунанда ва ҳам барои марҳилаи назоратӣ муқаррар ва асоснок карда шуданд. Ҳамчунин, намунаи мисолҳои ҳамкориҳои муваффақонаи субъекту субъект дар раванди ташкили фаъолияти ватандӯстӣ оварда шуданд.

4. Сохтори амсилаи пешниҳодшудаи раванди тарбияи ватандӯстӣ дар шароити рушди муҳити тарбиявии муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ бахшҳои концептуалӣ-мақсаднок, ташкилию муҳтавоӣ ва меъёриро натиҷагириро дар бар мегирад.

5. Воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии хонандагон, хусусиятҳои синну соли психологии онҳо, ки ба синну соли гузариш (наврасӣ) мувофиқат мекунанд ва бо истифода аз имкониятҳои муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ташкил карда шудаанд, дар ҳолати иҷро намудани як қатор шароитҳои педагогӣ, аз ҷумла: ташкили шарикӣ ва ҳамкориҳои иҷтимоиву педагогӣ бо аҳли хонаводаи наврасон ва сохторҳои ҷамъиятии маҳаллӣ; ҷалби наврасон ба фаъолияти осорхонаҳои сатҳҳои гуногун; рушди кишваршиносӣ, маърифатӣ, сайёҳӣ ва дигар шаклҳои корҳои беруназсинфӣ вобаста ба фарогирӣ ба таърихи ватан, ба олами анъана ва ойинҳои мардумӣ бо мақсади ташаккул додани ҳисси ватандӯстӣ ва масъулият дар сарнавишти Ватан; фароҳам овардани шароит барои ба вучуд омадани зарурати фаъолияти таҳлилий ва худбаҳодиҳӣ дар натиҷаи ташкили муносибати босалоҳият дар раванди ватандӯстӣ самарабахш хоҳанд шуд.

6. Озмоишӣ педагогӣ амалӣ намудани марҳилаҳои муқарраркунанда, ташаккулдиҳанда ва назоратиро пешбинӣ намуда, мазмун ва сохтори ҳар кадоми онҳо аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шуда, барои ҳар яки онҳо шакл, усул ва воситаҳои мувофиқ барои ташкили кор интихоб карда шуданд, меъёрҳои баҳодиҳии интихобшуда имкон доданд, ки муваффақияти анҷоми ин ё он марҳила баҳо дода шуда, дар ҳолати зарурӣ ислоҳоти дахлдор ворид карда шавад.

7. Асосҳои маҷмуи хислатҳои дар сарчашмаҳои бонуфуз ҷойдошта ба таври ҷиддӣ коркард шуда, онҳо ба мо имкон доданд, ки насли навраси дар таҳқиқоти озмоишӣ иштирокдошта ба гурӯҳҳои дорои сатҳи баланд, миёна ё пасти ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ - маърифатӣ, эмотсионалӣ-хавасмандӣ ва ғаъолиятӣ ҷудо карда шаванд.

8. Бо истифода аз усулҳои тавсифшудаи ташҳиси сатҳи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар наврасон маълум гардид, ки:

- қисми зиёди мактаббачагоне, ки барои иштирок дар озмоиши педагогӣ интихоб шудаанд, дар бораи моҳияти мафҳумҳои асосии ба баҳши мазмуни ғояҳо, истилоҳот ва категорияҳои марбут ба ватандӯстӣ дохилшуда фақат тасаввуроти тахминӣ доранд, ғайр аз ин наметавонанд моҳияти онҳоро пай бурда, ошкор кунанд, аҳамияти онҳоро дарк намеkunанд, ба доираи коллектив ва алалхусус арзишҳои шахсӣ дохил наменамоянд.

- дар шумораи зиёди наврасон дар бораи симои Ватан тасаввуроти мусбӣ ташаккул наёфтааст (аксар вақт ҳатто дар сатҳи меҳру муҳаббат ба зодгоҳи худ ҳам), хоҳиши омӯхтани таърихи Ватан ва ифтихор аз Ватан, гузаштаи пуршарафи он ва беҳтарин намояндагони миллат вучуд надорад, онҳо ҳамбастагии худро бо ҳамватанони худ ҳис намеkunанд, масъулиятро барои тақдирӣ худ ва сарнавишти Ватан пурра эҳсос наменамоянд, дар бораи масъулиятшиносии худ дар ҳифзи фарҳанги ғании маънавию моддӣи миллии он фикр намеkunанд.

- шумораи зиёди иштирокчиёни озмоиш ба иштирок дар чорабиниҳои ватандӯстӣ ҳамчун роҳи ифодаи худмуайянкунӣ ва худшиносӣ бепарвой зоҳир наменамоянд, зарурати иштирок дар чорабиниҳои муштаракӣ дастаҷамъиро бо ҳамсолони худ нишон намедиханд (аксар вақт ҳатто ба кӯшишҳои омӯзгорон, ки онҳоро ба ғаъолият ташвиқ наменамоянд, эътино намеkunанд), кӯшиш намеkunанд, ки ягон мавқеъро ишғол наменамоянд, ақидаи муайяне пешниҳод созанд, алахусус дар муносибат бо ҳамсинфҳо барои ҳимоя намудани он кӯшиш намеkunанд.

**БОБИ 3. КОРҲОИ ТАҶРИБАВЌ-ОЗМОИШЌ ОИД БА ВОҶЕИСОЗИИ
РАВАНДИ ТАРБИЯИ ВАТАНДЌСТИИ НАСЛИ НАВРАС ДАР
МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГИВУ МАЪРИФАТЌ**

**3.1. Татбиқи шароитҳои педагогии воқеисозии раванди тарбияи
ватандўстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангию маърифатї**

Имрўз мақсад, принципҳо ва самтҳои асосии кори тарбиявї оид ба ташаккули сифатҳои шахрванд ва ватандўсти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи давлатї муайян гардида, ҳуҷҷатҳои асосии меъёрї Конститутсияи кишвар, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандўстї», инчунин Барномаҳои давлатии тарбияи ватандўстии шахрвандон аз ҷониби ҳукумат мунтазам қабул карда мешаванд ва тибқи онҳо Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллии маориф нақшаҳои худро оид ба гузаронидани чорабиниҳои ватандўстї, ки иштирок дар он барои ҳамаи муассисаҳои таълимии дахлдори минтақа ҳатмист, таҳия менамоянд [65].

Зимнан амалияи педагогї нишон медиҳад, ки агар ҳуди хонандагон (аъзоёни мақомоти давлатии мактаб, фаъолон ва ғайра) дар ташкил ва татбиқи амалии онҳо бевосита иштирок намоянд, аз ин гуна чорабиниҳо самараи бештар ба даст овардан мумкин аст, зеро маҳз онҳо дар бораи шаклҳои фаъолияти муштарак, ки дар байни наврасон маъмуланд, шавқу рағбати бештар ва воқуниши эҳсосиро ба вучуд меоранд, маълумот медиҳанд.

Ба ақидаи мо, омўзиши муфассали раванди воқеисозии раванди тарбияи ватандўстии насли наврасу ҷавон дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатї, ки мавриди баррасии мо қарор гирифтааст, барои ғанї гардондани доираи шаклҳои таъсири педагогї ба шахсияти кўдак ҷиҳати ташаккули ҷаҳонбинии ватандўстї кумак расонида метавонад.

Асоси амсилаи педагогии раванди тарбияи ватандўстии наврасон дар машғулиятҳои беруназсинфї дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатиро тасаввуроти мо дар бораи раванди ҳамкориҳои педагогї, ки ба ташаккули шахсияти тарбиятгиранда нигаронида шудааст, ташкил медиҳад.

Ба назари мо, воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас тавассути дарки иттилооте, ки аз тарафи омӯзгор бо тобишҳои рангин интиқол дода мешавад, зиндагӣ ва аз худ кардани он сурат гирифта, асоси зарурати амиқтар кардани дониш дар бораи таърихи Ватани худ, фарзандони бонангу номуси он ва ворид шудан ба муҳити фарҳанги маънавии кишвар, азхуд кардани ақида ва шаклҳои анъанавии зиндагӣ, ҷалб ба фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра мегардад.

Бо мақсади ҷустуҷӯии шаклҳои нави таъсири педагогӣ дар раванди тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ мо шароитҳои самарабахши педагогиро омӯхта, интиҳоб кардем, ки риояи онҳо ба ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ таъсири мусбат расонида метавонад. Баъзе аз онҳо дар зер номбар карда мешаванд:

- ҳамкориҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ (аз ҷумла волидайн), муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ, сохторҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои маориф, ки дар шакли шарикӣ иҷтимоӣ педагогӣ амалӣ карда мешаванд;

- ҷалби наврасони хурдсол ба фаъолияти осорхонҳои шаклҳои гуногун бо мақсади бедор намудани шавқу рағбат ба расму оинҳои мардумӣ, шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ (аз ҷумла, ба омӯзиши тарҷумаи ҳоли ҳамватанони маъруф) ва тавассути амалӣ намудани шаклҳои дигари шиносӣ бо фарҳанги маънавии миллӣ (аз ҷумла тавассути бедор кардани шавқ ба хунари мардумӣ);

- гузаронидани чорабиниҳое (бо иштироки фаъолони наврасони хурдсол ҳамчун ташкилотчӣ), ки мавзӯҳои онҳо ба самтҳои фаъолияти муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ мувофиқ буда, имкон медиҳад хонандагон бо ин ё он ҷанбаи таъриху фарҳанги миллӣ пурра шинос шуда, онҳоро ба расму оинҳои миллӣ пайваст намоянд (масалан, дар шакли лоиҳаи фарҳангиву маърифатӣ, анҷумани санъат ва ғайра);

- ташаккул додани қобилияти ворид кардани ислоҳот ба фаъолияти худ дар асоси дарки натиҷаҳои дар марҳилаҳои қаблӣи ҳамкориҳои педагогӣ ба даст

овардашуда, ки ба тарбияи ватандӯстӣ дар байни наврасону ҷавонон дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ нигаронида шудааст.

Албатта, ҳангоми татбиқи амсилаи педагогии таҳияшуда ба принципҳои умумӣ ва самтҳои фаъолияти муассисаи таълимии муайян, инчунин ба талаботи меъёри хуччатҳои бунёдии танзимкунандаи низоми таълиму тарбияи насли ҷавони Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти аввалиндараҷа дода шуд.

Дар мисоли фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Душанбе амалияи иҷрои шароитҳои педагогии дар боло зикргардидаро муфассал дида мебароем.

Шарикӣ иҷтимоӣ-педагогӣ, аз нигоҳи мо, яке аз навҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки дар асоси ҳамкории манфиатдор ва шарикӣ баробарҳуқуқии муассисаи таълимӣ ва мақомоти маорифи сатҳҳои гуногун, коллективҳои меҳнатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои варзишӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва ғайра бунёд ёфтааст.

Воқеан иттифоқчиёни асосии муассисаи таълимӣ, иштирокчиёни ҷудонашавандаи раванди тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон аз ҷониби оилаи онҳо мебошанд. Ин иштирок ҳам расмӣ (комитети падару модарони мактаб, синф) ва ҳам ғайрирасмӣ буда, дар шакли иштироки ҳатмӣ доштани ҳешу табор дар ҳама ҷорабиниҳое, ки коллективи омӯзгорон ташкил мекунад, ҳамчун ёрдамчиёни ихтиёрӣ, иштирокчиёни фаъол ва тамошобинони дӯстдошта зоҳир мешуд. Чунин ворид намудани «калонсолони назаррас» ба ҳаёти мактабӣ барои наврасон ҷавонон, ки дар ҷустуҷӯи «симои Ман» қарор доранд, вақте таваччуҳи хайрхоҳонаи дигарон ва баҳои мусбат барои ташаккули ҳамаҷониба мутаносиби онҳо аҳамияти калон дорад, мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Қобили зикр аст, ки воқеисозии раванди тарбияи педагогӣ дар оила, табиатан, ҳангоми муоширати кӯдак бо намоёндагони насли калонсол ба амал меояд, аз ин рӯ интиқоли ин робита ба муҳити рушди таълимии муассисаи фарҳангию маърифатӣ барои ҳамкории якҷоя ва таассурот аз рӯйдодҳои

алоҳида имкон фароҳам оварда, самарай саъю кӯшишҳои педагогиро, ки ба ташаккули тамоюли ватандӯстии шахсияти наврасону ҷавонон нигаронида шудааст, афзун гардонад.

Ҳамчун мисоли мушаххаси ҷалби аъзои оилаи наврасону ҷавонон ба ҳамкориҳои иҷтимоию педагогӣ метавон чорабиниҳоро, ки муассисаи таълимӣ дар раванди татбиқи амсилаи педагогии пешниҳодшудаи раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар қорҳои беруназсинфӣ анҷом додааст, мисол овард. Ба ғайр аз чорабиниҳои мусобикаҳое, ки бо иштироки фаъолони намоёндагони ташкилотҳои гуногуни варзишии шаҳри Душанбе ҳамчун тренерҳо ва аъзоёни ҳакамон ташкил карда мешаванд (мусобикаи дастаҳои ҳаваскорони футбол ва теннис, фестивали командаҳои оилавӣ, намоишномаҳои иштироккунандагони сексияҳои варзишӣ ва ғ.), шарикӣ бо муассисаҳои варзишӣ ба наврасону ҷавонон ва аъзоёни оилаҳои онҳо имкон дод, ки аз Қасри теннис ва маҷмааи варзиши обии шаҳри Душанбе دیدан кунанд.

Татбиқи амсилаи педагогии пешниҳодшудаи раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар машғулиятҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ пешбинӣ менамояд, ки иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ва падару модарони онҳо меъёрҳои маҷмӯи омодагӣ ба меҳнат ва муҳофизат (ОММ – ГТО)-ро супоранд. Ин вариант ба барномаи қори таҷрибавӣ дар асоси таҳминҳои аз ҷиҳати назариявӣ асоснокшуда дохил карда шуд, ки дар рафти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар наврасон хислатҳои шахсиятии иродаи қавӣ, устуворӣ, қатъият, масъулиятшиносӣ, ҳисси адои қарз ва ғайра, ки барои камолоти шахрванд ва ватандӯсти кишвари худ заруранд, ташаккул меёбанд.

Ғайр аз ин, иштироки наврасони гурӯҳи озмоишӣ ва аъзоёни оилаи онҳо дар чорабиниҳое, ки дар Мактаби варзишии наврасони шаҳри Душанбе гузаронда шуданд, ҳам ба сифати иштирокчии мусобикаҳои варзишӣ ва ҳам ба сифати мухлисони, ба зиёд шудани самарай тарбияи ватандӯстӣ мусоидат намуданд. Дар раванди таассуроти эҳсосии муштарак ба рӯйдодҳое, ки дар

рафти мусобиқот сурат гирифтанд, аз комёбиҳои варзишии ҳамватанон (хамсинфон), ки шарафи вилоят ва зодгоҳро дифоъ мекунанд, эҳсоси ваҳдат ва ифтихор ба вучуд омад.

Чамбиятҳои маҳаллӣ, ки аз ҷониби сокинони микрорайонҳои Душанбе ба мисли ҷамоатҳо таъсис дода шудаанд, аксар вақт ба шарикӣ иҷтимоӣ ҷалб карда мешаванд. Дар байни шаклҳои ҳамкорӣ, ки амсилаи педагогии таҳиякардаи мо пешбинӣ кардааст, бештар аз ҳама ҷорабиниҳои тарбиявии маърифатӣ (суҳбатҳо, презентатсияҳо), ки ба масъалаҳои ташкили дурусти муҳити шаҳр, ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ будани он аз нигоҳи тарзи зисти шаҳрванди муосир (таъмини нақлиёт, дастрасии муассисаҳои таълимӣ, варзишӣ ва фарҳангӣ, муассисаҳои савдо ва фароғатӣ ва ғ.), масъалаҳои экологӣ (хусусан ҷамъоварӣ кардани партовҳо), инчунин иштироки бевосита дар шанбегиҳо барои тозакунии шаҳр самараи бештар доданд.

Барномаи тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилотим миёнаи умумӣ ҳамкориҳои дарозмуддатро бо сохторҳои тоҷикистони ҳаракати ҷамбияти умумироссиягии ҳарбӣ-ватандӯстии «Юнармия» дар бар мегирад, ки намояндагонашон на як бору ду бор меҳмон ва иштирокчиёни ҷорабиниҳои ватандӯстӣ буданд, ки коллективи омӯзгорон ташкил мекунанд. Дар рафти татбиқи амсилаи педагогӣ бо собиқадорони қувваҳои мусаллаҳ ва намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон суҳбатҳои мавзӯӣ гузаронида шуданд.

Татбиқи нури таълимии осорхонаи мактабӣ, ки дар ҳамкорӣ зич бо осорхонаҳои шаҳри Душанбе фаъолият мекунанд, яъне имконияти ворид кардани нигоҳҳо аз дигар коллексияи осорхонавӣ, инчунин ҷалби мутахассисони дорои сатҳи баланди салоҳият дар соҳаи корҳои осорхона ба ҷорабиниҳо дошт, ҷалби иштирокчиёни гурӯҳи озмоиширо ба гузаронидани ҷорабиниҳои мавзӯӣ пешбинӣ мекард. Наврасон на танҳо маводҳоро барои намоишгоҳ интихоб карданд (ки ин кор бо фондҳои осорхонаҳои шарикро низ дар бар мегирад), балки ҳамчунон маълумотро гирд оварданд, ки барои тартиб додани шарҳу эзоҳ, омода кардани баромадҳо ва презентатсияҳо зарур

буда, хусусияти ҳодиса ё падидаи дар намоиш инъикосёфтаре шарҳ медиҳанд.

Ҳангоми татбиқи амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар соатҳои беруназсинфӣ дар муҳити инкишофи муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ба омода намудани намоишҳои осорхонавӣ, намоиши аксҳо ва ғайра машғул буданд.

Ҷадвали 5. Рӯйхати чорабиниҳое, ки дар доираи онҳо аз ҷониби фаъолони осорхонаи мактаб намоишгоҳҳо таъкил карда шудаанд (бо ҷалби иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ)

Р/т	Чорабинӣ	Намоишгоҳ	Муҳлат
1	Оғози мусобиқаҳои (оилавӣ дар ҳавои кушод) тирамоҳӣ (баҳорӣ)	Намоиши аксҳои «Ситораҳои варзиши мо» (варзишгарон-хатмкунандагони мактаб)	октябр, даҳрӯзаи якум; апрел, ҳафтаи якум
2	Тоза кардани соҳили дарёи Варзоб	Намоишгоҳи мавзуии «Захираи оби Тоҷикистон»	Октябр, даҳрӯзаи охир
3	Ҳафтаи амниятӣ иттилоотӣ	Намоиши плакатҳои «15 қоидаҳои амниятӣ интернет»	Ноябр, ҳафтаи аввал
4	Сафари оилавӣ ба берун аз шаҳр	Намоиши аксҳои «Кишвари азиз»	Таътили тирамоҳӣ
5	Силсилаи суҳбатҳо дар бораи касбҳои замонавӣ	Намоиши аксҳои «Шаъну шарафи меҳнатии мактаби мо»	Декабр, ҳафтаи аввал
6	Фестивали кашфиётҳои илмӣ ва ихтироъ	Намоиш ва муаррифии амсилаҳо ва ҳунарҳои ихтироъкорони ҷавон	Феврал, тамоми моҳ
7	Фестивали хаваскорони «Гусели зимистон, истиқболи баҳор»	Намоиши мавзуии «Суннатҳои баҳории халқҳои Тоҷикистон»	Феврал-март
8	Ҳафтаи мусиқии мардумӣ	Намоиши аксҳои «Асбобҳои халқии Тоҷикистон»	Март, ҳафтаи охир
9	Конференсияи мактабии «Қоиноти дуру наздик»	Намоиши мавзуии аксҳои кайҳоние, ки олимони расадхонаи астрономии Институти Астрономияи АИ ҶТнаворбардорӣ карданд.	Апрел, даҳрӯзаи дуюм
10	Шанбегии умумичумхуриявӣ	Намоиши аксҳои «Роҳҳои тозаи Душанбе»	Апрел, даҳрӯзаи сеюм
11	Иштирок дар сайру гашти шаҳрӣ бахшида ба Рӯзи Ғалаба	Намоиши аксҳои «Медал барои ҷанг, медал барои меҳнат аз як металл рехта мешавад»	Май, нимаи якуми моҳ
12	Конференсияи хонандагон бахшида ба эҷодиёти адибони ҷанговар	Намоиши китоб «Пайванди замон»	Май, тамоми моҳ
13	Ҷашни хатмкунандагон	Намоиш бо номи «Марҳилаҳои сафари бузург» (лаҳзаҳои муҳим аз таърихи мактаб)	Май, даҳрӯзаи сеюм

Тавре ки мебинем, фарогирии васеи мавзӯй ва доираи чорабиниҳои ташкилшуда ба ҳар як хонанда имкон дод, ки мавзӯи лоихаро мувофиқи шавку рағбат ва эҳтиёҷоти худ интихоб намояд, то ки ки маълумоти нави муфид ба даст оварда, ба ин раванд бо эҳсосоти самимият ҷалб шавад.

Бояд махсус таъкид кард, ки барои омода намудани намоишгоҳҳо маводҳои фонди осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ (дар доираи ҳамкорихои анъанавӣ) истифода шуданд, вале аз нигоҳи воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон арзишмандтарин он экспонатҳое буданд, ки иштирокчиёни гурӯҳи таҷрибавӣ аз архиви оила ҷустуҷӯ карда, ба осорхонаи мактаб гузоштаанд.

Дар навбати аввал, инҳо нишонҳои гуногун, шаҳодатнома ва дипломҳое буданд, ки аз корнамоии варзишии аъзоёни калонсоли оила шаҳодат медиҳанд (нишондиҳандаҳои маҷмӯи омодагӣ ба меҳнат ва муҳофизат, нишонҳои сарисинагии Ҷамъияти ихтиёрии мусоидат ба артиши Тоҷикистон (собик ДОСАФ-и Тоҷикистон) оид ба намудҳои ҳарбию техникийи варзиш, нишонҳои сарисинагии дорои рамзҳои гуногуни олимпиада ва ғайра), инчунин суратҳо аз бойгонии оилавӣ бо инъикоси лаҳзаҳои дурахшони мусобикаҳои спортӣ, ки дар он бобою бибихои мактаббачагони имрӯза иштирок доштанд, рақамҳои ибтидоии онҳо, унсурҳои либоси варзишӣ ва ғайра.

Дар шанбегӣ, ки дар яке аз қитъаҳои соҳилӣ баргузор гардид, аъзоёни оилаи наврасону ҷавон ширкат карда, дар бораи қаблан ҷӣ гуна будани ин соҳил нақл карданд. Баъзе аз онҳо аксҳои пешинаро бо худ овард, ки ҳам дар байни хонандагон ва ҳам омӯзгорон шавку ҳаваси зиёд пайдо карданд. Корманди Пажӯҳишгоҳи экология ва муҳити зисти Осиеи Марказӣ дар бораи зарурати нигоҳубини захираҳои оби Тоҷикистон (пиряхҳо, дарёҳо, кӯлҳо, обанборҳо ва обҳои зеризаминӣ), ки дар нигоҳдории суботи иқтисодиёти мамлакат нақши муҳим доранд, суҳбат орошт. Иштироккунандагони шанбегӣ таассуроти худро аз ин воқеа, аз ҷумла дар рафти интихоби экспонатҳо барои намоишгоҳи марбути мавзӯи дахлдор баён карданд.

Дар доираи Ҳафтаи амнияти иттилоотӣ ба ҷуз аз вохӯриҳо бо

мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ намоиши овезаҳо низ ташкил карда шуд, ки дар он рассомони ҷавони мактаб бо ҳаҷв оқибатҳои эҳтимолии вайрон кардани қоидаҳои беҳатарии хонандагонро дар Интернет тасвир кардаанд. Дар намоишгоҳ тасвирҳои муҳолиғашудаи ҳамлагарони гуногунро, ки маълумотҳои шахсии наврасон ва волидони онҳоро дуздида, мактаббачагонро ба корҳои ҷиноӣ ҷалб мекунанд ва ғайра гузошта шуда буданд.

Ҳафтаи мусиқии мардумӣ бо намоиши аксҳо бахшида ба бахшҳои барҷастаи ҳунарнамоии сарояндагон дар асбобҳои мардумӣ (аксҳо аз ҷашнвораҳои густурдаи фарҳанги тоҷикон, ки дар он ҳунармандон бо либосҳои миллӣ асбобҳои мусиқии нодири анъанавиро, ки намоишгоҳҳои осорхонаҳои бузургро оро медиҳанд, менавохтанд), инчунин таҷрибаҳои аввалини навозандагони ҷавони навкор, ки бояд санъати мусиқии халқии тоҷикро барои наслҳои оянда нигоҳдоранд, ҳамроҳ шуд.

Намоиши аксҳои суратгироне, ки дар тӯли асрҳо бо аксбардории касбии манзараҳои шаҳр машғул буданд, ба Рӯзи шанбегии умумиточикӣ бахшида шуд. Ин аксҳо, бештар дар сохтани бозномаҳо (откреткаҳо) ва силсилаи суратҳо истифода шуда, аксар вақт дар бойгонии хонагӣ нигоҳ дошта мешаванд. Аз ин рӯ, иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ, ки дар ташкили намоиши суратҳо иштирок доштанд, тавонистанд онҳоро бо маводи коллексияҳои оилавӣ пурра кунанд, аксар вақт инҳо нигоҳаҳои нодири таърихӣ буданд.

Аз рӯйи анъана наврасони хурдсол дар тайёр кардани намоишномаҳо бахшида ба таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ фаъолона иштирок мекарданд: онҳо ба ҷустуҷӯӣ ва ба тартиб андохтани суратҳои хешу табор, ки дар набардҳо иштирок намудаанд ва ё дар ақибгоҳи фронт меҳнат кардаанд, машғул буданд, албомҳои суратҳои оилавӣ ва ғайра, ёдгориҳои он солҳо ва китобҳоро дар бораи ҷанг аз китобхонаи хонашон меоварданд.

Намоишгоҳ бахшида ба таърихи муассисаи таълимӣ як варианти мухтасари намоишгоҳи доимии осорхонаи мактаб мебошад, ки ҳамасола бо ҳуччатҳо, аксҳо, ашё ва дигар далелҳои таърихи кишвар, ки дар ҳаёти

хонандагон ва хатмкунандагон инъикос ёфтаанд, пурра карда мешавад.

Аз мушоҳидаи иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ зимни фаъолият дар осорхонаи мактабӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки раванди воқеисозӣ ҳангоми пайваст кардани муносибати эмотсионалӣ ба гузашта, ки ҳатман ҳангоми муошират бо осорҳо, ҳуччатҳо, суратҳо ва дигар экспонатҳои марбут ба осорхона, таърихи ватан, шаҳр, мактаб бештар ба вуқӯъ мепайвандад, ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар байни ҷавонону наврасон мусоидат мекунад.

Ҷалби ҷавонону наврасон ба татбиқи лоиҳаҳое, ки мавзӯҳои онҳо бо фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ бо мақсади шиносонидани онҳо бо анъана ва расму оинҳои миллӣ дар вақти беруназсинфӣ мувофиқат мекунад, боз як шартӣ муҳими педагогӣ буда, ба муваффақияти воқеисозии тарбияи ватандусти наврасону ҷавонон мусоидат мекунад.

Ҳамкориҳои педагогӣ, ки барои кушодани иқтидори эҷодии ҳар як донишомӯз зарур аст, ба назари мо, дар мавриди шиносоии онҳо бо ҷаҳони анъана ва расму оинҳои мардумӣ яке аз технологияҳои муассир ба назар мерасад, зеро наврас дар ин марҳила, бешубҳа, ба ҳамроҳии калонсолон - омӯзгорон, аъзоёни оилаи онҳо, аъзоёни ташкилотҳои ҷамъиятӣ, тарбиятгарон ва ташкилотчиёни машғулиятҳои беруназсинфӣ дар муҳити инкишофи муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ниёз дорад.

Албатта, бахше аз анъанаҳои марбут ба ҳаёти мактаб (баргузориҳои маросимҳо бахшида ба рӯйдодҳои муҳим, бо расму оинҳои баланд бардоштани парчам ва сурудани суруд, «Занги аввал» барои хонандагони синфҳои якум ва «Занги охирин» барои хатмкунандагон, ки дар он аъзоёни оилаи мактаббачагон бояд иштирок кунанд, анъанаҳои бо даъвати намояндагони коллективҳои меҳнатӣ ва варзишӣ, роҳбарони мақомоти маорифи ноҳияву шаҳр мукофотонидани ғолибони мусобиқаҳои гуногун, спартакиада, олимпиадаҳои мавзӯӣ ва ва ғайра) ба ҷавонону наврасон хеле хуб маълум аст.

Боз як анъанаи маъмули мактаб воҳӯриҳо дар самти роҳнамоии касбӣ дар ҷойҳои кори волидони ҳамсинфони наврасон: дар базаи таълимии

Донишкадаи олии сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Тоҷикистон, дар Маркази омӯзиши малакаҳои амалии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино, дар маҳали истехсолии Депои вагонҳои шаҳри Душанбе ва ғайра гардидааст. Падару модарони иштироккунандагони гурӯҳи озмоишӣ, ки коркунони ташкилотҳои номбаршуда мебошанд, на танҳо роҳбалади донишманд гардиданд, балки ба хонандагон гуфта тавонистанд, ки ба кадом касбҳо дар истеҳсолот талабот зиёд аст, ба омӯзиши кадом касбҳо ҳанӯз дар мактаб бештар тавачҷуҳ зоҳир намудан лозим аст ва ба кадом донишгоҳҳо дохил шудан беҳтар аст.

Қобили зикр аст, силсилаи чорабиниҳо, аз қабилӣ чамъоварии маъхазҳои хаттӣ, намоиши осори кулолгарии миллии ва заргарӣ, гулдӯзӣ, кандакорӣ, наққошии кундалӣ ва ғайра, дар доираи ҳамкорӣ бо Осорхонаи миллии Тоҷикистон бо мақсади омӯзиши самтҳои суннати фарҳанги кишвар тавассути шиносӣ бо коллексияи муассисаи фарҳангии маърифатӣ ташкил карда шуданд. Баъди ҳар як сайёҳат иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ вобаста ба ҳар як самти санъати халқӣ иншо навишта, дар он маълумот ва таассуроти дидашонро баён намуданд. Беҳтарин асарҳои хонандагон чамъбасти гардида, бо маводи аудиовизуалӣ пурра карда шуда, дар чорабиниҳои умумимактабӣ бахшида ба фарҳанги миллии («Ҳафтаи мусиқии мардумӣ» ва ғайра) муаррифӣ гардиданд.

Дар даҳсолаи охир чорабиниҳои варзишӣ ва фароғатӣ барои мактабҳо, ки дар онҳо аъзоёни оилаи хонандагон иштирок мекунанд (ҳадди ақал дар чорабиниҳое, ки берун аз соатҳои дарсӣ гузаронида мешаванд) анъанавӣ гаштаанд. Наврасон дар давоми соли хониш мунтазам ба майдони теннис ва ҳавзҳои шиноварӣ рафта, дар як сол ду маротиба ҳамроҳи падару модарон дар эстафетаҳои «Старти шавқовар» иштирок мекунанд, меъёрҳои маҷмуи “Ба меҳнат ва ҳифзи Ватан омода”-ро зина ба зина мувофиқи синну сол месупоранд, дар воҳӯриҳо бо варзишгарон - хатмкунандагони мактаб ва ситораҳои варзиш, ки фаъолияти варзишии худро дар мактабҳои спортии захираҳои олимпики шаҳри Душанбе оғоз кардаанд, иштирок меварзанд, дар

мавзуи дахлдор намоиши суратҳо ташкил мекунанд.

Ба фаъолияти коллективи педагогии мактаб дар ташкили тарбияи ватандӯстии наврасон дар соатҳои берунасинфӣ дар доираи чорабиниҳои варзишӣ ва фароғатӣ дар муҳити касбӣ баҳои баланд дода шуд: коркардҳои методӣ дар ин самт дар як қатор конференсияҳои касбӣ бахшида ба масъалаҳои муҳими тамоюли ҳифзи саломатӣ дар раванди таҳсилоти умумӣ, инчунин ба Маҷмуаи ниҳоии маводи конференсияи минтақавӣ бахшида ба омӯзиши таҷрибаи муосири татбиқи усулҳои муаллифӣ бунёди раванди таълим дар чорабиниҳои варзишии берунасинфӣ дохил карда шудаанд.

Бо дарназардошти аҳамияти ҷалби аъзои оилаи наврасону ҷавонон ба раванди таълим, ки ба ташаккули хислатҳои шахсии хонандагон нигаронида шуда, аксар вақт ба зарурати баланд бардоштани сатҳи дониш ва салоҳияти педагогии аъзоёни калонсоли оила омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ кӯшиш мекунанд ҳам хонандагон ва ҳам падару модарони онҳоро дар тайёр кардан ва гузарондани Рӯзҳои истироҳати якҷояи хонавода дар мавзуҳои гуногун сафарбар намоянд.

Таҷриба гирифтани дар фаъолияти муштарак, таъя ба дониш ва таҷрибаи ҳаётии калонсолон, огоҳии онҳо аз анъанаву ойинҳои фарҳангӣ, мавқеи шаҳрвандӣ ва ватандӯстии онҳо самаранокии фаъолияти воқеисозии раванди ватандӯстии наврасонро баланд бардошта, инчунин эътиқоди онҳоро ба худ, қобилияти қабул кардани қарори ҳалқунанда, аз ҷумла нисбати сарнавишти ҳешовандон ва зодгоҳ мустаҳкам намуданд. Ҷунин шаклҳои ҳамкории фаъол ба омӯзгорон имкон доданд, ки фикру ақидаҳоро нисбат ба таъсири эмотсионалии технологияҳои педагогии татбиқшаванда ва самаранокии шароити педагогии ташкилнамуда ҷамъоварӣ карда, иттилооти ба дастовардари бо мақсади ворид намудани тағйирот ба раванди педагогии ҳамкориҳо истифода баранд.

Дар зер номгӯи чорабиниҳои анъанавиеро меорем, ки дар байни иштирокчиён ва меҳмонони Рӯзҳои истироҳати оилавӣ таваччуҳи бештар доранд.

Ҷадвали 6. Чорабиниҳои анъанавии “Рӯзи фарогатии оилавӣ”.

Мавзӯ ва ном	Масъул аз Шурои мактаб	Мақони баргузори
Баромади ҳунармандони ҳаваскор	Синфи 10-а, муовин оид ба тарбия	Толори маҷлис
Ярмаркаи ҳунарҳои дастӣ	Синфи 10-б, омӯзгори технология	Толори назди маҷлисоғ
Эстафетии оилавии «Якҷоя мо тавоноём»	Синфи 11, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ	Толори ошонаи 3
Бозии футболи хурд	Синфи 11 класс, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ	Толори варзиш
Мусобиқаи бадминтон	Синфи 11, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ	Толори варзиш
Мусобиқаи армреслинг	Синфи 11, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ, муовин оид ба тарбия	Толори варзиш
Дарси маҳорат аз кулолгарӣ	Синфҳои 9, омӯзгори технология	Кабинети технология
Дарси маҳорат дар бораи ҳӯроқҳои миллӣ	Ҳайати коргарони ошонаи мактаб	ошона

Аз нуқтаи назари тарбияи ватандӯстӣ муҳимтарин, пурмазмунтарин ва эҳсосотбахштарин ин чорабиниҳо бахшида ба ҷашни Рӯзи Ғалаба мебошанд. Мо ҳангоми таҳияи амсилаи воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ба методикаи татбиқи онҳо, интиҳоби технологияи педагогӣ ва шаклҳои таъсири тарбия аҳамияти махсус додем.

Дар омода сохтан ва гузаронидани чорабиниҳо бахшида ба хотираи корнамоиҳои ҷангию меҳнатии халқи тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ иштирокчиёни ҳамкориҳои ҷамъиятию педагогӣ - муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ (Китобхонаи шаҳрии ба номи А. Лоҳутӣ, Созмони собиқадорони ҷангу меҳнати шаҳри Душанбе), аъзоёни оилаи хонандагони мактаб ҷалб карда шуданд. Наврасоне, ки ба гурӯҳи озмоишӣ дохил карда шуда буданд, дар тайёр кардан ва гузаронидани қариб ҳамаи чорабиниҳои ҳафта тибқи

мавзуҳо иштироки фаъол дошанд.

Рӯйдоди чолиб конфронси хониш буд, ки ба эҷодиёти адибони ҷанговар бахшида шуда, дар он порчаҳо аз асарҳои навиштаи иштирокчиёни бевоситаи ҷангҳо ба фарзандон ва набераҳои собиқадорони ҷанг қироат карда шуданд. Наврасон бо хотироти хоси саргузашти ниёғони калонсоли худ нома ва аксҳои бойгонии оилавӣ мазмуни осори бадеиро пурра намуда, бо таърихи Ғалабаи Бузург ошно шуданд, моҳияти қорнамоии аҷдодон ва иштироки онҳоро дар мубориза худ дарк намуданд. . Ҳамаи ин, албатта, омили тавоноии ташаккули ҳисси ватандӯстӣ буд.

Наврасон тавонишанд эҳсосоти худро дар бораи ҷизҳои шунида ва хондашон дар қорҳои худ дар доираи озмуни минтақавии иншо бахшида ба Рӯзи Ғалаба тасвир созанд ва инчунин дар соатҳои дарсӣ дар синфҳои ибтидоӣ, ки ба он ҳамчун маърузачӣ даъват шуда буданд, баён кунанд.

***Ҷадвали 7.** Асарҳои бадеие, ки ба рӯйхат барои муҳокима дар конференсияи хонандагон бахшида ба эҷодиёти адибони ҷанговар дохил карда шудаанд*

Муаллиф	Номи китоб
Лев Кассил	Вася аз киштии зеробӣ
	Эҳтиёт бош, капитан!
Муъмин Қаноат	Достони “Суруши Сталинград”
Константин Симонов	“Писари артиллерист”
Пайрав Сулаймонӣ	Достони «Тахти хунин»
Даниил Гранин	Ҳикояҳои ҳарбӣ (маҷмуаи ҳикояҳо)
Анатолий Митяев	Қаҳрамони аскар (маҷмуаи ҳикояҳо)
Ҳабиб Юсуфӣ	Маҷмуаи “Таронаи Ватан”

Занги охир, ки чун анъана зимни хатми охири соли хониш дар ҳаёти мактаббачагон баргузор мегардад, дар раванди татбиқи амсилаи пешниҳодшудаи педагогӣ мазмуни бештаре пайдо карда, тамоми хатмунуро ба як занҷири ягонаи қадамҳо дар роҳи калони тӯлоние, ки мактаб баробари тамоми низоми педагогии ҷумҳурӣ сафар кардааст, пайвасти менамояд. Ба ҷуз аз ҷамъомади тантанавӣ, ки дар он роҳбарияти мактаб, кумитаи падару

модарон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ - иштирокчиёни ҳамкории иҷтимоӣ-педагогӣ суҳанронӣ намуданд, ифтитоҳи намоишгоҳи «Марҳилаҳои сафари бузург», ки дар он лаҳзаҳои асосии таърихи мактаб инъикос ёфтаанд, баргузор гардид. Нигораҳоро осорхонаи мактаб пешкаш намуда, инчунин аз тарафи иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ аз бойгонии оилавии ҳамсинфоне, ки хешу табори калонсолон дар ҳамин мактаб дар вақтҳои гуногун таҳсил мекарданд, гирд оварда шудаанд. Ҷамъовариҳои мавод чунон як раванди ҳаяҷонбахш гардид, ки наврасон дар як силсила барномаҳои махсуси радиои мактабӣ, ки мусоҳиба бо соҳибони экспонатҳоро дар бар мегирифт, зарур донишанд дар ин бора суҳбат кунанд.

Дар марҳилаи ташаккули таҷрибаи педагогӣ ҳангоми дар кори тарбия чорӣ намудани муқаррароти асосии амсилаи раванди воқеисозии тарбияи ватандӯстии наврасон дар фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар муҳити инкишофи муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ, риояи шартҳои педагогӣ, ки ба ташаккули мавқеи субъектии иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ тавассути ҳиссиёти эмотсионалӣ мусоидат менамоянд, пайдоиши зарурати фаъолияти самти ватандӯстиро ба миён овард

Ташаккули раванди тарбияи ватандӯстӣ ба зарурати аз худ намудани миқдори муайяни донишҳои дахлдор, пайдоиши муносибатҳои эҳсосӣ ва ҳисси ватандӯстӣ ва ташаккули ҷаҳонбинӣ, ки дастурҳои ахлоқӣ ва рафтори шахсиятро муайян мекунад, асос ёфтааст. Яке аз воситаҳои самарабахши педагогӣ, ки ба пайдоиши хувияти шахрвандӣ мусоидат мекунад, ин шиносонидани хонандагон бо системаи идеалҳо, меъёрҳо, назарҳо, амсилаҳо ва намунаҳои рафтор мебошад, ки аз тарафи гурӯҳи муайяни одамон пайравӣ мегардад, ба ибораи дигар, ба олами анъана ва расму оинҳои мардумӣ ҷалб шудан мебошад. Ташаккули сифатҳои ватандӯст дар ҳоле сурат мегирад, ки фард тавассути дарки мансубияти этникӣ ва хувияти шахрвандии худ аз ҷиҳати психофизиологӣ ба камол расида, ба дарки муҳаббат ба Ватан, уҳдадорӣҳои шахрвандии худ, аз ҷумла майли хизмат кардан ба манфиатҳои он, боло гузоштани ин манфиатҳо аз манфиатҳои шахсии худ водор мегардад.

Яке аз шароитҳои имконпазири ин равиш на танҳо ҷалби наврасону ҷавонон ба фаъолиятҳои лоиҳавӣ мебошад: онҳо бояд худро аз мавқеҳои асосии ташкилӣ нишон дода, нақши ташаббускорон ва созмондиҳандагони «марказҳои тафаккур»-и ба худ хос, ки қодиранд на танҳо ба тавлиди ғояҳо, балки инчунин сохтани равандҳои иҷроӣ онҳо ва дарк кардани дараҷаи масъулияти худ барои натиҷа мусоидат намоянд, иҷро кунанд.

Албатта дар давоми тамоми кор оид ба лоиҳа (ҳодиса, рӯйдод ва ғайра) дастгирии педагогӣ сурат гирифт, ки ба фароҳам овардани шароит барои интихоби ин ё он шакли фаъолият, тақсимои нақшҳо вобаста ба афзалиятҳои шахсӣ ва мавҷудият дониш ва малакаҳои зарурӣ («муҳаррики ҷустуҷӯ», «баранда», «муошираткунанда», «менечер», «логист» ва ғ.) мусоидат кард. Дар ҳолатҳое, ки навраси хурдсол дар бораи афзалиятҳои худ қарор қабул карда наметавонист, мураббӣ ба истифодаи технологияҳое, ки дар раванди роҳнамоии касбӣ истифода мешаванд, барои муайян кардани қобилият ва салоҳиятҳои ташаккулёфтаи хонанда мурочиат мекард.

Ҳар як иштирокчии гурӯҳи озмоишӣ барои соҳаи мушаххаси кор масъулияти худро ба дӯш гирифта, ҳуқуқ пайдо кард, ки ба иҷроӣ кори ба ӯ супурдашуда ҳам хонандагони синфҳои худ ва ҳам дигар аъзоёни оилаи худ, намояндагони коллективҳои педагогӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии ҳамкор бо муассисаи таълимиро ҷалб намояд.

Яке аз «бозёфтҳо»-и гурӯҳи масъули даъвати меҳмонон ба эстафетаи оилавии «Якҷоя мо тавоноем» ташкили «гурӯҳҳои мададгор»-и дастаҳо буд, ки дар давоми тамоми чорабинӣ фаъол буда, плакатҳои пуштибонӣ ва «шиорҳо»-ро омода намуда, онро боз ҳам ҳаяҷонбахш ва хотирмон гардониданд.

Воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар соатҳои беруназсинфӣ ҳангоми иҷроӣ шартҳои педагогии дар доираи амсилаи педагогӣ пешниҳодшуда дар ҷараёни ҳамкориҳои субъектҳо бо субъектҳо др байни иштирокчиёни чорабиниҳои муштарак оид ба ташкили чорабиниҳои педагогӣ, ки ба барномаи озмоиши педагогӣ дохил карда шудаанд, амалӣ

карда мешавад.

Чорабиниҳои таъиншуда, ки бо иштироки фаъолони аъзоёни гурӯҳи озмоишӣ ташкил ва гузаронида шуда, иштирокчиёни ҳамкориҳои иҷтимоию педагогиро ба ҳамкорӣ ҷалб намуданд, барои тамоми мактаб рӯйдодҳои муҳим ва намоён гардиданд, дар байни хонандагон воқуниши эҳсосотӣ ба вуҷуд оварданд ва ин боиси самаранокии кӯшишҳои педагогии ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар байни наврасон гардид.

Бо иштирокчиёни раванди татбиқи амсилаи педагогӣ чорабиниҳои дар давоми як соли хониш гузаронидашударо муҳокима намуда (Ҷадвали 6), мо номгӯи чорабиниҳоро тартиб додем, ки татбиқи онҳо дар оянда метавонад ба самаранокии раванди воқеисозии тарбияи ватандустии насли наврасу ҷавон дар машгулиятҳои беруназсинфӣ дар муҳити инкишофи муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ мусоидат намояд.

Ҷадвали 8. Рӯйхати чорабиниҳои педагогӣ, ки метавонанд оянда дар фаъолияти беруназсинфӣ муассисаи таълимӣ татбиқ карда шаванд.

р/т	Мавзӯҳо	Давра	Шарикон
1	Якмоҳагии омӯзиши қоидаҳои ҳаракати роҳ	Сентябр	Раёсати БДА ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон
2	Даҳрӯзаи иттилоотдиҳӣ дар бораи тарзи ҳаёти солим	Октябр, апрел	Раёсати ниғаждорӣ тандурустӣ шаҳри Душанбе
3	Даҳрӯзаи маълумотдиҳӣ оид ба рафтори ҳуқуқӣ ва амнияти ҳуқуқӣ	Ноябр, март	Раёсати ВКД дар ш. Душанбе
4	Фестивали ташаббусҳои волонтерӣ (ихтиёриён)	Январ	Иттиҳодияҳои ҷамъиятии фаъолияти волонтерӣ
5	Фестивали ҳунарҳои мардумӣ	Феврал	Осорхонаи миллии Тоҷикистон
6	Ташаббус оид ба таҳияи пайроҳаи экологӣ	Март	Маркази экологии ҷавонон

Барои воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар корҳои беруназсинфӣ, дар доираи татбиқи амсилаи педагогӣ чунин усулҳо, аз қабili фароҳам овардани фазои ҳамкориҳои баробарҳуқуқии ғайрирасмӣ байни калонсолон ва хонандагон, иваз намудани омӯзгор аз мавқеи мураббӣ ба мавқеи ҳамоҳангсоз; фароҳам овардани шароит барои озодона баён кардани нуктаи назари ҳар як хонанда ва баъдан муҳокимаи дӯстонаи ҳамаи андешаҳои баёншуда барои қабули қарор; баҳои мусбат ба саҳми ҳар як иштирокчии гурӯҳи озмоишӣ ба муваффақияти умумӣ ва ғайра истифода бурда шуданд.

Яке аз чанбаҳои асосии амсилаи пешниҳодшуда мавҷудияти шароит барои **фаъолияти худбаҳодихӣ-таҳлилии** ҳам омӯзгорон, ҳам мураббӣён ва ҳам наврасону ҷавонон дар раванди воқеисозии тарбияи ватандӯстӣ дар корҳои беруназсинфӣ дар муҳити рушди муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ мебошад. Ташаккули шахсият, ки аҳамияти он барои ташаккули ҷаҳонбинии ватандӯстӣ дар боло асоснок карда шудааст, бидуни фароҳам овардани имкони озодона баён кардани андешаи худ дар бораи рӯйдодҳои раванди ҳамкориҳои педагогӣ ҳангоми муҳокима ва мулоҳиза оид ба натиҷаҳои фаъолияти ҳам худ ва ҳам коллектив, нақл кардани таассурот дар бораи қувваи таъсири эмоционалии ҳодисаҳои педагогӣ ба худ ва наздиконатон имконнопазир аст.

Гуфта будем, ки наврасон пас аз шиносӣ бо коллексияҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон эссе ва баъд аз иштирок дар конференси хониш бахшида ба эҷодиёти адибони ҷанговар иншоҳо навишта, ба озмуни вилоятӣ пешниҳод намуданд. Дар натиҷаи муҳокима дар конференсия қарор қабул карда шуд, ки аз тарафи иштироккунандагони гурӯҳи озмоишӣ барои бачагон дар синфҳои ибтидоӣ хондани асарҳо дар бораи ҷанг ташкил карда шавад.

Ҳама иштирокчиёни ҷорабинӣ метавонанд андешаҳои худро дар бораи чӣ гуна гузаштани Рӯзҳои фароғатии оилавӣ ва пешниҳодҳо оид ба таҳияи ин ҷорабинӣ дар рӯйи ба ном «Рӯзномаи деворӣ» (якҷанд варақи ватмани андозаи А1), воқеъ дар толори мактаб гузоранд. Таҳлили таклифҳои ба миён гузошташуда имконият дод, ки дар бораи ба майдончаҳои муассисаҳои

фарҳангиву маърифатии шаҳр кӯчондани як қисми ин чорабиниҳо андеша кунем.

Дар рафти муҳокимаи натиҷаҳои тоза кардани соҳили дарёи Варзоб ташаббуси ташкил ва инкишоф додани пайраҳаи экологӣ (якҷоя бо ташкилотҳои ҷамъиятии экологии дар шаҳр амалкунанда) ба миён омад. Ғайр аз ин, иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ бо мақсади баланд бардоштани саводнокии экологии хонандагони мактабҳо бахшида ба масъалаҳои ба навъҳо ҷудо кардани партовҳо лексия ташкил кардани шуданд.

Раванди дарк ва таҳлили мантиқии фаъолияти худ бо мақсади баҳо додан ба самаранокии он аз нуқтаи назари эҳтиёҷоти ба вучуд омадани худшиносии наврасон тавассути амалигардонии фаъолияти ғоиданоки оммавии ҷамъиятӣ яке аз самтҳои асосии тарбияи ватандӯстии насли наврасу ҷавони шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Наврасон раванди дарк, баҳодихӣ ва дарки дурнамои ояндаро тай намуда, мавқеъи устувори шаҳрвандӣ пайдо мекунад, моҳияти ҳувияти шаҳрвандии худро, ки он дар шакли муҳаббат ба Ватан, дарки қарзи шаҳрвандӣ ва масъулиятшиносии худ, масъулият дар сарнавишти халқи худ зоҳир мегардад, мефаҳманд.

3.2. Самаранокии корҳо оид ба воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ

Самараи татбиқи амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасони ҷавон дар муҳити рушди муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ бо муқоисаи нишондиҳандаҳои ташаккули ҷузъи ватандӯстӣ, ки дар марҳилаҳои муайянкунанда ва назоратии таҷрибаи педагогӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ чен карда мешавад, арзёбӣ мегардад. Маҷмуи меъёрҳои арзёбии сатҳи ташаккули ҷузъи маърифатӣ дар марҳилаҳои ибтидоӣ ва ниҳоии кори озмоишӣ бетағйир боқӣ монд: дар гурӯҳҳо санҷишҳо аз рӯи мавзӯи донши эътимоднок доштан дар бораи санаҳо ва рӯйдодҳои асосии таърихи Тоҷикистон гузаронида шуданд, суҳбат барпо гардид, ки дар рафти он

донишҳо дар бораи анъанаҳои миллӣ ва расму оинҳои мардумӣ, инчунин дараҷаи дарки хонандагон аз аҳамияти ҳифзи фарҳанги миллӣ ошкор карда шуданд; дар асоси натиҷаҳои пурсишнома (аз рӯйи методикаи Д.В. Григорев ва В.И. Лутовинов) дараҷаи инкишофи ҷузъи эмотсионаливу ҳавасмандӣ муайян карда шуд; сатҳи ташаккули ҷузъи фаъолият дар асоси усули мушоҳидаи дохилшаванда аз мавқеи нозири комил муайян карда шуда (мавҷудияти мақсад ва вазифаи мушоҳидаро тахмин мекунад, тибқи нақшаи пешакӣ тартибдодашуда гузаронида мешавад, маълумотҳои ба даст овардашуда мувофиқи тартиби муайян мураттаб гардида, арзёбӣ карда мешаванд) барои зуҳуроти субъективӣ ва ба фаъолияти тамоюли шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ ва ҷамъиятӣ ҷалб карда шуданашон ба низом дароварда ва баҳо дода мешаванд.

Ҷузъи маърифатии ватандӯстӣ бо роҳи муайян намудани донишҳои системавӣ аз соҳаҳои гуногуни илмӣ дар иштирокчиёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ арзёбӣ карда шуда, дар асоси он дар ҷавобону наврасон эҳсоси ватандӯстиро, ки зарурати тарбияи ватандӯстиро ташаккул медиҳад, инкишоф додан мумкин аст. Ин дониш дар бораи таърих, шахсиятҳои барҷаста ва рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва фарҳанги халқ; дарки мазмуни мафҳумҳои «ватандӯстӣ», «меҳру муҳаббат ба Ватан», «зодгоҳ», «диёр», «ватандӯст» ва ғайра, маҳорати фаҳмонда додани моҳияти арзиш ва аҳамияти онҳо барои шаҳрванди кишвар мебошад.

Ҷузъи эмотсионалӣ-ҳавасмандии ватандӯстӣ тавассути муайян кардани ҳисси ватандӯстии ташаккулёбанда дар ҷавобону наврасон, ки асоси ҳавасмандгардонии ташаккули намунаҳои рафтори ватандӯстӣ мебошад, арзёбӣ гардид. Дараҷаи ташаккули ин қисмат бо муайян намудани тамоюли устувори баҳодиҳии мусбати аксари мафҳумҳои марбут ба симои Ватан (инчунин зодгоҳ низ), бо рӯйдодҳои таърихӣ ва шахсиятҳои қаҳрамон, ки ба сарнавишти Ватан таъсир расонидаанд; зарурияти дарки риоя кардани принципҳои хизмати олий ба идеалҳои, ки аксарияти ҳамватанон эътироф

кардаанд; тақдири шахсии худро мувофиқи зарурати ноил шудан ба манфиати чамъият сохтан амалӣ карда мешавад. Таҷрибаи эҳсосии арзишҳои ватандӯстӣ асоси пайдоиши ҳавасмандӣ ба фаъолияти ватандӯстӣ мебошад.

Ҷузъи фаъолияти ватандӯстӣ тавассути мушоҳидаи пурраи зухуроти берунии фаъолияти наврасон дар ҷараёни ҷорабиниҳои ба самти шахрвандӣ, ватандӯстӣ ва иҷтимоӣ нигаронидашуда арзёбӣ гардид. Дараҷаи рушди ин қисмат тавассути зарурати иштироқи фаъол дар татбиқи лоиҳаҳо, ки вазифаи асосии онҳо ташаккули ҳисси ватандӯстӣ мебошад, ба сифати иштирокчии назаррас – ташкилотчӣ, хабардор, ҳамоҳангсоз, баранда ва ғайра зухур меёбад ва ин дар ҳолат лоиҳаҳо ва ҷорабиниҳо бояд пурра ба манфиати чамъиятӣ тамаркуз дошта бошанд: инҳо метавонанд дар маҷмуъ лоиҳаҳои гуногун дар самтҳои экологӣ ё волонтерӣ (ихтиёриён), “фаъолиятҳои ёрирасон”-и амалӣ (ғамхорӣ нисбат ба ҳайвоноти бесарпаноҳ, барои камбизоатон ва ғ.) бошанд.

Ҳам дар марҳилаи муайянкунӣ ва ҳам дар марҳилаи назоратӣ барои арзёбии самаранокии амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар қорҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангӣ-равшаннамоӣ усули пурсишномаи Д.В. Григорев «Ватани ман – Тоҷикистон» татбиқ гардид, ки истифодаи он таҳлили мундариҷаро ҳамчун воситаи арзёбӣ пешниҳод мекунад. Натиҷаҳои пурсиши иштирокчиёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ дар марҳилаи назоратии таҷрибаи педагогӣ пешниҳод карда мешавад.

1. Ба саволи аввал дар бораи он, ки мусоҳиб худро ватандӯст меҳисобад, 10 нафар аз гурӯҳи назоратӣ ва 23 нафар аз гурӯҳи озмоишӣ ҷавоби мусбати якхела доданд. 20 навраси ҷавоне, ки ба гурӯҳи назоратӣ шомил буданд, ба ватандӯстии худ боварӣ надоштанд, дар ҳоле ки танҳо 7 нафар дар гурӯҳи озмоишӣ боварӣ надоштанд. Ягон нафар аз иштирокчиёни озмоиши педагогӣ дар марҳилаи назоратӣ пурра надоштани ҳисси ватандӯстиро изҳор накардааст. Ҳамин тавр, нисбат ба давраи муайянкунӣ дар гурӯҳи озмоишӣ шумораи ватандӯстон хеле зиёд, шубҳадоштагон кам, дар гурӯҳи назоратӣ бошад, тамоюли баръакс ба вучуд омад (расми 6).

Расми 6. Динамикаи тағйирёбии худбаҳодиҳӣ вобаста ба мавҷудияти эҳсосоти ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни ГО ва ГН.

2. Аз рӯи дараҷаи таъсири муҳит (атрофиён) ба раванди ташаккули сифатҳои ватандӯст ҷавобҳо дар гурӯҳи назоратӣ чунин тақсим карда шуданд: 16 нафар иштирокчиён волидони худро бонуфузтарин, 8 нафар мактабро, 6 нафар васоити ахбори омма ва 4 нафар шабакаи интернетро ном бурдаанд. Иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ҳам падару модар ва ҳам мактабро (аз рӯи 9 ҷавоб) дар ҷои аввал гузоштанд, дар ҳоле ки омилҳои боқимондаи таъсиркунанда - ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мақомоти давлатӣ, васоити ахбори омма ва Интернет аз ҷониби чор нафар пурсидашудагон номбар шудаанд.

3. Аксарияти иштирокчиёни пурсиш аз гурӯҳи назоратӣ ҳангоми додани таърифи худ ба мафҳуми «ватандӯстӣ» аз формулаҳои истифода кардаанд, ки аз вариантҳои ҷавоби марҳилаи муайянкунӣ фарқ намекунанд: каме бештар аз нисфи пурсидашудагон навиштаанд, ки ватандӯстӣ «муҳаббат ва эҳтиром ба Ватан (зодгоҳ, кишвар ва ғ.) аст, сеюм он аст, ки мафҳуми тавсифшуда зарурати хизмат кардан ба манфиатҳои кишвари худ, омода будан ба ҳимояи он; се нафари боқимонда бар ин назаранд, ки ватандӯстӣ орзуи обод кардани Ватан аст.

Иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ, баръакс, тағйироти муносибатро ба дараҷаи талабот ва аҳамияти мафҳумҳои марбут ба ватандӯстӣ нишон доданд ва тағйирот, пеш аз ҳама, дар сатҳи ташаккули ҷузъи фаъолияти ватандӯстӣ ба амал омад: қариб нисфи наврасон майлу хоҳиши хидмат ба манфиати Ватан ва ҳифзи онро зухури ватандӯстӣ, қариб сеяк хоҳиши обод кардани кишвар ва ҳафт нафари дигар бар ин назаранд, ки зухуроти асосии ватандӯстӣ муҳаббат ба Ватан (ватани хурд, кишвар, давлат) аст. (расми 7).

Расми 7. Ҷузъҳои асосии мафҳуми «ватанпарастӣ» ва дараҷаи аҳамияти онҳо аз нигоҳи иштирокчиёни ГО ва ГН (дар динамика).

4. Ҷавобҳо ба саволҳои бахши IV.A ба таври зерин тақсим карда шуданд:
- 9 нафар аз ГО ва 10 нафар аз ГН худшиносии миллӣ ва ифтихор аз мансубияти худ ба миллатро нишонаи аслии ватандӯстӣ номбар кардаанд;
 - се нафар иштирокчиёни ГН ва чор нафари ГО чунин мешуморанд, ки ватандӯст бояд дар мавридҳои, ки ба манфиатҳои мамлакатаи худ мувофиқ бошад, барои дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо намоёндагони халқҳои дигар кӯшиш намояд;

- ватандӯстӣ ҳамчун омода будан ба фидокорӣ баҳри Ватан ва меҳру садоқати бепоён ба манфиатҳои он аз ҷониби 4 нафар иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ва 8 нафар дар гурӯҳи озмоишӣ дарк мешаванд;

- варианти панҷумро аз ҷавобҳои пешниҳодшуда ба савол 9 нафар аз гурӯҳи назоратӣ ва 2 нафар аз гурӯҳи таҷрибавӣ интихоб кардаанд;

- варианти шашуми ҷавоб, ки зарурати меҳнати фидокорона ба нафъи Ватан таҳия шудааст, 2 навраси хурдсол аз ГН ва 6 нафар аз ГО овоз доданд.

- варианти шашуми ҷавоб, ки зарурати меҳнати фидокорона ба нафъи Ватан таҳия шудааст, 2 навраси хурдсол аз ГН ва 6 нафар аз ГО овоз доданд.

- ақидаи ватандӯстӣ ба доираи манфиатҳои ҳаётии насли ҷавони шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил нест, аз ҷониби се дарсади иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ интихоб шуда бошад ҳам, вале иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ин вариантро нодида гирифтанд.

Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки ҳеҷ яке аз иштирокчиёни пурсиш вариантҳои рақами дуюм ва ҳаштумро интихоб накардаанд, гарчанде ки дар марҳилаи муайянкунӣ шумораи ками пурсидашудагон онҳоро ҳамчун ҳуқуқи мавҷудият баррасӣ карданд.

5. Ҳамаи иштирокчиёни пурсиш аз ҳарду гурӯҳ тавонистанд аз рӯйхати пешниҳодшуда сифатҳои ватандӯстро аз рӯйи салоҳиди худ интихоб намоянд. Дар гурӯҳи назоратӣ рейтинги сифатҳо чунин менамояд: қариб сеяки пурсидашудагон «боварӣ ба худ»-ро дар ҷойи аввал мегузоранд, каме поёнтар чунин сифат ба мисли «одоби нек», дар мавқеи баъдин шашяки иштирокчиёни гурӯҳ фаъолияти ҳаётиро ҷой додаанд, баъдан талабот ба ҳаёти хушбахтонаи оилавӣ оварда мешавад (даҳ фоизи пурсидашудагон инро қайд кардаанд) ва аз ҳар як гурӯҳ яктогӣ наврас ба чунин арзишҳо, аз қабиле хирадмандӣ, ҷаҳонбинӣ ва таҳсилот ишора мекунанд.

Дар робита ба сатҳи инкишофи сифатҳои интихобшуда дар худ наврасон тахмин мекунанд, ки дар ҷойи аввал бо дараҷаи рушд дар доираи аз ҳафт то даҳ хол «боварӣ ба худ» ва «ҳаёти фаъол» мебошанд, пас аз рӯйи тартиби камшавӣ: маълумотнокӣ, ки аз чор то даҳ хол гирифтаанд, боодобӣ -аз чор то

хашт хол, доираи назари васеъ ва зарурати барпо намудани оилаи хушбахт аз се то шаш холро ишғол намудаанд. Наврасон мавҷудияти ҳикмати зиндагиرو дар миёни фазилатҳои худ дар дараҷаи 1 хол арзёбӣ кардаанд.

Азбаски нуктаҳои назари боқимонда ба интиҳоб умуман дохил карда нашудаанд, метавон гуфт, ки умуман иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ дар рафти озмоиши педагогӣ афзалиятҳои худро тағйир надоданд ва пас нишондиҳандаҳои марҳилаи назоратӣ бо марҳилаи муайянкунӣ умуман якхелаанд.

Аз натиҷаҳои пурсиши иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ манзараи дигар ба миён меояд: дар ин ҷо аз 3, 5 посухҳои пешниҳодшуда аввалинаш ҳаёти ҷаҳол буд, ки онро бештар ё аз нисфи пурсидашудагон интиҳоб кардаанд. Пас аз он чунин ҳислатҳо - эътимод ба худ, ки онро 5 нафар интиҳоб кардаанд, маълумотнокӣ (3 нафар) ва одоби хуб (2 посухдиҳанда) ба назар мерасанд. Танҳо 1 нафар иштирокчии ГО ба аҳамияти тафаккур ё худ доираи назари васеъ таъкид мекунад. Аз рӯйи дараҷаи ташаккули сифатҳои номбаршуда дар худ мавқеи зуҳури ҷаҳоли ҳаётӣ дар ҷаҳолияти дахлдор ва эътимод ба худ бо арзёбии аз 8 то 10 хол ҷойи аввалро ишғол мекунанд; ба ташаккули дараҷаи маълумотнокӣ, хулку одоб ва доираи васеи назар каме пасттар баҳо дода шуд.

Аз натиҷаҳои пурсиши иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ манзараи дигар ба миён меояд: дар ин ҷо аз 3, 5 посухҳои пешниҳодшуда аввалинаш ҳаёти ҷаҳол буд, ки онро бештар аз нисфи пурсидашудагон интиҳоб кардаанд. Пас аз он чунин ҳислатҳо - эътимод ба худ, ки онро 5 нафар интиҳоб кардаанд, маълумотнокӣ (3 нафар) ва одоби хуб (2 посухдиҳанда) ба назар мерасанд. Танҳо 1 нафар иштирокчии гурӯҳи озмоишӣ ба аҳамияти тафаккур ё худ доираи назари васеъ таъкид мекунад. Аз рӯйи дараҷаи ташаккули сифатҳои номбаршуда дар худ мавқеи зуҳури ҷаҳоли ҳаётӣ дар ҷаҳолияти дахлдор ва эътимод ба худ бо арзёбии аз 8 то 10 хол ҷойи аввалро ишғол мекунанд; ба ташаккули дараҷаи маълумотнокӣ, хулку одоб ва доираи васеи назар каме пасттар баҳо дода шуд.

Натичаҳои пурсишро дар марҳилаҳои муайянкунӣ ва назоратӣ муқоиса намуда, ба хулосае омадем, ки дар рафти озмоиши педагогӣ дар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ дарки ватандӯстӣ ҳамчун яке аз самтҳои табиқи саъю кӯшиши шахрванди бошуур ва ғаёл ташаккул ёфтааст, ҳамчун ғаёлияте, ки ба ободии Ватан, беҳбуди зиндагии ҳамватанон нигаронида шудааст. Инчунин ҷолиб он аст, ки иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ҳамон хислатҳоро шахсан дар худашон бештар инкишофёфта медонанд, ки ба ақидаи онҳо, ин хислатҳо ба ватандӯсти ватани худ хос аст.

6. Ҷавобҳо ба саволи ба кадом хислатҳои аъзоёни коллективи мактаб аз ҷониби ҳамсолонашон бештар баҳо медиҳанд, низ сифатан фарқ мекунад: иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ қайд карданд, ки пеш аз ҳама, ин омодагӣ ба кумак аст (сеяки пурсидашудагон чунин ҷавоб доданд), посухи дигар сифати далерӣ буд – 7 нафар. 6 нафар сифати қатъият ва 5 нафар қобилияти фаҳмидани ҳамдигарро интихоб кардаанд. Иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ аз ҳама бештар ба ҳамдигарфаҳмӣ баҳои баланд доданд ва арзиши ин сифат ҳангоми таҷрибаи педагогӣ бештар аз ду баробар афзуд: дар марҳилаи муайянкунӣ 8 нафар ва дар марҳилаи назоратӣ 17 нафар онро қайд карданд. 7 нафари дигар омодагӣ ба кумак ва 6 нафар азми қатъиро қайд карданд.

7. Аз се иборати пешниҳодшуда якеро, ки ба афзалиятҳои онҳо бештар мувофиқат мекунад, интихоб намуда, иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ рӯйхати зеринро тартиб доданд: дар ҷойи аввал аз рӯйи шумораи нафароне, ки онро интихоб кардаанд, ҷавоби «Ман бо дӯстон вақтхушӣ карданро дӯст медорам» меистад, 14 нафар пурсидашудагон онро афзал донистанд; 12 нафар гузориш доданд, ки онҳо дар бораи кори худ гирифтани фикру мулоҳизаҳои мусбӣ дигаронро бештар дӯст медоранд ва 4 нафари дигар варианти «Ман аз кори хуб анҷомёфта худро қаноатманд ҳис мекунам»-ро интихоб кардаанд.

Аз муқоисаи ҷавобҳои марҳилаи назоратӣ ва муайянкунӣ бармеояд, ки онҳо амалан якхелаанд. Дар гурӯҳи озмоишӣ бошад, манзараи баръакс ба вуҷуд омад: 13 нафар аз кори хуб пурра қаноатмандӣ ҳис карданд ва ин интихоби маъмултарин буд; 11 нафар пурсидашудагон аз баҳои мусбати

дигарон қаноатманд буданд ва танҳо шаш нафар иқро шуданд он чизе, ки ба онҳо бештар маъқул аст, “гузаронидани вақт бо дӯстон” мебошад.

Ҳамин тавр, ба мо собит гардид, ки дар рафти таҷрибаи педагогӣ дар иштирокчиёни ГО тамоюли зарурати иштироки фаёлона дар фаёлияти самараноки ба самти ватандӯстӣ нигаронидашуда ташаккул ёфтааст ва аз ҷониби атрофиён баҳои мусбат мегирад.

8. Дар ин бахш иштирокчиёни пуршиш бояд изҳоротеро пур мекарданд, ки бо калимаҳои зерин оғоз мешуд:

1. «Ҳар яки мо ба..... боварӣ дорем». Аксарияти пурсидашудагони гурӯҳи назоратӣ (18 нафар) барои идомаи ибора аз мафҳумҳои абстрактӣ, мавҳум, тахминӣ, аз қабиле «комёбӣ», «муҳаббат», «ояндаи дурахшон», «адолати оӣ» истифода кардаанд; 7 нафар вариантҳои мушаххастарро пешниҳод карданд – «ба худ», «ба дӯстӣ», «ба оила», 5 нафари боқимонда ин вазифаро иҷро карда натавонистанд (ё зарур надонистанд). Дар гурӯҳи озмоишӣ манзара боз комилан муҳолиф баромад: аксарият (22 нафар пурсидашуда) ҷавоби мушаххас ва дақиқро афзалтар донистанд: «ба худ», «ба хешовандон», «ҳаёти бе ҷанг», «коллектив». 8 нафар барои идомаи ҷумла мафҳумҳои абстракцио афзалтар дониста, навиштаанд, ки “рушд”, “дурнамо” ва “хушбахтӣ”.

2. «Ҳар яки мо..... дорад». Дар гурӯҳи назоратӣ боз ҷавобҳои абстрактӣ афзалият пайдо карданд, 17 нафар мафҳумҳои «умед», «идеалҳо» ва «имкониятҳо»-ро истифода бурданд; 13 нафари боқимонда мафҳумҳои мушаххаси “манзил”, “хешовандон” ва “ҳадафҳои зиндагӣ”-ро бартарӣ доданд. Дар байни иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ 26 шаш нафар дар посухҳои худ чунин истилоҳҳои мушаххасро истифода кардаанд ва танҳо чор нафар мафҳумҳои абстракцио ба кор бурдаанд.

3. «Ҳар яки мо омодаем...». Аз се ду ҳиссаи пурсидашудагон аз гурӯҳи назоратӣ дар варианти идомаи ҷумла калимаҳои «барои дифоъ бархостан», «наҷот додан» ва ғайраро истифода кардаанд, чор нафар ибораи «кумак расонидан» ва ибораи интиҳобнамудаи се нафар нишон медиҳад, ки ба хафа

шуданашон роҳ намедиханд ва як мусоҳиб хабар додааст, ки ҳама барои давом додани таҳсил тайёранд. Сеяки пурсидашудагон аз гурӯҳи озмоишӣ ба варианти идомаи ин ибора майл доранд, ки аз он аҳамияти қобилияти ба дӯш гирифтани масъулият бармеояд, ҳашт нафар барои иҷрои вазифаҳои ҳимоятгар, ҳафт нафар ёрдамчӣ ва панҷ нафари дигар тавре сухан кардаанд, ки на танҳо фикри худро доштан, балки онро ҳимоя карда тавоништан ҳам зарур аст.

4. «Қорномаи қаҳрамонҳо моро водор кард.....». 11 нафар аз гурӯҳи назоратӣ ва 8 нафар аз гурӯҳи озмоишӣ ба ибораи «дар бораи ҳаёт» қарор гирифтанд; варианти "дар бораи оянда" аз ҷониби 4 нафар посухдиҳанда аз гурӯҳи назоратӣ ва 16 нафар аз гурӯҳи озмоишӣ интиҳоб карда шуданд; Ҷавобҳои боқимондаи иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ба таври зерин тақсим карда шуданд: 9 нафар дар бораи марг, 3 нафар дар бораи гузашта фикр мекарданд ва 3 нафар чизе нанавишт. Дар гурӯҳи озмоишӣ 4 нафар варианти ҷавоби «дар бораи ҳаёт»-ро интиҳоб карданд, ду нафарашон ҷавоб надоданд.

5. «Ватани худро на танҳо бо аслиҳа дар даст, балки бо ҳам муҳофизат кардан мумкин аст». Ин ибора дар гурӯҳи назоратӣ душвории зиёд ба бор овард – 12 нафар иштирокчиёни пурсиш онро анҷом дода натавонишанд. 10 нафар ҷавобҳои доданд, ки ба мафҳуми «бе аслиҳа» наздиканд, 5 нафар ба версияи он, ки бо роҳи гуфтушунид ҳимояи Ватан имконпазир аст, майл карданд ва 3 нафари дигар ҷавоби «бо амалу кирдор» доданд. Аксарияти мутлақи иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ - 26 нафар, тақрибан ҳамин варианти ҷавобро интиҳоб карданд. 3 нафар аз тариқи музокира ҳимояи Ватанро авлотар медонанд ва як нафар варианти «фикр»-ро афзалтар донистааст. Ҷавобҳои иштирокчиёни ҳарду гурӯҳро таҳлил намуда, ба хулосае омадем, ки онҳо тахмини қаблан гуфташударо дар бораи ноил шудан ба сатҳи баланди ташаккули ҷузъи фаъолияти ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ҳангоми татбиқи амсилаи педагогӣ тасдиқ мекунанд.

6. «Вакте ки ман дар бораи ояндаи мамлакатам фикр мекунам, пас...». Сеяки иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ояндаи кишварро бо ояндаи худ рабт дода, 7 нафар умед ба некиро авло донистанд, 4 нафар хабар доданд, ки одати андеша кардан дар бораи ояндаи кишварро надоранд ва 9 нафар иштирокчиёни пурсиш ин ибораро бе идома гузоштанд. 11 нафар иштироккунандагони гурӯҳи озмоишӣ низ пешомади худро аз фардои Ватан ҷудо намекунанд, 7 нафари онҳо боварӣ доранд, ки ин фардо дурахшон аст ва 5 нафари дигар мехоҳанд иштирокчиёни фаъоли сохтмони ин ояндаи дурахшон бошанд; 5 нафар мехоҳанд худро дар касби худ дарк кунанд ва 1 нафарӣ навраси дигар изҳори боварӣ карданд, ки ояндаи кишварашон ва ояндаи онҳо тинч ва беҳатар хоҳад буд. Ба назари мо муҳим менамуд, ки дар чараёни татбиқи амсилаи педагогӣ дар наврасони хурдсол эҳтиёҷоти на танҳо барои худтакмили бомуваффақият, балки зарурати бо меҳнати худ ба ҷомеа ва Ватан нафъ расондан низ пайдо мешуд.

7. «Шаҳрванди арзандаи кишвари худ будан маънои онро дорад, ки . . . ». Барои идомаи ин ибора 8 нафар иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ва 17 нафар дар гурӯҳи озмоишӣ вожаи «ватанпарвар»-ро истифода бурдаанд ва ин, аз нуқтаи назари мо, нишон медиҳад, ки дар аксари наврасони шомили гурӯҳи озмоишӣ, дар натиҷаи иштирок дар озмоиши педагогӣ робитаи мустақкам байни мафҳумҳои «шаҳрванд» ва «ватандӯст» ташакул ёфт. Вариантҳои боқимондаи идомаи ибораро дар ин банд пешниҳодшуда барои номбар кардани сифатҳои мусбате, ки ба ақидаи хонандагон, намояндаи насли ҷавони муосир бояд дошта бошанд, ҷамъбаст шудааст.

Таҳлили натиҷаҳои истифодаи усули В.И. Лутовинов, ки бо назардошти ислоҳи хусусиятҳои синну соли психологии категорияи хонандагоне, ки мо баррасӣ намудем, барои тахмину хулосаҳои зерин асос мешавад [73, с. 325]:

1) Муҳаббат ба волидайн аз ҷониби каме бештар аз нисфи иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ва каме бештар аз сеяки иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ дар байни арзишҳои асосӣ ҷойи аввалро ишғол кард. Инчунин, бо назардошти он, ки 8 нафар пурсидашудагон аз ГО рушду такмили сифатҳои шахсиро муҳим

медонанд, мо метавонем ба хулосае оем, ки дар онҳо «симои Ман»-и мусбат дар зери таъсири хешовандони калонсол ва ҳамсолон (ҳамсинфҳо) ташаккул ёфтааст. Дар баробари ин, дар ягон гурӯҳ дар байни наврасон дарк намудани аҳамияти некуаҳволии моддӣ дар давраи пурсиш ошкор карда нашудааст.

2) Марҳилаи назоратӣ инчунин фарқияти назаррасро дар муносибати иштирокчиёни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ ба саволи он, ки кадом марҳилаҳо ва рӯйдодҳои ҳаёти инсон муҳимтаранд, ошкор кард. Ҳамин тариқ, сеяки наврасони гурӯҳи назоратӣ ба ин боваранд, ки чизи аз ҳама муҳим дар байни онҳо гирифтани маълумоти миёна аст, дар ҳоле ки 12 нафар иштироккунандагони гурӯҳи озмоишӣ ГО бори дигар сатҳи баланди ташаккули чузъи фаъолияти ватандӯстиро тавассути интихоби ибораи «рӯйдоди муҳим дар коллектив зимни иштироки фаъолонаи худ» нишон доданд (дар байни иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ин вариантро се маротиба камтар наврасон қайд кардаанд).

3) Тамоюлеро, ки мо дар боло қайд кардем, ҷавобҳои иштирокчиёни озмоишро ба саволи он, ки ба ақидаи наврасони хурдсол далели мавҷудияти ҳисси ватандӯстӣ дар инсон маҳз чӣ аст, низ тасдиқ мекунад. Дар гурӯҳи назоратӣ дар ҷойи аввал ҷавоби «дар мактаб ё дигар муассисаи таълимӣ» (12 нафар), баъд аз он «ичрои вазифаи ҳарбӣ ҳамчун зухуроти дурахшони ватандӯстӣ» (9 нафар) ҷой гирифтанд. Дар гурӯҳи озмоишӣ манзара дигар аст: 10 нафар иштирокчиёни пурсиш пешниҳод карданд, ки ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, «дар иштироки фаъолона дар чорабиниҳои ватандӯстӣ ва чорабиниҳои дар мактаб ва берун аз он гузаронидашуда» зоҳир мешавад ва 7 нафар пешниҳод карданд, ки ин «дар иҷрои фаъолонаи супоришҳои корӣ мебошад». Дар марҳилаи муайянкунӣ низ ҳамчунон барои иштирок дар фаъолияти тичоратӣ ягон овоз ҳам гирифта нашудааст.

4) Иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ дар интихоби сифатҳои мусбате, ки дар ҳамсолони худ қайд карда буданд, муваффақтар буданд: ҳамаи онҳо тавонистанд аз рӯйхати пешниҳодшуда аломатҳои муайянро интихоб кунанд. Дар гурӯҳи назоратӣ аксарияти мутлақи пурсидашудагон (24 нафар)

супоришро ичро карда, боқимонда ҷавоб надоданро афзал донистанд. Аз нуктаи назари мо, ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки иштироккунандагони гурӯҳи озмоишӣ умуман майл доранд дигаронро ба таври мусбат қабул кунанд, майл ба фаъолияти якҷояро нишон диҳанд ва ба натиҷаи онҳо боварӣ дошта бошанд.

5) Барои иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ муайян кардани он, ки ҳамсинфонашон чӣ хислату сифатҳои манфи доранд, хеле осонтар буд. Дар ҷойи аввал «бемасъулиятӣ» (7 нафар), дар ҷойи дуюм «маҳорати авбошӣ, таҳқири шахс» ва «худбинӣ» (6 тоғӣ ҷавоб), 4 нафар «бетартибӣ ва беинтизомии шахсӣ»-ро нишон додаанд. Дар гурӯҳи озмоишӣ бемасъулиятиро 4 нафар иштирокчиён қайд намуда, ба чунин сифат, монанди «беинсофӣ» баробар «овоз» дода шуд; Се нафар пурсидашудагон «бемуташаккилии шахсӣ ва набудани интизом»-ро ҳамчун хислати манфӣ нишон доданд. Андаке бештар аз сеяки наврасони ин гурӯҳ ягон варианти пешниҳодшударо интиҳоб накардаанд, ки ин метавонад муносибати мусбӣ нисбат ба гурӯҳи ҳамсолон ва хоҳиши пайдо кардани манфиатҳои умумӣ бо мақсади иштирок дар чорабиниҳои муштаракро нишон диҳад.

6) Онҳое, ки дар посух ба саволи “Қадам хислатҳои ҳамсинфон ба ташаккули муносибатҳои солим дар гурӯҳ мусоидат мекунанд”, дар ҷойи аввал «намоиши масъулиятро нисбат ба кори умумӣ» мегузоранд (7 нафар иштирокчиё дар ГН ва 11 нафар дар ГО), дар ин сурат ҳамаи иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ варианти ҷавоби худро интиҳоб карданд, дар гурӯҳи назоратӣ бошад 5 нафар ба савол посух интиҳоб карда натавонистанд.

7) Дар бораи хислатҳои манфии ҳамсинфоне, ки ба ташаккули даста ҳалал мерасонанд, 8 нафар иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ва 5 нафар дар гурӯҳи озмоишӣ хоҳиши амал карданро «пеш аз ҳама ба манфиати шахсии худ» номиданд; Шумораи баробари пурсидашудагон (6 нафар) муносибати бемасъулиятонро нисбат ба кори умум қайд карданд. 4 нафар иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ инчунин «фишори маънавӣ ва ҷисмонӣ ба рафиқон» ва 3 иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ «назар ба Ватани худ нисбат ба мамлакатҳои пешқадами ҷаҳон муносибати мусбат зоҳир кардан»-ро интиҳоб карданд.

Сеяки пурсидашудагон дар ҳамсинфони худ ягон хислатеро намебинанд, ки тавонад ба раванди фаъолияти коллективӣ таъсири манфӣ расонад ва ин метавонад муносибати мусбати онҳоро нисбат ба ҳама гуна шаклҳои муошират бо ҳамсолон ва тахминҳо нишон диҳад.

8) Ҷавобҳо ба гурӯҳи навбатии саволҳо қобилияти наврасонро дар фаҳмидан ва таҳлили рафтори ҳамсолони худ нишон доданд. Иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ аҳамияти чунин омилҳо, ба монанди муҳити оила ва таъсири дӯстон ба ташаккули ҳисси ватандӯстиро, комилан воқеӣ арзёбӣ мекунанд: мутаносибан 8 ва 6 нафар таъсири манфии ин омилҳоро нишон доданд. 5 нафари дигар ҳар кадоме "вазъи душвор ва печидаи кишвар" ва "надоштани як тими хубу дӯстона"-ро ном бурдаанд. Дар гурӯҳи озмоишӣ 7 иштирокчӣ натавонистанд ягон варианти ҷавобро интихоб кунанд, 5 нафар пешниҳод карданд, ки монеа дар ташаккули хислатҳои хоси як ватандӯсти ватани худ метавонад «набудани имкони воқеан худро дар як кори хуб ва зарурӣ исбот кунанд» (5 нафар), «вазъияти ғайримуқаррари оила» (4 нафар). Теъдоди дигари мусоҳибшудагон бар ин назаранд, ки монеа метавонад «дар ҷомеа вучуд надоштани идеяи ватандӯстӣ ва заифии он дар зеҳни бисёриҳо» бошад ва 3 нафар бар ин назаранд, ки ин «таъсири манфии рафיקону ҳамкорон» мебошад.

9) Фикру мулоҳизаҳои иштирокчиёни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар бораи он, ки кадом гурӯҳи таъсиррасон ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар онҳо бештар таъсир расондааст, тақсим карда шуд: аксарияти иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ (8 нафар) «маълумоти аз падару модарон ва хешу табор гирифташуда»-ро дар навбати аввал ва иштироккунандагони гурӯҳи таҷрибавӣ - «донишҳои аз омӯзгорон гирифташуда» -ро (10 нафар); 6 нафар иштирокчиёни гурӯҳи назратӣ ва 5 нафар дар гурӯҳи озмоишӣ изҳор доштанд, ки аҳамияти таъсиррасонӣ ба ташаккули ватандӯстӣ тавассути воситаҳои ахбори омма муҳим аст; ғайр аз ин, иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ «донишҳои аз омӯзгорон гирифташуда» ва «хондани адабиёти бадеӣ ва дигар адабиёт, ёддоштҳо»-ро (ҳар 4 нафар) номбар кардаанд. Тақрибан ду баробар

кам шудани шумораи иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ, ки аъзои оилаи худро ҳамчун манбаи маълумот дар бораи ватандӯстӣ дар марҳилаи назоратӣ номбар кардаанд, метавонад ба худшиносии онҳо дар бораи он шаклҳои фаъолияти фоиданоки иҷтимоӣ, ки онҳо имкони дар он дар рафти озмоиши педагогӣ иштирок карданро доштанд, таъсири мусбӣ дошта бошад.

10) Ин бахши пурсиш ба муайян кардани андешаи наврасон дар бораи он, ки онҳо ба сатҳи ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар байни ҳамсолонашон то чӣ андоза баҳои баланд медиҳанд, бахшида шуда буд. Каме бештар аз нисфи пурсидашудагон аз гурӯҳи назоратӣ изҳори назар карданд, ки ин сатҳ чандон баланд нест, 6 нафар онро “паст” муайян кардаанд ва 8 нафар дар гурӯҳи назоратӣ ба сатҳи ватандӯстии ҳамсинфонашон баҳои баланд додаанд. Иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ умуман баҳои баландтар доданд: танҳо 5 нафар ба ҷонибдории сатҳи паст, 10 нафар ба тарафдории «на он қадар баланд» баромад карданд ва аксарияти мутлақи онҳо ба баҳои «баланд» майл карданд (расми 8). Аз нуқтаи назари мо, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки иштирокчиёни ҳарду гурӯҳ ба таври умум бар ин назаранд, ки аксарияти ҳамсинфони онҳо дар бораи муҳтавои мафҳуми «ватандӯстӣ» фаҳмиши мувофиқро ташаккул додаанд.

Расми 8. Динамикаи баҳодихии сатҳи ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар байни ҳамсинфон аз рӯйи ақидаи иштирокчиёни ГО ва ГН дар раванди таҷрибаи педагогӣ.

11) Дар масъалаи муносибат ба тағйири имконпазири нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳо бо дигар давлатҳо мавқеи иштирокчиёни ҳар ду гурӯҳ тағйир наёфтааст, ин ҷанба сеяки наврасонро, ки мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, ба ташвиш мондааст; 8 нафар иштирокчии гурӯҳи назоратӣ дар ин бора изҳори нигаронӣ накарданд, дар ҳоле ки 6 нафар иштирокчии гурӯҳи озмоишӣ ба ин савол ҷавоб дода натавонистанд.

12) Саволҳо оид ба фаъолияти наврасон барои иштирок дар чорабиниҳои шаҳрвандӣ-ватандӯстӣ дар ду-се соли охир ба гурӯҳи алоҳида ҷудо карда шуданд. 10 нафар наврасони гурӯҳи назоратӣ ва 13 нафар аз гурӯҳи озмоишӣ дар ин гуна чорабиниҳо якҷанд маротиба иштирок карданд, вале дар ин гуна чорабиниҳо аз гурӯҳи озмоишӣ (17 нафар) нисбат ба гурӯҳи назоратӣ се маротиба зиёдтар мактаббачагон “зуд-зуд ё мунтазам” иштирок мекардаанд. Албатта, чунин тафовути калон аз он вобаста аст, ки иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ дар татбиқи амсилаи педагогӣ иштирок доранд. Дар гурӯҳи назоратӣ инчунин ҷавобҳои «хеле кам» (8 нафар) ва «иштирок намекарданд» (4 нафар) буданд. Ду мусоҳиб ба ин савол умуман ҷавоб надоданд (Расми 9).

Расми 9. Динамикаи фаъолнокии иштироккунандагони ГО ва ГН дар чорабиниҳои шаҳрвандии ватандӯстӣ дар солҳои охир (худбаҳодиҳӣ).

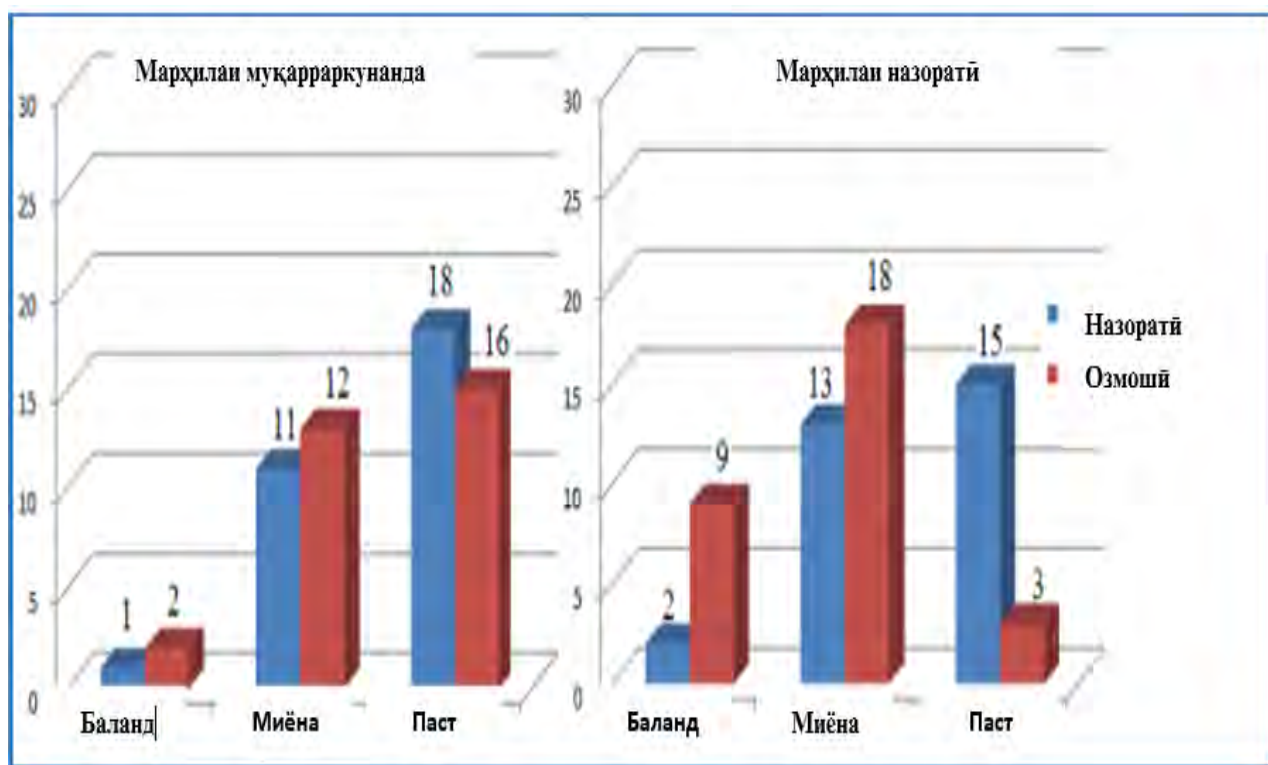
13) Андешаи наврасон дар бораи зарурати эҳёи низоми шуравии ташаккули ватандӯстии насли ҷавони шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар имрӯз муайян карда шуд: 10 нафар иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ба ин савол ҷавоби мусбат доданд, дар ҳоле ки 8 нафари дигар "ба ин ниёзе намебинанд", 2 нафари онҳо дар бораи посух тасмим нагирифтанд. Дар байни иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ, ки дар татбиқи амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар ҷорабиниҳои беруназсинфӣ фаълона иштирок намудаанд, каме бештар аз нисфи пурсидашудагон ҷавоби мусбат доданд. Дар ин маврид метавон дар бораи самаранокии технологияҳои педагогии дар рафти гузаронидани таҷрибаи педагогӣ истифодашаванда сухан ронем.

14) Коркарди ҷавобҳо ба саволе, ки кадом тадбирҳо барои наврасон дар самти таҳкими ҳисси ватандӯстӣ дар ҷомеа муассир ба назар мерасанд, натиҷаҳои ҷолиб нишон доданд: 8 нафар иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ва 12 нафар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ чунин мешуморанд, ки тарбияи ватандӯстӣ бояд як қисми барномаи таълимиро фаро гирад. Дар бораи он ки дар муассисаи таълимӣ дар раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас кӣ дар навбати аввал шарик шуда метавонад, сеяки наврасони гурӯҳи назоратӣ ва 5 нафар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ба тарафдорӣ иштироки намояндагони кувваҳои мусаллаҳ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ баромад карданд. Ин аҳамияти ҷузъи ҳарбӣ-ватандӯстиро дар маҷмуи умумии ҷанбаҳои, ки фаҳмиши ватандӯстиро дар ҷаҳонбинии наврасони ба гурӯҳи назоратӣ дохилшуда муайян мекунанд, нишон медиҳад.

Инак, мебинем, натиҷаҳои мусоҳибаҳои тестӣ ва анкетаҳо бо истифода аз усулҳои Д.В.Григорьев ва В.И. Лутовинов, инчунин мушоҳида аз мавқеи назорати пурраи наврасони хурдсол, ки ба гурӯҳҳои озмоишӣ назоратӣ дохил карда шудаанд, ба мо чӣ доданд? Ҳоло ин натиҷаҳоро дар заминаи ҷузъҳои дар боло зикршудаи ватандӯстӣ баррасӣ мекунем. Сатҳи инкишофи онро мо дар марҳилаи назоратии таҷрибаи педагогӣ, ки исботи имкони баланд бардоштани самаранокии кӯшишҳои педагогиро барои воқеисозии раванди тарбияи

ватандустии насли наврас дар ваќти корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ пешбинӣ менамоянд, сабт карда будем.

Дараҷаи инкишофи ҷузъи маърифатии ватандӯстӣ дар марҳилаи назоратӣ тавассути гузаронидани суҳбатҳои тестӣ бо иштирокчиёни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ арзёбӣ карда шуд, ки дар рафти он омӯзгорон ҳаҷм ва сифати дониши азхудкардаи наврасонро вобаста ба баҳши асосии ғояҳо, мафҳумҳо ва истилоҳот аз соҳаи ватандӯстӣ таҳлил кардаанд. Натиҷаҳои кори мазкурро чамбаст ва муҳокима намуда, ба хулосае омадем, ки баҳоҳои зерин (қиматҳои миёна) барои иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ дурустанд: 2 нафар наврасон сатҳи баланд, 13 нафар сатҳи миёна ва 15 нафар сатҳи паст нишон доданд; дар гурӯҳи озмоишӣ сатҳи баланд дар 9 иштирокчӣ, сатҳи миёна дар 18 нафар ва сатҳи паст дар 3 нафар ба қайд гирифта шуд (Расми 10).

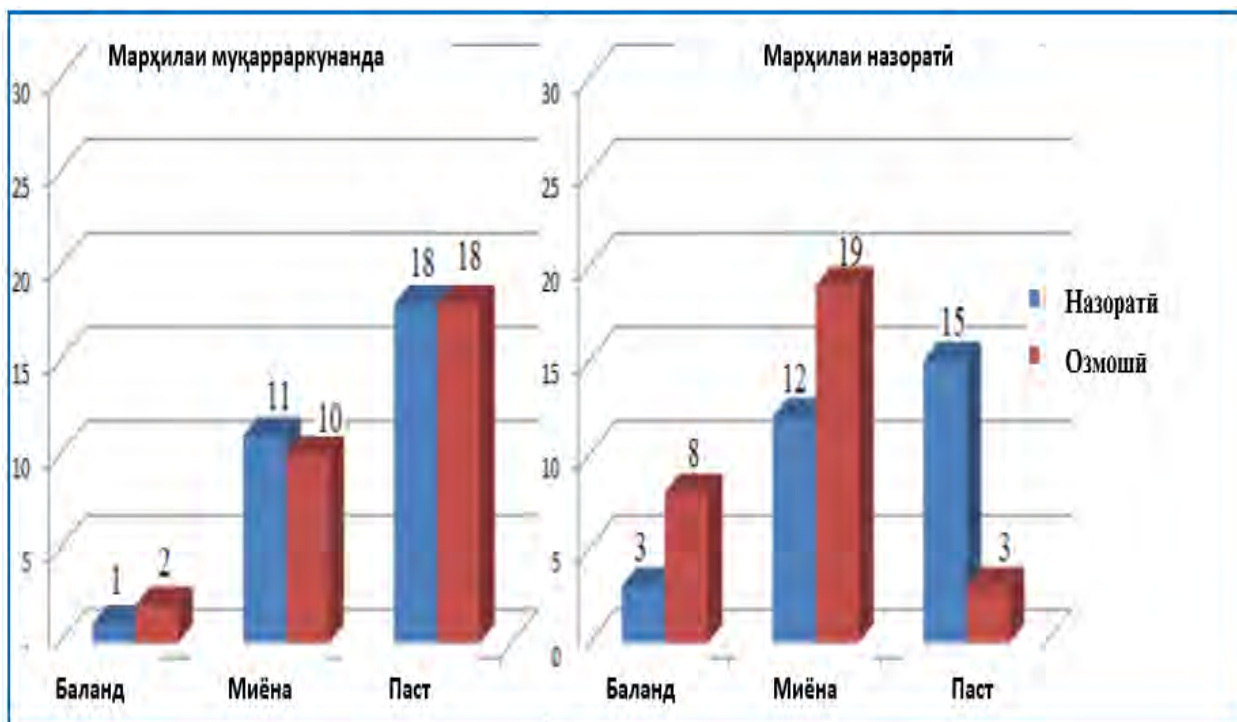

Расми 10. Динамикаи нишондиҳандаҳои миёнаи сатҳи ташаккули ҷузъи маърифатии ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни ГО ва ГН.

Дараҷаи инкишофи ҷузъи эҳсосӣ-ҳавасмандӣ дар иштирокчиёни ҳарду гурӯҳ бо муайян намудани муносибати мусбати онҳо ба Тоҷикистон ба Ватан,

гузаштаи пуршарафи он, шахсиятҳои барҷаста, рамзҳои давлатӣ, арзишҳои фарҳангӣ, анъана ва расму оинҳо муайян карда шуд. Мавҷудияти омодагӣ ва зарурати дифоъ аз ғояҳои ватандӯстӣ ва иштирок дар фаъолиятҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҷорабиниҳое, ки ба ҳифзи сарватҳои табиӣи кишвар ва фарҳанги ғании маънавию моддӣи миллии он мусоидат мекунанд, ошкор гардид.

Қиматҳои миёнаи рушди ҷузъи эмотсионалӣ-ҳавасмандӣ дар байни иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ, ки дар рафти таҳқиқот ба даст оварда шудаанд, ба таври зерин муайян карда шуданд: 3 нафар сатҳи баланд, 12 нафар наврасон сатҳи миёна ва 15 нафар сатҳи пастро нишон доданд. Мутаносибан, дар байни иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ онҳое, ки сатҳи инкишофи ин ҷузъро баланд арзёбӣ кардаанд, 8 нафарро ташкил медиҳанд, сатҳи миёна дар 19 нафар наврасон ва дар 3 нафари онҳо сатҳи пастр ба қайд гирифта шудааст (расми 11).

Расми 11. Динамикаи сатҳи ташаккули ҷузъи эмотсионаливу ҳавасмандии ватандӯстӣ дар рафти гузаронидани таҷрибаи педагогӣ дар байни иштирокчиёни ГО ва ГН

Усули асосие, ки барои арзёбии сатҳи инкишофи фаъолияти ҷузъи ватандӯстӣ истифода гардид, мушоҳида аз мавқеи нозири комил буд ва он

имкон дод, ки дар бораи фаъолияти наврасон дар чараёни татбиқи тарбияи ватандӯстӣ тасаввуроти ҳамачониба ба даст оварда шавад, чунончи: интихоби нақш ва омодагӣ ба гирифтани миқдори муайяни ухдадорихо, маҳорати кор кардан дар даста, баён ва ҳимояи нуқтаи назари худ, масъул будан барои ба даст овардани натиҷа, фаҳмидани аҳамияти фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ ва эҳсоси талабот ба иштирок кардан дар лоихаҳои ба самти иҷтимоӣ нигаронидашуда.

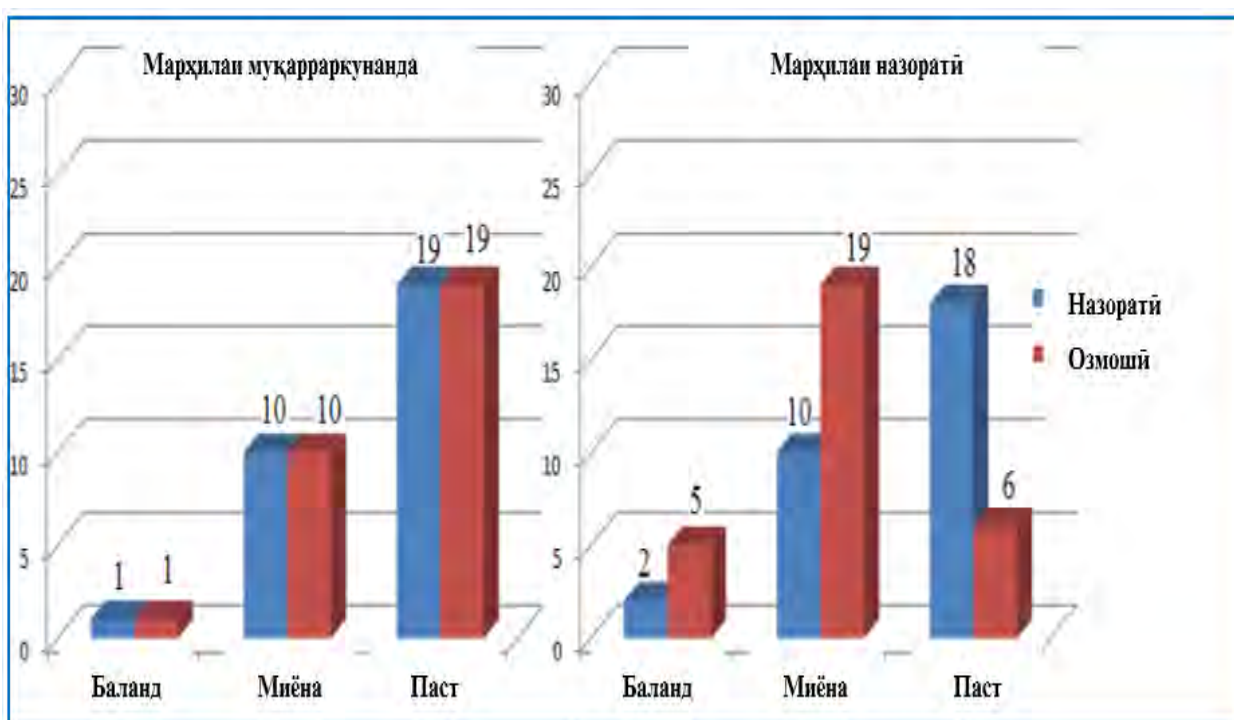
Дар усули мушоҳидаи иштирокчиён нозир (дар ҳолати мо омӯзгори соҳибхтисос) ба ҷузъи гурӯҳи омӯхташаванда табдил ёфта, дар мавқеи шарикӣ қарор гирифта, ба мо имкон дод дар бораи он, ки то чи андоза самимона ва софдилона иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ба ташкили ҷорабиниҳои самти ватандӯстӣ ё дар қори осорхонаи мактабӣ, ташкили фестивали фарҳанги миллӣ ва ё конференсияи хониш муносибат доранд, миқдори кофии маълумоти бозғатимодро ба даст орем.

Нозир имкон дорад аз дарун мушоҳида кунад, ки чӣ тавр дар наврасон малакаҳои мутобиқшавии иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ бо намоёндагони мақомоти давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аъзоёни оилаи ҳамсинфон ва дигар шарикон, ки ҳамкорӣ бо онҳо метавонад самаранокии қорро дар лоихаи махсуси ба самти тарбияи ватандӯстӣ нигаронидашуда вусъат бахшад, ташаккул меёбад.

Омӯзгорони нозир то чи андоза бомуваффақият гузаштани раванди воқеисозии тарбияи ватандӯстии наврасонро дар қорҳои беруназсинфӣ дар муҳити рушди муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ дар раванди чунин ҳамкорӣ, то чи андоза амиқтар дарк кардани маънои мафҳуми итилоҳоти марбути ватандӯстиро, ҳавасмандии онҳо ба фаъолияти шахрвандӣ ва ватандӯстиро, ки дар доираи шарикӣ иҷтимоиву педагогӣ ва ҳамкорӣ бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои дар соҳаи иҷтимоӣ фаъолияткунанда амалӣ мегарданд, арзёбӣ карда тавонистанд. Дар рафти озмоиши педагогӣ иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ таҷрибаи шабеҳи ҳамқорҳои иҷтимоӣ ё иштирок дар ташкили ягон ҷорабини аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамияти қалон

доштаро соҳиб нагардиданд ва агар онҳо зарурати фаъол буданро нишон медоданд, он асосан дар сатҳи гурӯҳҳои хурди ғайрирасмӣ буд.

Маълум аст, ки дар марҳилаи назоратии таҷрибаи педагогӣ нишондиҳандаҳои миёнаи ташаккули ҷузъи фаъолият дар наврасон, ки ба гурӯҳҳои гуногун дохил мешаванд, ба таври назаррас фарқ мекарданд: дар гурӯҳи назоратӣ сатҳи баланди ташаккул дар 2 наврас, сатҳи миёна дар 10 нафар ва сатҳи паст дар 18 нафар ба қайд гирифта шудааст. Дар гурӯҳи озмоишӣ аксарияти мутлақи иштирокчиён, яъне 19 нафар сатҳи миёна, 6 нафар сатҳи паст ва 5 нафар сатҳи баландро нишон доданд (Расми 12).

Расми 12. Динамикаи ташаккули ҷузъи фаъолиятии ватандӯстӣ дар ҷараёни татбиқи таҷрибаи педагогӣ дар байни иштирокчиёни ГО ва ГН

Натиҷаҳои ҳангоми баҳодиҳии сатҳи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар наврасони шомили гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ бадастомадаро дар марҳилаи назоратии таҷрибаи педагогӣ ҷамъбаст намуда, манзараи зеринро ба даст овардем:

Дар иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ системаи донишҳо оид ба гузаштаи пуршарафи Тоҷикистон, таъриху фарҳанги он, хусусиятҳои миллии халқҳои

имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ёфтааст, вале дар нисфи онҳо муносибати арзишнок ба ин дониш ва мафҳумҳо ташаккул наёфтааст. Дар нимаи дуюми иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ дар бораи таърих ва мероси фарҳангии Тоҷикистон тасаввуроти мусбӣ ташаккул наёфтааст, онҳо дониши амиқи истилоҳоту мафҳумҳои марбут ба ватандӯстиро нишон намедиханд. Дар баробари ин, аз се ду ҳиссаи иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ, ки моҳият ва арзиши пурраи ин мафҳумҳоро дарк кардаанд, онҳоро хеле муҳими иҷтимоӣ медонанд ва дар ин марҳилаи инкишофи худ онҳоро ба доираи манфиатҳои шахсӣ дохил намекунанд.

Мушоҳидаҳои иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ба мо имкон медиҳад изҳор намоем, ки онҳо аллақай аз робитаи эмотсионалии худ на танҳо бо намояндагони насли калонсоли оилашон, балки бо дигар намояндагони халқи худ низ огоҳанд, вале ин робита ҳанӯз дар чунин ҳиссиёт, ба монанди муҳаббат ба зодгоҳи худ ва масъулият барои беҳбудӣ ва тараққиёти минбаъдаи он зоҳир нашудааст. 18 нафар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ дар марҳилаи назоратӣ сатҳи ба қадри кофӣ баланди инкишофи ҳисси ватандӯстӣ, муносибати эмотсионалӣ нисбат ба ҷойгаҳ ва нақши худ дар ҷомеаро нишон доданд, ки ин асоси ташаккули мавқеи шаҳрвандӣ буда, барои иштироки ғайбона дар ҷорабиниҳои ватандӯстӣ зарур аст.

Аксарияти (17 нафар) иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ нисбат ба имконияти иштирок дар ҷорабиниҳои дастҷамъона (аз ҷумла ҷорабиниҳои ватандӯстӣ) бепарвоанд, зеро ин, шояд ба доираи манфиатҳои ҳаётии онҳо дохил намегардад ва ҳамчун яке аз омилҳои худтакмилдиҳӣ қабул намешавад. Тақрибан аз се ду ҳиссаи (19 нафар) иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ талабот ба худбаёнқуниро тавассути иштирок дар кори коллективона эҳсос мекунанд, барои ба ӯҳда гирифтани масъулияти хеле ҷиддӣ барои ташкили ҷорабиниҳо мушкилӣ надоранд, вале як қисми онҳо ба таври кофӣ аз ӯҳдаи ташкил кардани муоширати ғайбона бо ҳамсолон, махсусан дар он бахше, ки муаррифӣ ва нишон додани мавқеи худро пешбинӣ менамояд, баромада наметавонанд. Ба

чунин наврасон осонтар аст, ки дар рафти муҳокима хомуш истода, ба қарорҳои қабулкардаи аксарият итоат кунанд.

Арзёбии ҷамъбасти ва ташхисии натиҷаҳои татбиқи амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасони хурдсол дар қорҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ нишон дод, ки иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ категорияҳои асосии маънавию ахлоқии марбути арзишҳои асосии ватандӯстиро аз нав баҳогузори намудаанд. Дар онҳо эҳсоси симои Ватан, дарки бузургии таъриху тамаддун, анъана ва расму оинҳои он, зарурати омӯхтан ва ҳифз намудани онҳо, инчунин фаъолияти шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ, омодагӣ барои бардошти масъулият дар тақдирӣ ҳамватанони худ ташаккул ёфтааст.

Дар асоси ҷамъбасти гуфтаҳои боло бо итминон гуфта метавонем, ки кӯшишҳои педагогии дар рафти озмоиши педагогии бо риояи шароитҳои муайяни педагогӣ гузаронидаи мо имкон доданд дар самти воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар қорҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ самаранокии бештар ба даст ояд ва ин дар навбати худ имкон дод дараҷаи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстии иштироккунандагони гурӯҳи озмоишӣ моҳиятан хеле баланд бардошта шавад. Ҳамкориҳои педагогӣ дар самти тарбияи ватандӯстии наврасони шомили гурӯҳи назоратӣ низ натиҷаҳои муайян дод, вале нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни ин гурӯҳ, ки дар марҳилаи назоратӣ сабт шудаанд, хеле пасттар буданд.

Азбаски маълумоти дар марҳилаи назоратӣ гирифташуда ба категорияи сифатӣ тааллуқ доранд, санҷиши эътимоднокии онҳо бо истифода аз усули χ^2 (хи-мураббаъ), ки маъмулан дар омили математикӣ фарқияти байни маълумоти воқеии интихоб ва пешгӯиҳои назариявӣ (ба истилоҳ «фарзияи сифрӣ»)-и муҳаққиқро нишон медиҳад, барои дарёфт ё рад кардани фарзия дар бораи таносуби байни омилҳои гуногун ёрӣ мерасонад. Усули маълумтарин дар ин соҳа меёри Пирсон ба ҳисоб меравад, зеро он хеле универсалӣ аст ва барои он миқдори хеле зиёди ҷадвалҳои пайваस्तкунанда

пешбинӣ шудааст, ки истифодаи онро ба таври назаррас осон мекунад. Меъёри Пирсон ҳангоми зарурати муқоисаи арзишҳои мушоҳидашуда истифода мешавад (дар ҳолати мо инҳо натиҷаҳои воқеии марҳилаи назоратии озмоиш мебошад).

Мо, аллакай, асоснокии меъёрҳои дар ин таҳқиқот истифодашударо барои арзёбии дараҷаи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар иштирокчиёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ анҷом додем. Методикаи мазкур дохил намудани нишондодҳои бақайдгирифшударо ба яке аз се дараҷа - паст, миёна ё баланд пешбинӣ менамояд. Тибқи методикаи Пирсон муайян кардани дараҷаи нишондодҳои таҳқиқотӣ, ки дар асоси онҳо санҷиш (ба истилоҳ “фарзияи ба сифр баробар”) гузаронида мешавад, зарур буд. Мо тахмин намудем, ки ба сифати H_0 мавҷуд набудани тағйиротро дар дараҷаи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар ҷараёни гузаронидани озмоиши педагогӣ қабул менамоем. Бо натиҷаҳои санҷиш дар ҷадвали зер шинос шудан мумкин аст (ҷадвали 9).

Ҷадвали 9. Санҷиши омории эътимоднокии нишондодҳои дараҷаи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ дар байни иштирокчиёни ГО ва ГН (тибқи методикаи χ^2)

Дараҷаи ташаккул	ГН, n=30	ГО, n=30	$\chi^2_{эмп}$ *
Ҷузъи маърифатӣ			
Баланд	2	9	13,261
Миёна	13	18	
Паст	15	3	
Ҷузъи эмотсионалӣ-ҳавасмандӣ			
Баланд	3	8	11,853
Миёна	12	19	
Паст	15	3	
Ҷузъи фаъолиятӣ			
Баланд	2	5	10,079
Миёна	10	19	
Паст	18	6	

* дар сатҳи назаррас $p > 0,05$, арзиши муҳими χ^2 5,991 аст

Истифодаи усули оморӣ барои санҷидани эътимоднокии маълумоти озмоишӣ (меъёри χ^2) имкон дод, ки фарзияи назариявии муаллифи амсила тасдиқ карда шавад ва истифодаи технологияҳои педагогии пешниҳодкардаи \bar{y} ва мувофиқат ба шароити педагогӣ ба даст овардани фарқияти аз ҷиҳати оморӣ муҳимро дар нишондиҳандаҳое, ки динамикаи гуногуни ташаккули ҷузъҳои ватандӯстӣ дар наврасони шомили ду гурӯҳи ҳархела, озмоишӣ ва назоратиро нишон медиҳанд, имконпазир гардад.

Хулосаи боби 3.

Дар боби сеюми диссертатсия маҳилаҳои ташаккудиҳанда ва назоратии озмоиши педагогӣ тавсиф шуда, амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар ҷараёни корҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ мавриди тасвиб ва татбиқ қарор дода шудааст, шароитҳои педагогии интиҳобшуда аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва амалан татбиқ карда шуданд. Натиҷаи корҳои озмоишии иҷрошуда ҷамъбаст ва шарҳ дода шуданд, ки нуктаҳои асосии онро мухтасар манзур менамоем:

1. Дар раванди амалисозии амсилаи педагогии таҳияшуда ба принципҳои умумӣ, самтҳои фаъолияти муассисаи таълимӣ, талаботи меъёрии ҳуҷҷатҳои бунёдии танзимкунандаи низоми таълиму тарбияи насли наврас дар ҷумҳурӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода шуд. Дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Душанбе, ки пойгоҳи таҳқиқоти озмоишии мо буданд, дар марҳаи ташаккулдиҳандаи озмоиш шароитҳои педагогии интиҳобшуда амсоли шарикии иҷтимоӣ-педагогӣ, татбиқи неруи тарбиявии осорхонаҳои мактабӣ, ки дар ҳамкориҳои зич бо осорхонаҳои шаҳри Душанбе фаъолият мекунанд, баргузориҳои ҷашну маросимҳои давлативу миллӣ ва мусобиқаҳои варзишӣ маърифатӣ, маҳфилу мусоҳибаҳо, ташриф овардан ба маҷмаҳои таърихӣ боғҳои фарҳангӣ ва ғ. амалӣ карда шуданд, ки дар ташаккули эҳсоси ватандӯстии наврасони гуруҳҳои озмоишӣ нақши бориз гузошанд.

2. Дар доираи татбиқи амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон берун аз соатҳои дарсӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ шароитҳои педагогии тавсиякардаи мо татбиқ карда шуданд, чунончи:

- шарикии иҷтимоию педагогие, ки бо ташаббуси муассисаи таълимӣ ташкил карда шуд, ҳамкориҳои мутақобила бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, маориф ва варзишу тандурустӣ, мақомоти давлатӣ, намояндагони коллективҳои меҳнатӣ, аъзоёни оилаи хонандагони мактабро дар бар мегирад;

- амалӣ намудани иқтидори рушди муассисаҳои осорхонавӣ, аз осорхонаҳои мактабӣ сар карда, то фазои осорхонавӣ дар сатҳи миллӣ, ҳамчун муҳити тарбиявӣ, ки дар он раванди интиқоли байни наслҳои арзишҳои таърихӣю фарҳангии миллӣ ва анъанаҳои халқҳои муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама бештар сурат мегирад;

- ҷалби наврасону ҷавонон ба кор ба ҳайси ташаббускорон, ташкилотчиён ва иштирокчиёни фаъоли ҷорабиниҳои ватандӯстӣ, ки барои ошноӣ бо арзишҳои анъанавӣ берун аз дарс, аз ҷумла дар муҳити муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ мусоидат мекунанд;

- фароҳам овардани шароит барои ҳамаи иштирокчиёни ҳамкориҳои педагогӣ ба хотири фаҳмидан ва таҳлили натиҷаҳои фаъолияти худ бо мақсади ҷустуҷӯи роҳҳои минбаъд зиёд кардани самараи онҳо аз ҷиҳати таъсиррасонӣ ба воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстӣ берун аз соатҳои дарсӣ.

5. Баҳодиҳии сатҳи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ, ки мувофиқи методологияи интиҳобкардаи мо дар марҳилаи назоратӣ амалӣ карда шудааст, ба мо имкон медиҳад, тасдиқ кунем, ки иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ аз нигоҳи огоҳии он тағйироти назаррасро ҷиҳати дарки моҳият ва аҳамияти арзишҳои асосии ватандӯстӣ ҳам барои ҷомеа ва ҳам барои шахсият аз сар гузаронидаанд ва ин боиси ба вучуд омадани талабот ба иштирок дар фаъолияти шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ, ташаккули мавқеи шаҳрвандӣ ва кӯшиш барои истодагарӣ кардан дар ҳифзи он гардид.

6. Арзёбии чамъбастӣ ва ташхисии натиҷаҳои татбиқи амсилаи педагогии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар корҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ нишон дод, ки дар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ эҳсоси ватандӯстӣ, дарки бузургии таъриху тамаддуни халқи тоҷик, анъана ва расму оинҳои он, зарурати омӯختан ва ҳифз намудани онҳо, фаъолияти шахрвандӣ ва ватандӯстӣ, масъулият ба тақдири Ватан ва шахрвандони он дар қиёс бо иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ ба таври назаррас рушд кардааст.

Барои тасдиқи тахминҳои назариявӣ дар бораи имкони баланд бардоштани самаранокии кӯшишҳои педагогӣ дар самти воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар корҳои беруназсинфӣ дар муҳити муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ усулҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок, ки маъмулан дар амалия ба кор мебаранд, барои арзёбии натиҷаҳои озмоиши педагогӣ, аз ҷумла санҷиши оморӣ бо усули X_n -мураббаъии Пирсон истифода гардиданд.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

1. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ:

Тарбияи ватандӯстии насли навраси шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи таъсисёбии кишвар дар маркази таваҷҷуҳи роҳбарияти он қарор дошта, яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи сиёсати иҷтимоии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад: ҳукумат ба масъалаи фароҳам овардани шароити сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба хоҳири огоҳии ҷавонон аз худшиносии миллии худ, таҳкими ҳисси ватандӯстӣ мусоидат мекунад. Концепсияи тарбияи ватандӯстӣ дар сатҳи Қонун «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» эълон шуда, дар асоси «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027» ва дигар санадҳои бунёдии он амалӣ мегардад.

Дар самти татбиқи амалии курси эълоншудаи тақмили низоми тарбияи ватандӯстӣ дар ҷумҳурӣ ба муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҷрибаи дахлдор ва кадрҳои баландихтисос доранд, нақши асосӣ гузошта шудааст. Мо вазифаи худро дар интихоб ва асосноккунии таҷрибавии он шартҳои педагогӣ дидем, ки барои воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии насли наврас дар муҳити тарбиявии муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ заруранд.

Ҳангоми таҳияи фарзияи таҳқиқотӣ мо тахмин кардем, ки воқеисозӣ дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ самараноктар ба амал меояд, агар:

- наврасони хурдсол имконият дошта бошанд, ки яке аз нақшҳои иҷтимоиро мустақилона интихоб намуда, худро дар фаъолияти ватандӯстӣ фаъолона нишон диҳанд ва барои натиҷа масъул бошанд;

- иқтисодии муассисаи фарҳангӣ ва маърифатӣ ҳамчун муҳити интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ фарҳангӣ ба наслҳо истифода бурда шавад;

- дар раванди тарбияи ватандӯстӣ технологияҳои санҷидашудаи ҷалби ҷавонон ба анъанаҳо фаъолона истифода шаванд;

- дар рафти ҳамкориҳои педагогӣ барои муҳокима ва баёни андешаи озод аз ҷониби ҳамаи субъектҳо бо мақсади саривақт гирифтани фикру мулоҳиза ва танзим намудани раванди тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон шароит фароҳам оварда шавад.

Ҳангоми наздик шудан ба ҳалли вазифаҳои таҳқиқот мо ба ақидае омадем, ки имрӯз ҳадафи асосии фаъолияти таълимӣ ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта бо мавқеи равшани шаҳрвандӣ, талош барои худшиносӣ тавассути иштироки фаълоне дар фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ ба манфиати Ватан ва ҷомеа мебошад. Аз нуқтаи назари тарбияи ватандӯстӣ ин маъноӣ дарк ва қабули он арзишҳоеро дорад, ки дар асоси онҳо хувияти шаҳрвандии шахс тавассути иштироки фаълонаш дар ҳамкориҳои педагогӣ ҳамчун субъекти баробарҳуқуқ ташаккул меёбад.

Дар баробари ин, хусусиятҳои синну соли психофизиологии наврасону ҷавонон зарурати дастгирии педагогии босалоҳиятро ба миён меорад, ки он маҷмуи муайяни талаботро нисбат ба шахсияти омӯзгор, яъне дар ӯ вучуд доштани мавқеи равшани шаҳрвандӣ, садоқат ба идеалҳои асосӣ ва арзишҳои ватандӯстӣ, маҳорати ҷалб кардани наврасону ҷавонон ба муҳити эмотсионалӣ ҳангоми ба онҳо додани дониш дар бораи таърихи ватан, воқеаҳои муҳим, ки боиси ифтихор аз Ватан, мансубият ба миллат ва ғ.мегарданд, пешбинӣ меамояд.

Воқеисозӣ на дарки оддии иттилооти аз ҷониби наврас гирифташуда (дар ин ҳолат объект), балки таҷриба кардан ва дохил намудани он ба системаи арзишҳои асосии шахсро дар назар дорад, ки минбаъд сохтори шахсият ва ҳавасмандии фардро дар ҷараёни ҳамкориҳои иҷтимоӣ муайян мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки талошҳои омӯзгори соҳибихтисос барои бедор кардани ҳудогоҳии наврасону ҷавонон аз арзишҳои ватандӯстӣ тавассути ҷалби онҳо ба фаъолиятҳои дастаҷамъона оид ба ташкили ҷорабиниҳо ва рӯйдодҳо оид ба хотири шиносӣ бо анъана ва арзишҳои фарҳангии халқи тоҷик, таърихи он ва ғайра мусоидат карда, ҳиссиёти хонандагонро бедор намуда, ба инкишофи шахсияти онҳо таъсир мерасонад.

Муҳити рушди муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ ҳам барои ҳамкориҳои педагогӣ ва ҳам барои раванди ба наслҳо интиқол додани арзишҳои ватандӯстӣ ва анъанаҳои мардумӣ бо иштироки аъзоёни шарикӣ иҷтимоӣ педагогӣ ва, пеш аз ҳама, аъзоёни оилаҳои мактаббачагон, хеле мусоид мебошад.

Азбаски дар амал тарбияи ватандӯстӣ бештар хусусияти расмӣ дорад, мо вазифаи худро дар он меидедем, ки ҳангоми интихоби мавзӯи чорабинии ватандӯстӣ ба ҷузъи маъноӣ ва арзишӣ таваҷҷуҳи хоса диҳем, то ки ба андозае ба ташаккули муносибати шахсӣ ба миллат, идеяҳо ва мафҳумҳои ватандӯстӣ, инчунин ба вучуд омадани ҳавасмандӣ ба иштирок кардан дар фаъолияти ғоибонаки ҷамъиятӣ мусоидат намояд.

Сифати муҳити рушди муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки бевосита ба таъриху фарҳанги кишвар муроҷиат кунанд ва хонандагон аз шиносӣ бо осори ниёгон, зуҳуроти хусусияти миллӣ (хоҳ ҳунароҳои мардумӣ, хоҳ рӯзгор, хоҳ расму оин ва ғ) эҳсосоти муайяне ба даст оранд, муносибати арзишманди худро ба кишвар, халқ, мавқеъ ва нақши худ дар таърихи Ватан ташаккул диҳанд.

Усулҳои самараноктарини таъсири педагогӣ, ба назари мо, ҳама вариантҳои имконпазири ташкили муносибатҳои байни омӯзгор ва хонанда дар шакли муқоламаи баробар, ки дар он андешаҳои ҳарду иштирокчиё вазни баробар доранд, инчунин тадриҷан ҷалб намудани наврасону ҷавонон ба иштироки доимӣ дар фаъолиятҳои ғоибона бо тадриҷан афзудани саҳм ва аҳамияти ин иштирок, ба хонанда додани нақши пешбаранда бо тамоми масъулияте, ки бо ин мавқеъ рост меояд, ба ҳисоб мераванд. Илова бар ин, пайваста усулу методҳои ташкили рефлексияро истифода бурдан лозим аст, ки дар раванди ташаккули субъективӣ наврасу ҷавон зарур мебошад.

Интихоби шароитҳои педагогӣ, ки татбиқи онҳо ба баланд бардоштани самаранокии воқеисозии раванди тарбияи педагогӣ дар муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ мусоидат мекунад, аз ҷониби мо на танҳо аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шуд, балки самаранокии ҳар яки онҳо дар озмоиш

санчида шуда, дар марҳилаи назоратии озмоиши педагогӣ исбот гардид. Муҳимтарини шартҳои мазур инҳо мебошанд: ҳамкориҳои иҷтимоӣ бо намоёндагони мақомоти давлатӣ, иттиҳодияю ташкилотҳо, коллективҳои меҳнатӣ ва муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ, инчунин бо аъзоёни оилаи наврасону ҷавонон; муроҷиат ба иқтисоди рушди осорхонаи мактабӣ, ҳамкорӣ бо осорхонаҳои давлатӣ дар минтақае, ки мактаб ҷойгир аст, ҳамчун муҳити мусоид барои раванди интиқоли наслҳои фарҳангии миллӣ; афзалият додан ба технологияи педагогии ҷорӣ намудани анъанаҳои таҷрибаҳои ташкили ҷорабиниҳои ватандӯстӣ; фароҳам овардани шароит барои худташхискунии доимии ҳам наврасону ҷавонон ва ҳам омӯзгорон дар раванди тарбияи ватандӯстӣ.

Барои ба таври эмпирикӣ санҷидани фарзияи пешниҳодшуда мо амсилаи педагогии раванди тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон дар муассисаҳои фарҳангӣ ва маърифатиро таҳия намудем, ки аз баҳши концептуалӣ ва мақсаднок иборат буда, зарурати истифодаи равишҳои системавию фаъолиятӣ, аксиологӣ ва экзистенциалиро барои ташаккул додани ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ асоснок мекунад; баҳши ташкилию моҳиятӣ, ки тасаввурот дар бораи иқтисоди муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ва шароити педагогиро фароҳам оварда, татбиқи он ба пайдоиши ҳисси ватандӯстӣ ва эҳтиёҷоти бошуурона ба фаъолияти дорони хусусияти шахрвандӣ ва ватандӯстӣ мусоидат мекунад; инчунин баҳши баҳодихӣ ва меъёрҳо (диагностикӣ), ки дар он маълумот оид ба усулҳои таҳлил ва баҳодихии пешрафт ва натиҷаҳои раванди таълим иборат аст.

Дар марҳилаи ташаккулдиҳандаи озмоиши педагогӣ шароити педагогии рушди муносибат бо иштирокчиёни шарикӣ иҷтимоӣ педагогӣ тавассути ҷалби намоёндагони сохторҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои фарҳангӣ ва варзишӣ барои иштирок дар ҷорабиниҳои ватандӯстӣ ба сифати маърузачиён, тренерҳо, роҳбаладон ва ғайра ва бо аъзои оилаи мактаббачагон бо роҳи иштироки бевоситаи онҳо ба кор ҳамчун иштироккунанда, манбаъҳои маълумоти пурқимат ва таъминкунандагони артефактҳои бойгонии оилавӣ сураат гирифт.

Ин ҳамкорӣ бо калонсолон барои наврасону ҷавон, ки дар марҳилаи ташаккули «симои Ман»-и мусбӣ қарор доштанд, таҷрибаи муҳиме гардид.

Шароити педагогии ҳалли иқтисодии рушди муассисаҳои осорхонавӣ ва дар навбати аввал осорхонаи мактабӣ дар самти ташкили кор ҷиҳати эҳёи анъанаҳои миллӣ, пеш аз ҳама, бо фароҳам овардани имкони кор дар коллексияи осорхонаҳо ва иштироки наврасону ҷавонон (ё мустақилона ташкил кардан) дар намоишгоҳҳо ва осорхонаҳои мавзӯҳои гуногун, ҷустуҷӯи маълумоту нигораҳои иловагӣ, аз ҷумла аз бойгонии оила, ки таъсири эмотсионалӣ ба шахсияти насли наврасу ҷавонро аз ҳисоби дарки амиқи хусусиятҳои муносибатҳои анъанавии байни наслҳо зиёд мекунад, инчунин вобастагии расму оин ва мароисимҳои рӯзмарра ба хусусияти шароити зиндагӣ, меъёрҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ, ки хоси як халқ, миллат ё қавми мушаххас мебошад, амалӣ гардонида шуд. Ҳамин тариқ, чорабиниҳои тарбиявӣ, ки ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ нигаронида шуда, дар фазои тарбиявии муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ ташкил карда мешаванд, аз ҷумла ба ташаккули хувияти шахрвандии наврасону ҷавонон мусоидат намуданд.

Фароҳам овардани шароит барои ошноӣ бо анъанаҳо дар муҳити муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ тавассути дарёфти таҷрибаи ибтидоии иштирок дар ҳунарҳои мардумӣ (дарсҳои амалӣ ва маҳоратҳо), огоҳӣ аз ҷойгаҳ ва аҳамияти фарҳанги тоҷикон дар фарҳанги ҷаҳонии башарият (тавассути омӯзиши нигораҳо, иштирок дар ташкили чорабиниҳо бахшида ба анъанаҳои мардумӣ, имконияти мушоҳидаи кор дар коллексияи китобхонаю осорхонаҳо ва ғайра) амалӣ карда шуд. Ҷалби волидон ва ҳешовандони калонсоли наврасону ҷавонон ба баргузориҳои чорабиниҳои ватандӯстӣ дар муҳити рушдбандаи муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ водор намуд, ки хонандагон дар бораи мавқеи худ дар идомаи наслҳои ҳамватанон ва нақши онҳо дар ҳифзи мероси миллӣ андешароӣ кунанд ва дар сатҳи эҳсосотӣ масъулияти худро барои интиқоли он ба наслҳои оянда дарк намоянд.

Шароитҳои педагогӣ, ки мувофиқи онҳо барои татбиқи раванди доимии дарки (инъикоси) натиҷаҳои кори ҳам аз ҷониби худ наврасон, ки одатан дар фаъолияти худ нақши асосиро бозидаанд ва ҳам аз ҷониби омӯзгороне, ки ташкили дастгирии педагогӣ, ҳамроҳангсозӣ ва мушоҳидаи фаъолияти хонандагонро анҷом медиҳанд, бо роҳи фароҳам овардани имкони ба ҳамаи иштирокчиёни раванд озодона баён кардани нуктаи назари худ оид ба ҳодисаҳо, баҳодиҳии фаъолияти худ ва саъю кӯшиши рафқони худ, муҳокимаи бартарӣ ва норасоии ин ё он усули ҳалли проблемаҳо, ки дар рафти иҷрои ин ё он лоиҳа ба миён меоянд, иштирок дар муайян кардани стратегияи фаъолияти минбаъдаи коллектив барои иҷрои супоришҳо ва ба дӯш гирифтани масъулият барои натиҷаҳо роҳандозӣ карда шуд.

Фаъолияти ташхисиву таҳлилӣ ба хусусиятҳои инфиродии шахсияти ҷавонон таъсири назарраси ташаккулдиҳанда дорад: бо муқоисаи натиҷаҳои кори дастаҷамъӣ бо ҳадафҳо, ки дар марҳилаи ибтидоии он гузошта шуда буданд, насли ҷавон малакаҳои банақшагирии мустақилнаро ба даст меорад, имкониятҳои худро пайдо мекунад, аз имкониятҳо, эҳтиётот ва пешомадҳои худ воқиф мегардад, барои ташкили муоширати пурмаҳсул таҷриба ҳосил мекунад. Дар мавриди тарбияи ватандӯстӣ, ин дар зӯҳури қобилияти қабули қарорҳои мустақил дар ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ зоҳир меёбад, вақте ки интихоби тарзи ҷавоб додан ба ҳолатҳои беруна метавонад на танҳо ба сарнавишти худ ҷавон, балки ба сарнавишти атрофиён низ таъсир расонад. Аз ин рӯ, мавқеи шахрвандӣ ва садоқати идеалҳои ватандӯстӣ аҳамияти махсус дорад. Ба ибораи дигар, қобилияти тафаккури таҳлилӣ имкон медиҳад, ки на танҳо муносибати бошуурона ба ташаккули «симои МАН»-и мусбат дар асоси эътирофи арзиши мафҳумҳои марбут ба падидаи ватандӯстӣ барои шахсияти ҷавон, балки дар сатҳи эмотсионалӣ эҳсос кардани ҳамгирӣ ба ҷомеаи шахрвандӣ, зарурати амал кардан ба манфиати ӯ эҳсос карда шавад.

Таҳлили натиҷаҳои марҳилаи ташаккулдиҳандаи озмоиши педагогӣ, ки дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ гузаронида шудааст, самаранокии татбиқи шароитҳои аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва дар амалияи фаъолияти

педагогӣ санчидашудаи воқеисозии тарбияи ватандӯстии наврасонро дар муҳити рушди муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ ба таври боварибахш исбот намуд. Инро тағйироти сифатии хусусиятҳои шахсии наврасони ба гурӯҳи озмоишӣ шомилбуда тасдиқ мекунанд ва ин аз афзоиши сатҳи ташаккули ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ - маърифатӣ, эмотсионалӣ-ҳавасмандӣ ва фаъолияти онҳо шаҳодат медиҳад.

Чамбаст, таҳлил ва тафсири натиҷаҳои татбиқи амсилаи педагогии раванди тарбияи ватандӯстии наврасон дар муҳити рушдбандаи муассисаҳои фарҳангиву маърифатӣ, ки ғайритасодуфӣ ва аҳамияти омории он нисбат ба нишондодҳои иштирокчиёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ бо усули санчиши омории эътимоднокии маълумот тасдиқ карда мешавад, ба мо имкон дод, ки фарзияи таҳқиқот оид ба таъсири самаранокии воқеисозии раванди тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар муассисаҳои фарҳангиву равшаннамоӣ дар асоси як қатор шароитҳои педагогии аз ҷониби мо тавсияшуда тасдиқ карда шавад. Ҳамаи марҳилаю супоришҳои пешбинишуда пурра иҷро гардиданд.

Самтҳои таҳқиқоти минбаъда бо зарурати омӯзиши хусусиятҳои психофизиологии синну соли донишандӯзон, ки дар раванди тарбияи ватандӯстӣ кӯшиш ба онҳо равона карда шудааст, бо мақсади ба даст овардани самарани бештар, инчунин баланд бардоштани сатҳи салоҳиятҳои касбӣ дар самти риояи равишҳои муосир ва ба даст овардани малакаҳои истифодаи усулҳои навоарона дар раванди ҳамкориҳои педагогӣ, ки ба рушди ҳисси ватандӯстӣ дар байни намояндагони насли ҷавони шаҳрвандон нигаронида шудааст, муайян карда мешавад.

II. Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ва корҳои таҷрибаӣ-озмоишӣ ба таҳия ва ироаи тавсияҳои зерин водор сохтанд:

Муҳайё кардани шароитҳои мусоиди педагогӣ:

1) Таъмини муҳити педагогии ҳаматарафа, ки дар он наврасон худро бароҳат ва эмин ҳис кунанд.

2) Фароҳам овардани имкониятҳо барои ҳамкорӣ, мубодилаи афкор ва

таҷриба байни наврасон ва омӯзгорон.

3) Ташкили чорабиниҳо ва фаъолиятҳои, ки ба рушди шавку ҳаваси наврасон ба ватандӯстӣ мусоидат мекунанд.

Нақши омӯзгор ҳамчун шахсияти ватандӯст:

1) Омӯзгор бояд намунаи ибрат бошад ва муносибати ватандӯстонаи худро дар амал нишон диҳад.

2) Омӯзгор бояд дар ташаккули ҳисси ватандӯстии наврасон фаъолона иштирок кунад ва онҳоро дар ин раванд дастгирӣ намояд.

3) Омӯзгор бояд донишҳои худро дар бораи таърихи Ватан, фарҳанг ва арзишҳои миллӣ пайваста такмил диҳад.

Татбиқи лоиҳаҳои ватандӯстӣ:

1) Ҷалби наврасон ба татбиқи лоиҳаҳои ватандӯстӣ, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ҳисси ватандӯстии худро амалан нишон диҳанд.

2) Муҳайё кардани дастгирии босалоҳияти педагогӣ барои наврасон дар чараёни татбиқи лоиҳаҳои ватандӯстӣ.

3) Таъмини иҷрои лоиҳаҳои ватандӯстӣ, ки ба рушди ҳисси масъулият, ватандӯстӣ ва ифтихор аз Ватан мусоидат кунанд.

Таъмини донишҳои зарурӣ:

1) Таъмини наврасон бо донишҳои зарурӣ дар бораи таърихи Ватан, фарҳанг ва арзишҳои миллӣ.

2) Истифодаи усулҳои таълими муосир ва фаъол барои ҷалби наврасон ба омӯзиши таърихи Ватан.

3) Ташкили сафарҳои таърихӣ, боздид аз осорхонаҳо ва ҷойҳои таърихӣ барои тақвияти донишҳои наврасон дар бораи таърихи Ватан.

Ташаккули ҳисси ватандӯстӣ:

1) Ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар наврасон тавассути муаррифии қору пайкори қаҳрамонони Ватан, қорнамоиҳои онҳо ва муҳаббат ба Ватан.

2) Таъкид ба арзишҳои умумиинсонӣ, ки ба ватандӯстӣ алоқаманданд, ба монанди адолат, инсондӯстӣ, вафодорӣ ва ғайра.

3) Мусоидат ба рушди ҳисси ифтихор аз Ватан, фарҳанг ва таърихи он.

Ҳамчунин, дар тарбияи ҳисси ватандӯстии наврасон дар муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ ба инобат гирифтани ҷанбаҳои зерин хеле муҳим ва муассиранд:

Муколамаи интерактивӣ: Ташкили муколама бояд на танҳо дар шакли саволу ҷавоб, балки дар шакли муҳоҷисаҳо, мизҳои мудаввар ва форумҳои интерактивӣ сурат гирад. Ин имкон медиҳад, ки наврасон фикру ақидаҳои худро озодона баён кунанд ва ба андешаҳои дигарон эҳтиром гузоранд.

Ваколат ва масъулият: Тақсими ваколатҳо бояд бо назардошти қобилият ва шавқи наврасон сурат гирад. Ба онҳо додани масъулият барои иҷрои лоиҳаҳои мушаххас, чорабиниҳо ва ғайра, ҳисси ватандӯстиро тақвият мебахшад.

Омодагии омӯзгор ба ислоҳ: Омӯзгор бояд на танҳо омода бошад, балки фаъолона раванди таълимиро ислоҳ кунад. Ин маънои онро дорад, ки омӯзгор бояд ба фикру мулоҳизаҳои хонандагон ҳассос бошад ва дар ҳолати зарурӣ, усулҳои таълиму тарбияро тағйир диҳад.

Мустақилияти интихоб: Таъмини мустақилияти бештари хонандагон дар интихоби роҳҳои расидан ба ҳадаф бояд бо роҳбарии дурусти омӯзгор сурат гирад. Омӯзгор бояд ба хонандагон дар интихоби роҳҳои мувофиқ кумак кунад, аммо набояд онҳоро маҷбур созад.

Хусусиятҳои психофизиологӣ ва синнусолӣ: Ба назар гирифтани хусусиятҳои психофизиологӣ ва синнусолии наврасон хеле муҳим аст. Усулҳои таълим бояд ба синну соли хонандагон мувофиқ бошанд ва ба онҳо имкон диҳанд, ки таҷрибаи муоширати муассир ва амсилаҳои рафтори иҷтимоиро азхуд кунанд.

Илова бар ин, тавсия дода мешавад, ки дар раванди тарбияи ватандӯстӣ технологияҳои муосир, аз қабилҳои платформаҳои онлайнӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва барномаҳои таълимӣ истифода шаванд. Ин метавонад ба ҷалби бештари наврасон ва таъмини дастрасии онҳо ба маълумоти зарурӣ мусоидат кунад.

Амалисозии тавсияҳои мазкур барои тарбияи насли навраси ватандӯст, ки ба манфиати Ватан хизмат хоҳад кард, метавонанд мусоидат намоянд.

ФЕХРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абрамов, А.В. Российский патриотизм: история и современность: монография [Текст] / А.В. Абрамов. М.: ИИУ МГОУ. 2016. 183 с.
2. Адаева, Н.В. Патриотическое воспитание средствами народной педагогики [Текст] / Н.В. Авдеева. // Человек и образование. 2013. №1 (34). – С.38–43.
3. Адаева, Н.В. Патриотическое воспитание средствами народной педагогики [Текст] / Н.В. Авдеева. // Человек и образование. 2013. №1 (34). – С.38 – 43.
4. Андреев, В.И. Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс: учебное пособие [Текст] / В.И. Андреев. Казань: Изд-во Центра инновационных технологий. 2005. 499 с.
5. Арон, И.С. Возможности оптимизации социальной ситуации развития современного подростка в условиях социокультурной реформы российского образования [Текст] / И.С. Арон. // Актуальные проблемы психологического знания. Москва. 2015. №1 (34). – С.39–45.
6. Асмолов, А. Г. Сложный человек как вызов педагогике возможностей [Текст]/ А.Г. Асмолов // Поволжский педагогический поиск. Ульяновск. 2018. №1 (23). - С.13–19.
7. Асмолов, А.Г. Системно-деятельностный подход к построению образовательных стандартов [Текст]/ А.Г. Асмолов // Практика образования. Москва. 2008. №2. - С.31–37.
8. Атахонов Т. Авесто – китоби тарбия. [Матн] // Омӯзгор. 2001. №18.
9. Ахметшина, Г.Х. Патриотическое воспитание как фактор формирования гражданской идентичности учащейся молодежи: специальность 13.00.01 диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. [Текст] / Г.Х.Ахметшина. Институт педагогики и психологии профессионального образования РАО. Казань. 2015. 237 с.

10. Байбородова, Л.В. Концептуальные положения воспитания гражданской идентичности сельских школьников [Текст] / Л. В. Байбородова, М. И. Рожков. 2021. №4 (60).

11. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими хувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022. Дар ҳошияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон». Душанбе. 2011.

12. Бейсенбин, К.А. Патриотические и нравственные традиции казачества в условиях постсоветской России [Текст] / К.А. Бейсенбин, П.В. Летуновский. Казачество. Москва. 2016. №17. – С.7–11.

13. Белкина, В. В. Духовно-нравственное воспитание школьников: методическое пособие [Текст] / В. В. Белкина, Л. А. Щелкунова. – Ярославль: Изд-во Ярославского государственного педагогического университета имени К.Д. Ушинского. 2012. 80 с.

14. Беяева, Е.В. Проблемы формирования духовно-нравственных ценностей и патриотизма в молодежной среде [Текст] / Е.В. Беяева, О.В. Чернышова // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия Лингвистика и педагогика. Курск. 2016. №1 (18). – С.141–149.

15. Беяева, Н.Ф. Роль школьного музея в патриотическом воспитании учащихся [Текст] / Н.Ф. Беяева, Е.П. Пятыркина // Гуманитарные науки и образование. Саранск. 2018. Т. 9. №2 (34). – С.28–34.

16. Богатырева, С.Н. Патриотизм: старое и новое в консолидирующей идее объединения российского народа [Текст] / С.Н. Богатырева. // Казанский педагогический журнал. Казань. 2016. №3 (116). – С.213–218.

17. Богуславский, М.В. С чего начинается Родина [Текст] / М.В. Богуславский // Народное образование. 2012. № 9 (1422). – С.45–57.

18. Божок, Н.С. Культура патриотизма российского городского сообщества: дискурс культурно-исторической реконструкции [Текст] / Н.С. Божок // Вестник Поволжского института управления. Саратов. 2018. Том 18. №6. – С.97–106.

19. Браун, О. А. Приоритет гражданской идентичности в системе оснований социальной идентификации личности как основа патриотизма [Текст] / О.А. Браун, М.Г. Аркузин // Профессиональное образование в России и за рубежом. Кемерово. 2016. №4 (24). – С.18–22.

20. Брянцева, М.В. Формирование ценностного понимания социальной действительности у младших школьников в ходе внеучебной деятельности [Текст] / М.В. Брянцева, А.Л. Третьякова, А.П. Соловьева. // Вестник РМАТ. Химки. 2020. №1. – С.79–83.

21. Быков, А.К. Интеграционная природа патриотического воспитания в образовательных организациях как основание классификации его основных направлений [Текст] / А.К. Быков. // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Образование и педагогические науки. Москва. 2018. № 4 (808). – С.47–60.

22. Винниченко, Н.Л., Обухов В В. Социальный проект как механизм сетевого взаимодействия в реализации программы воспитания и социализации школьников [Текст] / Н.Л. Винниченко, В.В Обухов. // Вестник Томского государственного педагогического университета. Томск. 2012. №8 (123). – С. 53–57.

23. Витковская, И.М. Проектная деятельность в развитии патриотических чувств младших школьников [Текст] / И.М. Витковская, Ю.Л. Михайлова // Общество и образование в XXI веке: опыт прошлого – взгляд будущее. Восьмые Лозинские чтения: сборник материалов Международной научно-методической конференций. Псков. Псковский государственный университет. 2019. – С.206–213.

24. Воробьева, О. С. Проблема патриотического воспитания во внеучебной деятельности в современных научных исследованиях [Текст] / О.С. Воробьева. // Актуальные проблемы и опыт организации внеучебной деятельности по физической культуре в образовательных организациях общего и профессионального образования: Материалы регионального научно-практического семинара. Череповец: ЧГУ. 2016. – С.24–27.

25. Воробьева, О.С. Социальная справедливость как общенациональная идея и основа патриотизма [Текст]/ О.С. Воробьева. // Проблемы социальной справедливости и современный мир: сборник материалов VI Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции, 24 – 26 марта 2016 года. Череповец: ЧГУ. 2016. – С.108–112.
26. Выготский, Л.С. Проблема возраста [Текст] / Л.С. Выготский. Собрание сочинений. Москва. Изд-во Педагогика. 1984. – С.244–268.
27. Вырщиков, А.Н. Сущность понятия «патриотическая деятельность»: теоретические основания [Текст]/ А.Н. Вырщиков. // Проблемы современного образования. Москва. 2019. №5. – С.96–101.
28. Вьюнова, Н.И. Типология субъектности младших школьников и младших подростков [Текст] / Н.И. Вьюнова, О.С. Лапкина. // Сибирский педагогический журнал. Новосибирск. 2008. №4. – С.266–273.
29. Гладких, В.В. Специфика использования системно-деятельностного подхода в использовании гражданско-патриотического воспитания молодежи [Текст] / В.В. Гладких. // Социально-экономические явления и процессы. Тамбов. 2011. №1–2 (23–24). – С.322–326.
30. Голунов, С.В. Патриотическое воспитание в России: за и против [Текст] / С.В. Голунов. // Вопросы образования. 2012. №3. – С.258-273.
31. Грашина, О.В. Формирование у младших подростков «образа Я» в процессе внеурочной деятельности [Текст]/ О.В. Грашина, В.В. Поляков // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. Новосибирск. 2019. №11–1 (38). – С.6–11.
32. Гревцева, Г.Я. Гражданско-патриотическое воспитание учащейся молодежи как социокультурный процесс [Текст] / Г.Я. Гревцева. // Современная высшая школа: инновационный аспект. Челябинск. 2019. №3 (45). – С.18-26.
33. Гущина, Т.Н. Социально-педагогическое сопровождение формирования социальной компетентности обучающегося: технологический

аспект [Текст]/ Т.Н. Гущина. // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль. 2020. №5 (116). – С.8 –16.

34. Гущина, Т.Н., Педагогическое сопровождение становления субъектности старшеклассника [Текст]/ Т.Н. Гущина, О.Г. Селиванова. // Социально-политические исследования. Ярославль.2022. №1 (14). – С.123-140.

35. Данилова, Л.Н. Гражданское воспитание в зарубежной школе [Текст] / Л.Н. Данилова. // Народное образование. 2011. №7. – С.257–263.

36. Данилова, Л.Н. Патриотическое воспитание школьников: из зарубежного опыта [Текст] / Л.Н. Данилова. // Народное образование. 2010. №4. – С.204-210.

37. Данилова, Л.Н. Патриотическое воспитание. [Текст] / Л.Н. Данилова. // Народное образование. 2012. №2. – С.114-120.

38. Дементьева, В.В. Молодежные субкультуры как деконструкты патриотических настроений в социуме [Текст] / В.В. Дементьева. // Культурно-историческое наследие как фактор устойчивого развития территории: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, 14–15 ноября 2013г. – Соликамск-Чердынь: Изд-во: ПГНИУ. 2014. – С.169–174.

39. Дереча, И.И. Школьный музей как средство патриотического воспитания школьников [Текст] / И.И. Дереча, А.С. Наумчик // Инновационные механизмы решения проблем научного развития: сборник статей Международной научно - практической конференции. 03 марта 2018 г. Уфа: ОМЕГА САЙНС. 2018. 321с.

40. Деулина, О.О. Гражданско-патриотическое воспитание как фактор социализации личности [Текст] / О.О. Деулина, Е.В. Титова. // Молодежь и системная модернизация страны: сборник научных статей 2-й Международной научной Конференции студентов и молодых ученых: в 4-х томах. 25-26 мая 2017 г. Курск: Изд-во: ЗАО Университетская книга. 2017. - С. 396–400.

41. Джураев Х.А. Воспитание чувства патриотизма и национальной гордости в процессе реформирования системы образования Республики Таджикистан (на материалах выступлений Президента). [Текст] / Х.А.Джураев. Диссертация на соис. канд. пед. наук. Душанбе. 2023. 188 с.

42. Дмитриев, В. А. Технология инновационного проектирования [Текст] / В. А. Дмитриев, Л. С. Рюмина, С. А. Привалихин // Школьные технологии. 2006. №1. – С.84 – 87.

43. Дубинина, Н.Н. Патриотизм и патриотическое воспитание: междисциплинарный аспект [Текст] / Н.Н. Дубинина. // Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. Ростов-на-Дону. 2011. №3. – С.17 – 25.

44. Ёлкин, С. М. О содержании понятий «Патриотизм» и «Патриотическое воспитание» [Текст] / С.М. Ёлкин, А.А. Косова. // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород. 2017. №1 (99). – С.14 – 16.

45. Ёлкин, С.М. Патриотическое воспитание детей средствами народной педагогики [Текст] / С.М. Ёлкин. // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород. 2017. №4 (102). – С. 39 – 42.

46. Ефимов, Е.Г. Массовая культура, социальные сети и патриотизм [Текст] / Е.Г. Ефимова // Известия Волгоградского государственного технического университета. Волгоград. 2014. №2. – С.52 – 55.

47. Зорина, Н.Н. Патриотическое воспитание школьников средствами краеведения [Текст] / Н.Н. Зорина // Научные технологии и интеллектуальные системы в XXI веке: сборник статей Международной научно - практической конференции, 03 ноября 2017 г. Уфа: ОМЕГА САЙНС. 2017. – С.105–109.

48. Иванов, Е.В., Кукушкина А.Г. Из опыта использования новгородского этнокультурного наследия в патриотическом воспитании подрастающего поколения [Текст] / Е.В. Иванова. А.Г. Кукушкина. //

Фундаментальные и прикладные исследования в науке и образовании: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. 03 мая 2020 г. Уфа: Изд-во: ООО АМИ. 2020. – С.44 – 48.

49. Иванова, Е. А. Отношение к феномену патриотизма и его уровневая представленность у современной молодежи Сибири [Текст] / Е.А. Иванова, О.А. Карнышева. 2019. Т. 7.

50. Иванова, Н.А. Формирование патриотических ценностей студентов как одна из социально-управленческих задач государства [Текст] / Н.А. Иванова. // Журнал научных статей Здоровье и образование в XXI веке. 2017. Т. 19. №12. – С.327–332.

51. Ильин, И.А. Путь духовного обновления [Текст] / И.А. Ильин; Отв. ред. [и авт. Предисл.] О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации. 2011. 216 с.

52. Ильинская, И.П. Формирование патриотизма и гражданственности школьников в условиях нарастания «кризиса идентичности» и становления поликультурной среды [Текст] / И.П. Ильинская. // Ученые заметки ТОГУ. Хабаровск. 2016. Т. 7. №4-2. - С.75–90.

53. Казакова, А.Г. Непреходящее значение идей А.С. Макаренко и В.А. Сухомлинского о патриотическом воспитании [Текст] / А.Г. Казаков, М.С. Новашина // Вестник МГУКИ. Москва. 2016. №4 (72). – С.131 – 138.

54. Каландаров А. Патриотическое воспитание в педагогической деятельности учителей Республики Таджикистан. [Текст] / А. Каландаров. Дисс. кандидата педагогических наук: 13.00.01. Тадж. науч.– исслед. ин– т педагогических наук. Душанбе. 2006. 178 с.

55. Каландаров, А. Патриотическое воспитание в педагогической деятельности учителей Республики Таджикистан [Текст] / А. Каландаров. Автореф. канд. пед. наук. 13.00.01. Душанбе. 2006. 22 с.

56. Калиева, А.Т. Ценностные установки как ведущий компонент традиционного знания [Текст] / А.Т. Калиева. – Текст: непосредственный //

Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Нижний Новгород. 2010. №1 (17). – С.102 – 107.

57. Караваев, Н. Л. О знании, паттернах и информации [Текст] / Н.Л. Караваев // Вестник НГУ. Серия: Философия. Новосибирск. 2009. Т.7 (3). - С. 24–27.

58. Каримов Р.Э. Теория и практика планирования и организации внеклассной краеведческой работы в патриотическом воспитании учащихся общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан. [Текст] / Р.Э. Каримов // Дисс. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.01. Душанбе. 2020. 216 с.

59. Каримов, Р. Э. Краеведческая деятельность как средство формирования патриотических чувств и убеждений учащихся общеобразовательной школы в Республике Таджикистан [Текст] / Р. Э. Каримов. Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет. 2018. – С.37-45.

60. Каюмов, М.Д. Идея взаимосвязи физического воспитания и патриотизма в педагогических воззрениях персидско-таджикских мыслителей IX-X вв. [Текст] / Каюмов М.Д. // Диссертация на соис. канд. пед. наук. Душанбе. 2019. 182 с.

61. Комаровская, Е.В. Возможности проектной деятельности в формировании толерантности у младших подростков [Текст] / Е.В. Комаровская, М.В. Станякина, М.В. Садикова. // Вестник Череповецкого государственного университета. Череповец. 2015. №7 (68). – С.114–118.

62. Корнеева, Н.Ю. Патриотизм в аксиосфере гражданской идентичности [Текст] / Н.Ю. Корнеева. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов. 2016. №3-2 (57). – С.199–202.

63. Коровкина, Н.В. Аксиологический и коннотативный компоненты в структуре гражданской идентичности россиян [Текст] / Н.В. Коровкина. // Доклады Башкирского университета. Уфа. 2017. Т. 2. №4. – С.692–696.

64. Критерии и основы методики оценки результатов работы по патриотическому воспитанию научно-исследовательская работа. Российский

гос. военный историко-культурный центр при Правительстве Российской Федерации [Текст] / под общ. ред. В. И. Лутовинов. Москва: Армпесс. 2006. 69 с.

65. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2017”. Душанбе. 2012.

66. Қурбон Восеъ. Адабиёти ҷавонмардии форсу тоҷик. [Матн] / Восеъ Қурбон. Душанбе. 2007.

67. Лапкива, О.С. Субъективный контроль в развитии субъектности младших школьников и младших подростков [Текст] / О.С. Лапкива. // Мир психологии. 2007. №3 (51). – С.140-145.

68. Латыпов, Д.Н. Социально-педагогические основы формирования этнокультуры молодежи: На материалах Республики Таджикистан [Текст] / Д.Н. Латыпов. Автореф. дисс. док. пед. наук. 13.00.05. Душанбе. 2001. 44 с.

69. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст] / А.Н. Леонтьев. Москва. Политиздат. 1977. 304 с.

70. Лимонцева, Г.В. Идеи патриотизма в трудах отечественных ученых конца XIX - начала XX века [Текст] / Г.В. Лимонцева // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. Новосибирск. 2015. №3. – С.9–13.

71. Лихачев, Б.Т. Педагогика: курс лекций [Текст] / Б.Т. Лихачев. Москва: ВЛАДОС. 2010. 646 с.

72. Логвинов, И.Н. Социально-психологические подходы к изучению молодежных субкультур в России [Текст] / И.Н. Логвинов, С.В. Сарычев, Т.И. Логвинова // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2014. №2 (30). - С.191–200.

73. Лутовинов, В.И. Патриотическое воспитание молодежи: концепция, программа, организационно-методические основы. [Текст] / В.И. Лутовинов. Москва: Академия. 2014. 325 с.

74. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Ачам. [Текст] / М. Лутфуллоев Душанбе.199.147 с.
75. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи мардумӣ. [Текст] / М. Лутфуллоев Душанбе. 1977. 150 с.
76. Магомедова, Х.Н. Методика туристско-экскурсионной работы как фактор эффективного патриотического воспитания школьников [Текст] / Х. Н. Магомедова // Мир науки, культуры, образования. 2013. №2 (39). – С.6–8.
77. Мазур, М.А. Эволюция понятий патриотизма и патриотического воспитания [Текст] / М.А. Мазур, Я.А. Ванюкова. // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2010. №4 (43). – С.51–53.
78. Мазурок, И.А. Организация рефлексивной деятельности как условие нравственного воспитания учащихся [Текст] / И.А. Мазурок. // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2013. №2–3 (24).
79. Макаренко, А.С. Доклад в педагогическом училище [Текст] / А.С. Макаренко // Сочинения в 7-ми т.5. Москва: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР. 1950-1952. 533 с.
80. Манина, Л.И. Диагностика патриотического воспитания младших школьников: проблема разработки критериев [Текст] / Л.И. Манина // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. Тамбов. 2008. №7 (63). – С.285–288.
81. Маслова, Т.М. Амсилаъ патриотического воспитания младших школьников в процессе взаимодействия с окружающей средой [Текст] / Т.М. Маслова // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Тольятти. 2014. №3 (29). – С.309–313.
82. Махмудов А. Бозиҳои миллии тоҷикӣ ва нақши онҳо дар тарбияи насли наврас [Матн] / А.Махмудов // Маърифат. 1998. №5-6. - С.31-33.
83. Мельникова, Н.А. Воспитание патриотизма у младших подростков в процессе выполнения социальных проектов: специальность 13.00.01 диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук

[Текст] / Н.А. Мельникова. Брянский государственный педагогический университет имени И. Г. Петровского. Брянск. 2003. 148 с.

84. Мирзоев А. Обычай и традиции таджикского народа в воспитании детей. [Текст] / А. Мирзоев. // Воспитание школьников. 1981. №6. - С.22-28.

85. Мирзокаримзода А.М. Приоритетность формирования военно-патриотической позиции старшеклассников на занятиях по начальной военной подготовке в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан [Текст] /А.М. Мирзокаримзода. Дисс. ... док. педагогич. наук: по специальности: 13.00.01. Душанбе. 2021. 160 с.

86. Мирзокаримзода А.М. Роль национальных традиций в военно-патриотическом воспитании молодежи [Текст] /А.М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. 2020. №1. - С.300-303.

87. Мирзокаримзода А.М. Система военно-патриотического воспитания - фактор обеспечения стабильности и безопасности в независимом Таджикистане [Текст] /А.М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. 2019. № 10. Ч.2. - С.173-176 (в соавторстве).

88. Мирзокаримзода А.М. Формирование новых основ патриотического воспитания [Текст] /А.М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. 2020. №3. - С.191-195.

89. Мирзокаримзода А.М. Эволюция военно-патриотического воспитания молодежи [Текст] /А.М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. 2020. № 5. - С.195-200.

90. Молоков, Д.С. Содержание воспитания в немецкой школе [Текст] /Д.С. Молоков // Вестник костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. Кострома. 2017. Т. 23. №4. – С.241 -247.

91. Моров, А.В. Роль технологий личностного роста в системе патриотического воспитания учащихся [Текст] / А.В. Моров, А.А Вахрушев. // Интернет-журнал «Мир науки». 2017. Том 5. №3.

92. Мурзина, И.Я. Гражданско-патриотическое воспитание: к вопросу о формировании культурной идентичности на основе национальных традиций [Текст] / И.Я. Мурзина // Педагогическое образование в России. Екатеринбург. 2017. №5. – С.140-147.

93. Мусина, В.Е. Патриотическое воспитание школьников: учебно-методическое пособие [Текст] / В.Е. Мусина. Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ». 2013. 33 с.

94. Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан. Душанбе. 2006. 36 с.

95. Негматов С.Э., Абдулов Қ.М. Рушди осорхонаҳо дар партави андешаҳои созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон [Матн] / С.Э.Негматов, Қ.М.Абдулов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2023. №3 (48). - С.17-20.

96. Новиков, Н.И. и его современники. Избранные сочинения [Текст] / под редакцией И.В. Малышева. Москва: Изд-во Академии наук СССР. 1961. 534 с.

97. Омарова, Э. М. Патриотическое воспитание – основа формирования позитивного имиджа подростка [Текст] / Э.М. Омарова, С.А. Аминтаева, М.Д. Гасанова // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Махачкала. 2016. Т.10. №4. – С.108–111.

98. Педагогика. Лекции для студентов: учебное пособие в двух частях. Часть 2. [Текст] / В.В. Макаев. Пятигорск: ПГЛУ. 2010. 317 с.

99. Педагогика: учеб. пособие для педучилищ [Текст] / С.П. Баранов [и др]. Москва: Просвещение.1981. 367 с.

100. Позднякова, О.К. Структура патриотического сознания молодежи: педагогический аспект [Текст] / О.К. Позднякова, Е.Л. Крылова. // Самарский научный вестник. Самара. 2019. Т. 8. №3 (28). – С.304 – 310.

101. Попп, И.А. Молодежные патриотические общественные организации как альтернатива криминальным субкультурам [Текст] / И.А.

Попп, И.С. Попп, И.С. Шахнович. // Педагогическое образование в России. 2017. №10. – С.56–61.

102. Приятелева, М.К. Формирование гражданской идентичности субъектов образовательных отношений средствами музейной педагогики [Текст] / М.К. Приятелева. // Нижегородское образование. Нижний Новгород. 2017. №4. – С.40-46.

103. Раззоқов Х.С. Ғояҳои педагогии мутафаккирони тоҷику форси асрҳои Х – аввали асри ХІ дар тарбияи ватандӯстӣ [Матн] / Х.С. Раззоқов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2020. №9. - С.388-391.

104. Раззоқов Х.С. Масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврас дар Авасто ва афкори педагогии мутафаккирони тоҷику форси асрҳои Х – аввали асри ХІ [Матн] / Х.С. Раззоқов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2022. №1(42). - С.121-128.

105. Раззоқов Х.С. Мафҳуми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Матн] / Х.С. Раззоқов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2020. №10. - С.389-392.

106. Раззоқов Х.С. Сафаров Ш.А. Хусусиятҳо ва принципҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон. [Матн] / Х.С. Раззоқов, Ш.А.Сафаров // Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон. 2022. №1 (12). - С.26-34.

107. Рахимзода Х. Прогрессивные традиции таджикского народа как средство подготовки старшеклассников к семейной жизни. [Текст] / Х. Рахимзода. Автореф.канд.дис. Душанбе. 1990. 21 с.

108. Рахимзода Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни. [Текст] / Х. Рахимзода. Дис.док.пед.нак. Душанбе. 2002. 324 с.

109. Рахмон Э. Мы надеемся на патриотизм молодежи Таджикистана. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://tj.sputniknews.ru/society/20150525/1015543161^1>.

110. Рахмонов Э.Ш. Таджикистан: поступь к демократии и общечеловеческой цивилизации / Таджикистан: десять лет независимости,

национального единства и созидания. В 3-х т-х. - Душанбе: Ирфон. 2001. т.1 - С.159-170.

111. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. Душанбе. 1999. 237 с.

112. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дирӯз ва имрӯз (Андешаҳо дар арафаи Рӯзи Истиқлолият). Дар китоб: Тоҷикистон дар останаи асри XXI. [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. Душанбе: Шарқи озод. 2001.

113. Раҳмонов Э.Ш. Чавонон - ояндаи Тоҷикистони соҳибистиқлол / Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва созандагӣ. [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. Душанбе. Ирфон. 2001. – С.138-157.

114. Родионова, О. В. Формирование патриотизма у младших школьников средствами компьютерных игр [Текст] / О.В. Родионова, Л.Д. Ситникова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2020. №11. – С.66–86.

115. Рожков М.И. Концепция экзистенциальной педагогики [Текст] / М.И. Рожков // Ярославский педагогический вестник. Ярославль. 2002. №4 (33). – С.71–76.

116. Романов, В.А. Патриотическое воспитание школьников посредством организации театрально-исторического кружка во внеурочное время [Текст] / В.А. Романов // Проблемы современного педагогического образования. Ялта. 2020. 167 с.

117. Российский патриотизм: истоки, содержание, воспитание в современных условиях: учебное пособие [Текст]/ под общ. ред. В. И. Лутовинова. Москва: Планета. 2010. 335 с.

118. Рустамзода С.Ҷ. Асосҳои назариявии ташаккули арзишҳои шаҳрвандӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. [Матн] / С.Ҷ. Рустамзода // Номаи Донишгоҳ. 2023. №4 (77).– С.108-115.

119. Рыбаков, А.В. Научно-педагогические основы патриотического воспитания школьников средствами краеведения [Текст]/ А.В. Рыбаков //

Вестник Марийского государственного университета. Йошкар-Ола. 2013. №11. – С.84–86.

120. Савина, Н.В. Методологические основы персонализации образования [Текст] /Н.В. Савина // Наука о человеке: гуманитарные исследования. Омск. 2020. №4. Т.14. - С.82–89.

121. Салтыкова, М.В. Формирование российской идентичности обучающихся как приоритетная цель воспитания в условиях ФГОС [Текст] / М.В. Салтыкова, З.Ф. Мурадисова // Инновационные подходы к решению проблем «Сендайской рамочной программы по снижению риска бедствий на 2015-2030 годы»: сборник материалов международной научно-практической конференции, 19-20 октября 2018 г. Казань: Изд-во: КГТУ имени А.Н. Туполева. 2018. – С.131–138.

122. Салтыкова, М.В. Формирование российской идентичности обучающихся как приоритетная цель воспитания в условиях ФГОС [Текст] / М.В. Салтыкова, З.Ф. Мурадисова. // Инновационные подходы к решению проблем «Сендайской рамочной программы по снижению риска бедствий на 2015-2030 годы»: сборник материалов международной научно-практической конференции. 19-20 октября 2018 г. Казань: Изд-во: КГТУ имени А.Н. Туполева. 2018. – С.131–138.

123. Сафин, Н.В. Информальное образование как средство формирования гражданской идентичности подростка в детском оздоровительном лагере: специальность 13.00.01: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук [Текст] / Н.В. Сафин. Оренбург. 2017. 215 с.

124. Сафонова, Т.В., Волкова О.В. Патриотическое воспитание младших школьников в условиях взаимодействия школы и семьи [Текст] / Т.В. Сафонова, О.В. Волкова // Вестник Удмуртского университета. Ижевск. 2012. №2. – С.84–87.

125. Селезнев, П.И. Формы, средства и методы патриотического воспитания подростков в процессе их физического воспитания в условиях

социально-реабилитационных центров [Текст] / П.И. Селезнев. // Обучение и воспитание: методики и практика. Новосибирск. 2013. №10. – С.266 – 271.

126. Семилет, О.П. Патриотизм и гражданская идентичность: к вопросу о соотношении понятий [Текст] / О.П. Семилет. // Современная научная мысль: сборник материалов IV Международной научно-практической конференции, Чебоксары: Изд-во Интерактив плюс. 2018. – С.235–240.

127. Симановский, А.Э. Топонимический материал как средство патриотического воспитания [Текст] / А. Э. Симановский, Д. А. Сироткин. // Ярославль. 2011. №2. – С.58–61.

128. Сковородкина, И.З. Общая и профессиональная педагогика: учебник [Текст]/ И.З. Сковородкина, С.А. Герасимов. Архангельск: ИД САФУ. 2014. 553 с.

129. Собкин, В.С. Подросток: включенность в сетевое взаимодействие и отношение к образованию [Текст]/ В.С. Собкин. // Коммуникации. Медиа. Дизайн. 2017. Т.2. №2. – С.99–113.

130. Стандарти давлатии тахсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2009.

131. Стратегия развития воспитания в Российской Федерации на период до 2025 года. (утв. распоряжением Правительства РФ от 28 мая 2015 №996-р).

132. Сулимин, В.В. Концептуальные подходы к пониманию феномена патриотизма в социологической науке [Текст]/ В.В. Сулимин, В.А. Благинин, В.К. Сулимин // Вестник экономики, права и социологии. Казань. 2016. №3. – С.176–180.

133. Сухомлинский, В.А., Избранные педагогические сочинения: В 3-х т. [Текст]/ В. А. Сухомлинский; под главной редакцией Н. П. Кузин. Москва: Педагогика. 1979. 326 с.

134. Табаров Н. Фарҳанг ҳамчун омили тарбияи арзишҳои маънавий-ахлоқии ҷавонон [Матн] / Н. Табаров // «Паёмномаи фарҳанг». 2022. №2 (58). – С.15-23.

135. Табаров Н.С. Тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон ҳамчун омили асосии рушди ҷомеаи муосир [Матн] / Н. Табаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. №5. - С.291-295.

136. Таранова, Т.Н. Роль виртуальных музеев в патриотическом воспитании школьников [Текст] / Т.Н. Таранова. // Sciences of Europe. Прага. 2020. №49. – С.22–23.

137. Тонких, Е.С. Тюремная культура. Субкультура АУЕ как проявление правового нигилизма [Текст] / Е.С. Тонких, Е.А. Брылева // Пермский период: сборник материалов VI Международного научно-спортивного фестиваля курсантов и студентов. Пермь: Изд-во ПИФСИН. 2019. – С.247–249.

138. Тошев, М. Патриотическое воспитание – важная составляющая духовно-нравственного воспитания детей и молодежи [Текст] / М. Тошев, Ф. Рамазанова // Наука. Мысль: электронный периодический журнал. 2014. Т.4. №6. – С.22–27.

139. Триль, Ю.Н. Ритуалы в традиционной культуре [Текст]/ Ю.Н. Триль. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Санкт-Петербург. 2008. №61. – С.263–268.

140. Турсунов Н.Н. Таджикские национальные подвижные игры [Текст] / Н.Н.Турсунов. Душанбе. ГПИ 1981 [вып. дан. 1982]

141. Турсунов Н.Н.Методика проведения уроков физкультуры в 1 классе. [Текст] / Н.Н.Турсунов. Душанбе. Маориф. 1985. 94 с.

142. Узунова, О.Ю. Социальные тренды трансформации патриотизма в структуре гражданской идентичности молодежи на общероссийском уровне [Текст] / О.Ю. Узунова // Вестник Адыгейского государственного университета. Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. Майкоп. 2017. №3. – С.168–175.

143. Умаров А. Духовно – нравственное воспитание старшеклассников во внеучебной деятельности на традициях таджикской народной педагогики [Текст] / Умаров А. Москва. 1998 . 152 с.

144. Унсуралмаоли Кайковус. Кабуснаме. Энциклопедия таджикско-персидской прозы. [Текст] / Кайковус Унсуралмаоли. Душанбе. 1986. 480 с.

145. Учкач Санийе, К. вопросу о взаимодействии школы и семьи. [Текст] / К. Учкач Санийе. // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2016. №11 (3). – С.84–87.

146. Ушинский, К.Д. О нравственном элементе в русском воспитании [Текст] / К.Д. Ушинский. Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 2 / под общей редакцией С.Ф. Егоров. Москва: Педагогика.1988. 496 с.

147. Фельдштейн, Д.И. Особенности стадий развития личности на примере подросткового возраста [Текст] / Д.И. Фельдштейн. Хрестоматия по возрастной психологии: учебное пособие для студентов. Москва: Институт практической психологии. 1996.

148. Фомичев, А.В. Роль и практическое значение федеральных программ, направленных на патриотическое воспитание граждан Российской Федерации [Текст] / А.В. Фомичев. // Студенческий электронный журнал «СТРИЖ». Волгоград. 2018. № 5(22). – С.49 – 52.

149. Хромова, М.Н. Педагогические условия и инновационные подходы к развитию патриотизма школьников на основе школьных традиций [Текст] / М.Н. Хромова. // Инновации и инвестиции. 2014. №2. – С.51.

150. Цукерман, А.Г. Десяти-двенадцатилетние школьники: «ничейная земля в возрастной психологии» [Текст] / А.Г. Цукерман. // Вопросы психологии. 1998. №3. – С.17 – 31.

151. Чаленко, О.Е. Патриотическое воспитание в контексте использования педагогического потенциала региональной среды [Текст] / О.Е. Чаленко. // Образование. Наука. Инновации: Южное измерение. – Ростов-на-Дону. 2013. №1 (27). – С.92 – 98.

152. Четверткова, А.В. Качества личности современного подростка психологический портрет. [Текст] / А.В. Четверткова. // Человек в мире культур. 2016. №2. – С.87 – 92.

153. Чурекова, Т. М. Обусловленность формирования нравственных ценностей особенностями развития младшего подростка в современном социуме [Текст] / Т.М. Чуренкова, И.В. Москаленко // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. Кемерово. 2011. №17. – С.125–134.

154. Шабалин, Ю.Е. Региональный аспект предметности гуманитарного образования [Текст] / Ю.Е. Шабалин. / Инновации в образовании. 2009. №7. – С.4–10.

155. Шарипова, Д. Теоретические основы преобразования нравственно–патриотического воспитания младших школьников на основе развития критического мышления. [Текст] / Д.Шарипова. Автореф. Дисс. док. пед. наук. Душанбе. 2012. 42 с.

156. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики (книга 1) [Текст] / Ф. Шарифзода. Душанбе: Ирфон. 2009. 459 с.

157. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики (книга 2) [Текст] / Ф. Шарифзода. Душанбе: Ирфон. 2010. 328 с.

158. Шарифзода Ф., Афғонов М. Ҳақими маърифат. [Матн] / Ф. Шарифзода. Душанбе: «Ирфон». 2009.

159. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогикаи ниёгон. [Матн] / Ф. Шарифзода. Душанбе: Ирфон. 2012. 400 с.

160. Шемшурина, А. И. Аксиологический подход в воспитании как метод и перспективная стратегия [Текст] / А. И. Шемшурина. // Образование в современной школе. 2011. № 6. – С.53–60.

161. Шивринская С.Е. Объективизация процесса самовоспитания подростка в учебной деятельности: специальность 13.00.01 диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук [Текст] / С.Е. Шивринская. Череповец. 2004. 200 с.

162. Шувалов, Д.В Особенности организации внеучебной деятельности подростков в школе [Текст] / Д.В. Шувалов. // Психология и педагогика:

методика и проблемы практического применения. Новосибирск. 2010. №11-2. – С.347–351.

163. Шульгина, Т.А. К вопросу о гражданской идентичности и патриотических установках современной российской молодежи [Текст] / Т.А. Шульгина, Н.А. Кетова. // Общество: социология, психология, педагогика. 2018. №12 (56). – С.20–28.

164. Эльконин, Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков [Текст] / Д.Б. Эльконин. // Психология подростка. Хрестоматия. Москва: Изд-во Российское педагогическое агентство. 2009. – С. 286–312.

165. Юлдошева М.Р. Межкультурный диалог в РТ в период постмодерна. [Текст] / М.Р.Юлдошева // Материалы Международной конференции «Культура и религия в период постмодерна». Киев: АН Украины. 2008. 1 п.л.

166. Юлдошева М.Р. Межкультурный и межрелигиозный диалог в РТ. [Текст] / М.Р.Юлдошева. США, Юджин: Орегонский университет. 2009.

167. Юлдошева М.Р. Подготовка кадров культуры в эпоху глобализации [Текст] / М.Р.Юлдошева // Материалы международного форума кафедр ЮНЕСКО. Ханты-Мансийск. ЮНЕСКО. 2010.

168. Юлдошева М.Р. Роль культуры в борьбе с международным терроризмом и экстремизмом [Текст] / М.Р.Юлдошева // Материалы научной конференции кафедры ЮНЕСКО Харьковского Национального университета. Харьков: Национальный университет. ЮНЕСКО.

169. Юрьев, В.М. Державность как идеология развития России в постиндустриальной системе глобальной цивилизации [Текст] / В.М. Юрьев. // Вестник ТГУ. Томск. 2011. №7 (99). – С.7–10.

170. Яковлева Е.В. Возможности использования краеведческого материала в воспитании патриотизма младших школьников [Текст] / Е.В. Яковлева, Д.В. Еременко //Гносеологические основы образования: сборник материалов V Международной конференции, посвящённой памяти

профессора С.П. Баранова, 16-17 октября 2020 г. Липецк: Изд-во: ЛГПУ имени П.П. Семенова-Тян-Шанского. 2020. – С.442-446.

171. Яковлева Е.В. Роль экскурсий с региональной направленностью в патриотическом воспитании младших школьников [Текст] / Е.В. Яковлева Д.В. Иванова. // Современные тенденции развития общего и вузовского образования: сборник научных статей всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Ярославль: Изд-во: ЯГПУ имени К.Д. Ушинского. 2021. – С.158-161.

172. Ясинских, Л.В. Патриотическое воспитание в китайской народной республике: традиции и новации [Текст] / Л.В. Ясинских, Лю Сяолин. // Великий подвиг народа по защите Отечества: вехи истории: сборник научных статей. Екатеринбург: Изд-во УГПУ. 2020. – С.360–365.

173. Ясюкова, Л.А. Реформирование образования: цели и проблемы [Текст] / Л.А. Ясюкова. // Школьные технологии. 2011. №5. – С.7-19.

174. Luneva, E.V. Patriotic education of young people by means of internet projects: domestic and foreign experience / E.V. Luneva, E.A. Khomutnikova, O.G. Khripunova, L.N. Berg, D.N. Bagretsov, E.V. Golishev // Atlantis Press. 2019.

175. Marotzki, W. Zur sittlich-patriotischen Erziehung in der DDR-Pädagogik / W. Marotzki, W. Bauer // Studien zur Erziehungswissenschaft und Bildungsforschung. 1994.

176. Radford, L. Methodological Aspects of the Theory of Objectification / L. Redford // Perspectivas da Educação Matemática – UFMS – v. 8. Número temático 2015. – P.548–567.

177. Reimann, T. Patriotic Education: Pride or Problem? / T. Reimann // Harvard political review. 2021. August 2.

178. Ulrih I.V. Theoretical and methodological background for sociological analysis of patriotic attitudes / I.V. Ulrih // Contemporary Problems of Social Work. 2019. T. 5. №4 (20). - P.125–31.

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шуданд:

[1-М] Наврузова Г.Т., Мирзоев А.Р. Роҳ ва усулҳои тарбияи ватандӯстонаи насли ҷавон дар муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ. [Матн] / Г.Т. Наврузова, А.Р. Мирзоев // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2024. №4 (54). - С.140-147. ISSN 2222-9809.

[2-М] Мирзоев А.Р. Таъсири муҳити иҷтимоӣ ба ташаккули шахсият ва ҳисси ватандӯстии насли наврас. [Матн] / А.Р. Мирзоев // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2024. №4 (48). - С.149-155. ISSN 2617-5320.

[3-М] Мирзоев А.Р. Вижагиҳои усул ва шаклҳои тарбияи ватандӯстии насли ҷавон. [Матн] / А.Р. Мирзоев // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2024. №4 (54) - С.159-165. ISSN 2222-9809.

[4-М] Наврузова Г.Т., Мирзоев А.Р. Тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ. [Матн] / Г.Т. Наврузова., А.Р. Мирзоев // Вестник Таджикского национального университета. 2025. №1. - С.202-209. ISSN 2074-1847.

Мақолаҳои дар маҷмуаи маводи конференсия ва нашрияҳои дигар батабърасида:

[5-М] Мирзоев А.Р. Нақши қасида дар ашъори Салмони Соваҷӣ [Матн] / А.Р. Мирзоев // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ - назариявии ДМИТ. Душанбе. 2021. - С.326-330. (дар ҳаммуаллифӣ)

[6-М] Наврузова Г.Т., Мирзоев А.Р. Некоторые факторы, способствующие формированию гражданской позиции и патриотизма у подрастающего поколения [Матн] / Г.Т. Наврузова, А.Р. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии «Омилҳо ва ҷанбаҳои психологии тундгарӣ дар ҷавонон». Душанбе. 29.03.2025. - С.92-97.

[7-М] Мирзоев А.Р. Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар ташаккули хуввияти шаҳрвандони ҷавон. [Матн] / А.Р. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявии «Нақши ёдгориҳои таърихӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ» Душанбе. 30.04.2025. - С.123-129.

[8-М] Наврӯзова Г.Т., Мирзоев А.Р. Масъалаи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ аз нигоҳи олимони даврони гузашта ва имрӯза. [Матн] / Г.Т. Наврӯзова, А.Р. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявии «Нақши ёдгориҳои таърихӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ». Душанбе. 30.04.2025. - С.158-163.

[9-М] Мирзоев А.Р. Масъалаи тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ва таҳкими хуввияти миллии наврасон дар шароити муосир. [Матн] / А.Р. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявии «Нақши ёдгориҳои таърихӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ». Душанбе. 30.04.2025. - С.180-186.

[10-М] Мирзоев А.Р. Некоторые аспекты формирования гражданской позиции подростков в условиях современности. [Матн] / А.Р. Мирзоев // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии “Мушкилоти таълим ва тарбия дар педагогикаи муосир” Хучанд. 28.03.2025. - С.78-82.

[11-М] Мирзоев А.Р. Ҷанбаҳои асосии тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар шароити муосир. [Матн] / А.Р. Мирзоев // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ - назариявии ДМИТ. Душанбе. 2025. - С.48-52.

[12-М] Мирзоев А.Р. Ҷавонони ватандӯст ҳамчун нерӯи созандаи Тоҷикистони соҳибистиклол. [Матн] / А.Р. Мирзоев // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ - назариявии ДМИТ. Душанбе. 2025 - С. 69-75.

